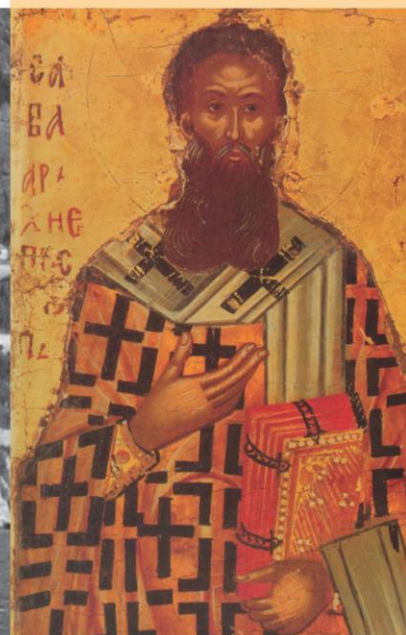
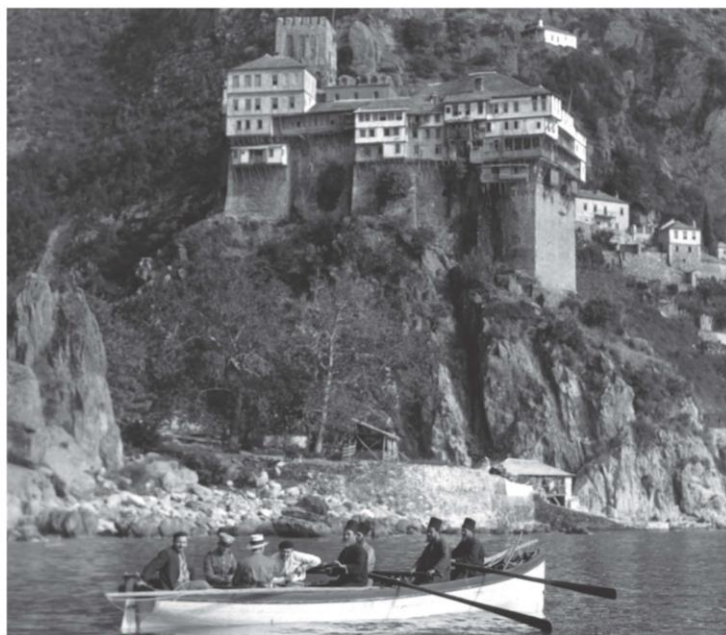

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ:

4^ο

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

Ιστορία, Αρχαιολογία, Τέχνη,
Θεολογία, Φιλολογία, Δίκαιο,
Θεσμοί, Αρχιτεκτονική,
Φυσικό περιβάλλον

7-8
Δεκεμβρίου
2019

Σάββατο
9:30 - 14:30 | 17:30 - 20:00
Κυριακή
11:00 - 13:00 | 18:00 - 20:30

ΗΜΕΡΙΔΑ

Ο Αγιορείτης
Άγιος Σάββας
ο Χιλανδαρινός

800 έτη από την χειροτονία του
ως πρώτου Αρχιεπισκόπου
της εκκλησίας της Σερβίας
(1219 - 2019)

9
Δεκεμβρίου
2019

Δευτέρα
9:30 - 14:30
17:30 - 20:30

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης

Αίθουσα: Στέφανος Δραγούμης, Λεωφ. Στρατού 2

Οι εργασίες του τριημέρου θα μεταδίδονται live streaming στο: <http://www.agioritikiestia.gr/4ergastirio>

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ:

MUSEUM
OF BYZANTINE
CULTURE

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΧΟΡΗΓΟΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:

MAKEDONIA

ΧΟΡΗΓΟΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ:

ΧΟΡΗΓΟΙ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ:

THE LUXURY HOTELS
MEDITERRANEAN PALACE
GRAND HOTEL PALACE

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ	6
Volha Barysenka	7
Volha Barysenka	8
Pierre Benic	9
Pierre Benic	11
Nina Chichinadze	13
Nina Chichinadze	14
Miguel Galles	15
Miguel Galles	16
Romain Goudjil	17
Romain Goudjil	19
Živojinović Mirjana	20
Živojinović Mirjana	22
Νικόλας Βρυζίδης	24
Nikolaos Vryzidis.....	25
Αρχιμανδρίτης Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμενίτης.....	26
Archim. Efraim Gkivisis - Esphigmenitis	27
Στέφανος Διαμαντής	28
Stephanos Diamantis.....	29
Παναγιώτης Δούρος.....	30
Dr. Panagiotis Douros.....	31
Δημοσθένης Α. Κακλαμάνος	32
Dimosthenis A. Kaklamanos	33
Δημήτρης Λιάκος.....	34
Dimitris Liakos	35
Θωμάς Μαφρέδας	36
Ελένη Κουλουμπή.....	36
Σταμάτιος Μπογιατζής.....	36
Thomas Mafredas.....	38
Eleni Kouloumpi.....	38
Stamatios Boyatzis.....	38
Αναστάσιος Β. Νικόπουλος	40
Dr. Anastasios V. Nikopoulos.....	42

Αναστάσιος Ντούρος.....	44
Αναστάσιος Ντούρος.....	45
Monk Pataprios Kafsokalyvitis	46
Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης	47
Στέργιος Στεφάνου	48
Asterios Stefanou	50
Ηλίας Τεμπέλης	52
Elias Tempelis	53
Φαίδων Χατζηαντωνίου	54
Phaidon Hadjiantoniou.....	56
Νικόλαος Τζάννης-Γκίννερουπ.....	57
Nikolaos Tzannis-Ginnerup.....	57
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΗΜΕΡΙΔΑΣ «Ο ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ ΑΓΙΟΣ ΣΑΒΒΑΣ Ο ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΝΟΣ. 800 έτη από την χειροτονία του ως πρώτου Αρχιεπισκόπου της εκκλησίας της Σερβίας».....	58
Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης Μεθόδιος	59
The Very Reverend Archimandrite Methodius	60
Αγγελική Δεληκάρη	61
Angeliki Delikari	62
Έλενα Κόστιτς	63
Elena Kostić	64
Mirjana Živojinović	65
Mirjana Živojinović	66
Đorđe Bubalo.....	67
Đorđe Bubalo.....	69
Srđan Pirivatrić	70
Srđan Pirivatrić	71
Tamara Matovic.....	72
Viktor Savic	72
Tamara Matovic.....	73
Viktor Savic	73
Συμεών Α. Πασχαλίδης.....	74
Συμεών Πασχαλίδης.....	75
Dejan Dželebdžić	76
Kosta Simić.....	76
Dejan Dželebdžić	77

Kosta Simić.....	77
Smilja Marjanović Dusanic.....	78
Smilja Marjanović Dusanic.....	80
Πλούταρχος Θεοχαρίδης.....	82
Ploutarchos Theocharides	83
Μπόγιαν Μίλκοβιτς.....	84
Bojan Miljković	87
Γέρων Συμεών Διονυσιάτης	89
Κωνσταντίνος Βαφειάδης	89
Elder Symeon of Dionysiou Monastery	90
Constantine Vapheiades.....	90

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

Οι εικόνες της Θεοτόκου που αγιογραφήθηκαν στο Άγιον Όρος και ο ρόλος που έπαιξαν στη σύγκρουση ανάμεσα στους Ορθόδοξους και τους Καθολικούς στις γκουβερνίες του Μινσκ και του Γκρόντνο της Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο 1907-1911

Μετά την ανακήρυξη του Διατάγματος της Ανοχής στη Ρωσική Αυτοκρατορία το 1905, στις δυτικές περιοχές του κράτους οι Ορθόδοξοι που ζούσαν σε άμεση γειτνίαση με τους Καθολικούς άρχισαν να προσηλυτίζονται μαζικά στην Καθολική Εκκλησία και ο αριθμός αυτών που προσηλυτίστηκαν μόνο στην γκουβερνία του Μινσκ κατά την περίοδο 1905-1907 φέρεται να υπερέβη τους 14000 κατοίκους. Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η τοπική διοίκηση έκαναν ό,τι μπορούσαν να ενισχύσουν την Ορθοδοξία εναντίον των προσηλυτικών δραστηριοτήτων των Καθολικών. Τα μέτρα που εφάρμοσαν συμπεριέλαβαν τη διοργάνωση λιτανειών (με σκοπό να αντικαταστήσουν τις θεαματικές λιτανείες των Καθολικών και να παροτρύνουν τους Ορθόδοξους να συμμετάσχουν σ' αυτές), την εκλαΐκευση του αγιορείτικου μοναχισμού και τη διάδοση αντιγράφων των πιο γνωστών θαυματουργικών εικόνων της Θεοτόκου και του Αγίου Παντελεήμονος που είχαν αγιογραφηθεί στο Άγιον Όρος. Αυτά τα αντίγραφα αποστάλθηκαν στη Ρωσική Αυτοκρατορία και διανεμήθηκαν στους ναούς για να χρησιμοποιηθούν σε εορταστικές λιτανείες, οι οποίες περιγράφηκαν σε εκκλησιαστικά περιοδικά.

Μέχρι στιγμής κατάφερα να εντοπίσω πέντε σωζόμενες εικόνες της Θεοτόκου που αγιογραφήθηκαν στο Άγιον Όρος και μεταφέρθηκαν στην επικράτεια της Λευκορωσίας κατά την περίοδο 1907-1911. Αποτελούν αντίγραφα διαφορετικών θαυματουργικών εικόνων: δυο απ' αυτές είναι αντίγραφα της εικόνας του Άξιον Εστί, ενώ οι άλλες τρεις είναι αντίγραφα της εικόνας της Παναγίας Γοργοεπηκόου, της θαυματουργικής εικόνας της Παναγίας Προδρομίτισσας και της εικόνας της Παναγίας Ακαθίστου. Όλες αυτές οι εικόνες παρουσιάζουν παρόμοια υφολογικά χαρακτηριστικά. Είναι αρκετά μεγάλες και η κάθε μια φέρει επιγραφή στην πίσω πλευρά. Και οι επιγραφές παρουσιάζουν ομοιότητες. Σύμφωνα με το κείμενο που φέρουν, οι εικόνες αυτές αγιογραφήθηκαν στο Άγιον Όρος και δωρίστηκαν για την ενίσχυση της Ορθοδοξίας. Οι ξύλινοι πίνακες περιέχουν τα κειμήλια πολλών αγίων που έχουν ξεπλυθεί μετά την αφαίρεσή τους από τα πρωτότυπα, μαζί με μια σύντομη προσευχή. Όλες οι εικόνες έτυχαν εξαρχής ειδικής τιμής, βίωσαν μια απίστευτη πορεία μέσα στον εικοστό αιώνα και διασώθηκαν από τους ντόπιους πιστούς σε μια εποχή που οι εκκλησίες στη Σοβιετική Ένωση καταστρέφονταν. Σήμερα θεωρούνται θαυματουργικές.

The icons of the Mother of God painted on Mount Athos and their role in the confrontation between the Orthodox and the Catholics in Minsk and Grodno Gubernias of the Russian Empire in 1907-1911

After the Toleration Act was introduced in 1905 in the Russian Empire, in the western territories of the State the Orthodox, who were living in the close neighborhood with the Catholics, started converting to the Catholicism in a large scale and the number of those converted during 1905-1907 in Minsk Gubernia only was reported to be more than 14000 subjects. The Orthodox Church and the local government made every effort to reinforce the Orthodoxy in the setting of Catholic missionary activities. Among other, they included processions (invoked to substitute those spectacularly performed by the Catholics and attracting the Orthodox for participation) the popularization of monastic life on Athos and copies of the most-known miraculous icons of the Mother of God and icons of St. Pantaleon painted on Mount Athos, delivered to the Russian Empire and transferred to churches by festive processions described in church periodicals.

Up to now I was able to detect five preserved icon of the Mother of God painted on Athos and brought to modern territory of Belarus in 1907-1911. They represent the copies of different miraculous icons: 2 of them are the replicas of It is Truly Meet (Axion Estin), one replica of each She Who is Quick to Hear, The Wondrous Icon of Panagia Prodromitissa and Our Lady of the Akathistos. All these icons have similar stylistic features. They are rather big, each bears the inscription on the reverse side. The inscriptions are similar as well. The text claims the icon has been painted on the Holy Mount and presented to reinforce the Orthodoxy, the wooden panels contain the relics of multiple saints, washed with rinsing from the original icon and contains a short prayer. They all were especially honored since the very beginning, had incredible history in the 20th century, saved by the local believers from destruction when the churches were ruined in the Soviet times and considered to be miraculous at present.

**Δυο αγιορείτικα πρότυπα βασιλικής αγιοσύνης: το έργο «Βαρλαάμ και Ιωάσαφ»
και ο Άγιος Σάββας της Σερβίας**

Με διαφορά δυο αιώνων, δυο πρίγκιπες έφθασαν στο Άγιον Όρος μαζί με τους πατέρες τους.

Εγκατέλειψαν την κοσμική περιουσία και εξουσία τους, μαζί με τα στέμματα και τα βασίλειά τους, για να ασπαστούν το μοναστικό βίο και να κερδίσουν τη θεία χάρη την οποία είχε υποσχεθεί ο Χριστός σε όσους ακολουθούν το δρόμο του προς το Βασίλειο του Θεού. Όχι μόνο έβαλαν ως στόχο για τον εαυτό τους την αναζήτηση της τελειότητας, αλλά ίδρυσαν και μοναστήρια που έμελλε να γίνουν τα κέντρα της πνευματικής και της πολιτισμικής ζωής των λαών τους. Η μονή Χιλανδαρίου (1198) και η μονή Ιβήρων (980) είναι πράγματι πηγές πνευματικής χάριτος και θησαυρών του πνεύματος. Τα ονόματα αυτών των ανθρώπων μας είναι πασίγνωστα καθώς τα διαχρονικά έργα τους μας φωτίζουν και μας καθιστούν πνευματικά τέκνα και κληρονόμους τους. Ο Άγιος Σάββας και ο Όσιος Ευθύμιος μεταμόρφωσαν δημιουργικά την υψηλή κοινωνική τους θέση και τη βασιλική ιδιότητά τους· αξιοποίησαν τα χαρίσματα της εξουσίας και της βασιλείας που τους είχε χαρίσει ο Θεός και τα έκαναν να ανθούν για χάρη των λαών τους.

Ο Όσιος Ευθύμιος ο Ιβηρίτης ή Αθωνίτης (περί 955-1024) φημίζεται για τις μεταφράσεις του από τα ελληνικά προς τα γεωργιανά, όμως το αριστούργημά του είναι χωρίς καμία αμφιβολία το έργο «Βαρλαάμ και Ιωάσαφ». Ο Ευθύμιος διασκεύασε αυτό το σύντομο αγιολογικό κείμενο από τα Γεωργιανά προς τα ελληνικά, και το μετέτρεψε σε μια ογκώδη ανθολογία θεολογικού και αγιολογικού περιεχομένου. Η «Ιστορία του Αγιασμένου Βίου του Οσίου Ιωάσαφ» ακολουθεί την πορεία ενός νεαρού Ινδού πρίγκιπα ο οποίος ενστερνίστηκε τις διδαχές του Βαρλαάμ, ενός χριστιανού μοναχού, και ασπάστηκε την αληθινή πίστη και τελικά έγινε μοναχός ο ίδιος. Όμως το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι, μετά τον προσηλυτισμό του Ιωάσαφ και την κουρά του ως μοναχού, ο Βαρλαάμ τον διέταξε να μην εγκαταλείψει τα εγκόσμια αλλά να δεχθεί την εξουσία που προοριζόταν γι' αυτόν και να βασιλεύσει στο λαό του και ως βασιλιάς και ως μοναχός. Με αυτόν τον τρόπο, οδήγησε το λαό του στην αληθινή πίστη και τον κατέστησε μέρος του πνευματικού ποιμνίου του Χριστού.

Ενώ η Ιστορία του Βαρλαάμ και του Ιωάσαφ «δομεί» ένα πρότυπο ασκητικής βασιλικής αγιοσύνης, ο Άγιος Σάββας πραγματοποιεί αυτή τη ζωή αγιοσύνης ως πρίγκιπας που έγινε μοναχός και έπειτα αρχιεπίσκοπος και αληθινός ποιμένας του λαού του στο βασίλειο του πατέρα του και στο αιώνιο βασίλειο του ουράνιου Πατέρα του. Από αυτή την οπτική, το Άγιον Όρος μοιάζει να είναι ο χώρος όπου η «Ιστορία του Βαρλαάμ και του Ιωάσαφ» γίνεται ένα αγιολογικό κείμενο μείζονος σημασίας, με την ανάδειξη του προτύπου του πρίγκιπα-αγίου Ιωάσαφ της Ινδίας, καθώς και ο χώρος όπου ο νεαρός πρίγκιπας Ράσσκο Νεμάνια γίνεται ο Άγιος Σάββας, ο πρώτος αρχιεπίσκοπος της Σερβίας. Προβλέποντας την ύπαρξη μιας διακειμενικής μαρτυρίας για αυτό το γεγονός, αξίζει να αναφερθεί ότι ο Βίος του Αγίου Σάββα του Θεοδοσίου (εκδ. D. Bogdanovic 1988) αναφέρεται ρητά στην «Ιστορία του Βαρλαάμ και του Ιωάσαφ» του Οσίου Ευθυμίου (εκδ. R. Volk 2006).

Σ' αυτήν την παρουσίαση, πρόθεση μας είναι να αναλύσουμε και να συγκρίνουμε την αγιασμένη πορεία ενός μοναχού ο οποίος αποδέχεται τα βασιλικά καθήκοντά του, τα οποία προσδιορίζονται στο κείμενο του Βίου του Ιωάσαφ, καθώς και τα ιερά έργα του Αγίου Σάββα, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της πνευματικής κληρονομιάς του Αγίου Όρους. Πράγματι, όλες οι πολιτικές, εκκλησιολογικές, πνευματικές και θεολογικές πτυχές του έργου

για τον Βαρλαάμ και τον Ιωάσαφ πραγματοποιούνται πλήρως στο βίο (ή στο «Βίο και Πολιτεία») του Αγίου Σάββα. Για τον Ιωάσαφ και τον Άγιο Σάββα, ο λαός αποτελεί μια πραγματικότητα η οποία είναι και πολιτική και πνευματική. Αυτά τα δυο θεανθρώπινα πρόσωπα εργάστηκαν για να βάλουν το λαό τους στο «δρόμο προς τη θεανθρώπιση»: ο Ιωάσαφ έχτισε ναούς και μετέτρεψε ήδη υπάρχοντα κτίρια, σημαδεύοντάς τα με το σύμβολο του Σταυρού, ενώ ο Άγιος Σάββας και οι ηγεμόνες της ιερής δυναστείας των Νεμάνια άφησαν πίσω τους μόνο ναούς και μοναστήρια ως κληροδοτήματα. Αυτό που ονομάζουμε «φωτισμένοι ηγεμόνες» στην ουσία αποτελεί «φωτισμένη δεσποτεία». Από την άλλη μεριά, οι «αγιασμένοι ηγεμόνες» βασιλεύουν πρώτα στον εαυτό τους, ως αγιορείτες ασκητές, προτού βασιλέψουν στο λαό τους: επικαλούνται το Άγιο Πνεύμα να κατοικήσει ανάμεσα στο λαό, επειδή μόνο Αυτό μπορεί να ενώσει τις καρδιές των ανθρώπων. Στο Άγιον Όρος οι μοναχοί γίνονται αδελφοί, πατέρες και γιοί, και μια αληθινή «πνευματική οικογένεια». Μέσα στον κόσμο, ο Άγιος Σάββας και ο Ιωάσαφ επικαλέστηκαν το Άγιο Πνεύμα για να ενώσει τους λαούς τους.

Αυτό εκφράζει πλήρως το νόημα του να «βαπτίζει κανείς το λαό»: πρόκειται για τη μεταμόρφωση μιας κοινότητας ξεχωριστών συμφερόντων και δυνάμεων στην Κοινωνία του Αγίου Πνεύματος.

Η μεταμορφωμένη κοινότητα του Αγίου Όρους, το βασίλειο του Ιωάσαφ και το κράτος των Νεμάνια φωτίζονται όλα από το φως του Χριστού (Ιωάννου α: 9· Εφεσίους ε: 14).

Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐστὶ Οὐρανὸς ἐπὶ τῆς γῆς, κήπος γὰρ (τῆς Θεοτόκου) ἐστὶ, ἐκ τοῦ ὁποῖου ὁ Ιωάσαφ καὶ ὁ Ἅγιος Σάββας ἐβλάστησαν, ἵνα ἀνάγουσιν τὰς χώρας αὐτῶν εἰς τὸν Οὐρανόν.

Two Athonite models of royal sanctity: the “Barlaam and Joasaph” and Saint Savvas of Serbia

Two centuries apart, two princes came to the Holy Mountain along with their fathers.

They abandoned their earthly wealth and rank, in addition to their crowns and kingdoms, to embrace monastic lives and acquire the grace promised by Christ to those who follow His path towards the Kingdom of God. Not only had they set the goal to search perfection for themselves, but they also founded monasteries which were destined to become their peoples’ spiritual and cultural hearts. Chilandar (1198) and Iviron (980) are indeed springs of spiritual grace and intellectual treasures. Their names we know all too well, because it is their enduring deeds that shine upon us and make us their spiritual sons and heirs. Saint Savvas and Saint Euthymius transfigured their ranks and royalty; they took back their God-given talents of rule and royalty and made them flourish on behalf of their peoples.

Saint Euthymius the Georgian (c.955-1024), or the Athonite, is well known for his translations from Greek to Georgian, but his masterpiece is inarguably the composition of Barlaam and Joasaph. Euthymius adapted this short hagiographic text from Georgian to Greek, and made it an immense theological and hagiographic anthology. The Tale of the holy Life of Joasaph follows the path of a young Indian prince who followed the teaching of Barlaam, a Christian monk, converted to the True Faith and eventually became a monk himself. But, most notably, after Joasaph’s conversion and monastic vows, Barlaam instructs him not to abandon the world, but to accept the power that is destined for him and to rule his people as both king and monk. Thus, he lead his people to the True Faith and added them to the spiritual flock of Christ.

While the Barlaam and Joasaph “constructs” a model of ascetic royal sanctity, Saint Savvas “accomplishes” this life of sanctity as a prince who became a monk, and who became an Archbishop and the true pastor of his people, within his father’s kingdom and the everlasting Kingdom of the Father. In this perspective, the Holy Mountain appears to be the place where Barlaam and Joasaph becomes a major hagiographic text, with the birth (of the model) of the Saint prince Joasaph of India, and also the place where the young prince Rastko Nemanjić becomes Saint Savvas, the first Archbishop of Serbia. Foreshadowing a mere intertextual testimony to this fact, we can mention (the fact) that Theodosius’ Life of Saint Savvas (ed. D. Bogdanovic 1988) explicitly refers to Euthymius’ Barlaam and Joasaph (ed. R. Volk 2006).

In this presentation, our intention is to analyse and compare the holy path of a monk who accepts his royal duties, defined in the text of the Life of Joasaph, and the holy deeds of Saint Sava, undetachable from the Holy Mountain. Indeed, all the political, ecclesiological, spiritual, and theological aspects of the Barlaam and Joasaph are fully accomplished in the life (βίος καὶ πολιτεία) of Saint Savvas. For Joasaph and Saint Savvas, the people is a both political and spiritual reality. These two theanthropic figures (θεανθρώπινα πρόσωπα) have actually worked to put their peoples on the “theanthropic path”: Joasaph built churches and converted existing edifices, marking them with the symbol of the Cross, whereas Saint Savvas and the rulers of the holy Nemanjić dynasty left only churches and monasteries as endowment. What we call “enlightened rulers” is in fact “enlightened despotism”. On the other hand, the “sanctified rulers” rule first over themselves, as (Athonite) ascetics, before

ruling their people: they call upon the Holy Spirit to dwell among people, for He is the only one who can unite the hearts. On the Holy Mountain, monks become brothers, fathers, sons, and a true “spiritual family”. In the world, Saint Savvas and Joasaph, called upon the Him to unite their people.

That’s the full meaning of “baptizing the people”: it is the transfiguration of a community of individual interests and powers, into the Communion of the Holy Spirit. The Holy Mountain’s transfigured community, Joasaph’s kingdom, and the Nemanjić state are all enlightened by Christ’s Light (Jn 1:9 ; Eph 5:14).

Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἐστὶ Οὐρανὸς ἐπὶ τῆς γῆς, κήπος γὰρ (τῆς Θεοτόκου) ἐστὶ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἰοάσαφ καὶ ὁ Ἅγιος Σάββας ἐβλάστησαν, ἵνα ἀνάγουσιν τὰς χώρας αὐτῶν εἰς τὸν Οὐρανόν.

Οι βασιλικές και αριστοκρατικές χορηγίες προς τη μονή Ιβήρων

Η Ιερά Μονή Ιβήρων έπαιξε έναν ζωτικό ρόλο στην πνευματική και πολιτιστική ζωή της μεσαιωνικής Γεωργίας ανά τους αιώνες. Από το τέλος του 10ου αιώνα και εξής το γεωργιανό μοναστήρι του Αγίου Όρους αποτελούσε ένα από τα κύρια σημεία επαφής ανάμεσα στη Γεωργία και το Βυζάντιο σε πολλά επίπεδα. Οι αριστοκρατικές χορηγίες προς τη μονή Ιβήρων είναι καταγεγραμμένες σε ποικίλες πηγές (όπως το Συνοδικό, αγιολογικά κείμενα, ιστορικά χρονικά κλπ.). Στην παρουσίασή μας, θα εστιάσουμε σε πηγές από τον 11ο έως και τον 17ο αιώνα που παρέχουν πληροφορίες για τις χορηγίες γεωργιανών βασιλέων και αριστοκρατών. Ανάμεσα στους χορηγούς της μονής των ιβήρων (γεωργιανών) συγκαταλέγονται οι μονάρχες του Βασιλείου της Γεωργίας ο Δαβίδ Δ' (- 1125), η Μεγάλη Ταμάρ (βασ. 1089-1213), ο Βασιλιάς Λέων του Καχέτι (βασίλειο της Ανατολικής Γεωργίας), και ο Αλέξανδρος Α' (1412-1443). Κατά τον 15ο αιώνα κραταιές αριστοκρατικές οικογένειες, όπως οι Ζακέλι (ηγεμόνες του Σάμτσκε-Τζαβαχέτι), άφησαν ανεξίτηλα το στίγμα τους στην ιστορία της μονής. Εκτός από τα εικαστικά τεκμήρια και τα σωζόμενα αντικείμενα, το Συνοδικό της μονής (1074) μας επιτρέπει να ανακαλύψουμε τους χορηγούς της μονής Ιβήρων, οι δωρεές των οποίων συνέβαλαν σημαντικά στην εδραίωση της θέσης της μονής στην ιεραρχία των αθωνικών μονών και της εξουσίας της και στο χώρο του Αγίου Όρους και πέρα από τα σύνορά του.

Οι πλούσιες δωρεές των γεωργιανών ηγεμόνων χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση ή την ανοικοδόμηση μοναστηριακών ναών και άλλων κτισμάτων, την αγιογράφηση εκκλησιών και παρεκκλησιών της μονής, την αγορά γαιών και την ίδρυση νέων μετοχίων. Οι χορηγοί της μονής επίσης έδωσαν σημασία στον εξωραϊσμό της θαυματουργικής εικόνας της Παναγίας Πορταΐτισσας.

Σημαντικές δωρεές δόθηκαν από ευγενείς οικογένειες προκειμένου να εξασφαλιστεί η ταφή τους στη μονή και η μνημόνευσή τους. Εκτός από χρήματα, δώρισαν και πολύτιμα υφάσματα, εικόνες, λειτουργικά σκεύη, βιβλία και κάθε είδους προσωπικών αγαθών.

Οι γραπτές πηγές αποδεικνύουν ότι οι χορηγίες προς τη γεωργιανή μονή του Αγίου Όρους εντάσσονταν στα ιδεολογικά και πολιτικά προγράμματα των γεωργιανών ηγεμόνων και των ισχυρών αριστοκρατών. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα κοινωνικά ελίτ της μεσαιωνικής Γεωργίας και το Άγιον Όρος αντανakλά τις πιο σημαντικές εξελίξεις στην ιστορία του γεωργιανού βασιλείου και του Αγίου Όρους, καθώς και τις σχέσεις ανάμεσα στους επίσημους κύκλους της Ιβηρίας (Γεωργίας) και του Βυζαντίου.

Royal and Aristocratic Patronage of Arts of Iviron

The monastery of Iviron played a crucial role in spiritual and cultural life of medieval Georgia throughout the centuries. From the end of the 10th century onward the Georgian Monastery on the Mount Athos was one of the main places of contacts between Georgia and Byzantium on many levels. The aristocratic patronage of Iviron is recorded in various sources (i.e. synodicon, hagiography, historical chronicles, etc.) In my paper I will focus on 11th-17th century resources providing information about patronage of Georgian kings and aristocrats. Among the benefactors of the Monastery of Iberians (Georgians) are monarchs of Georgian kingdom David IV (-1125), King of Kings Tamar (r. 1089-1213), King Leon of Kakheti (Eastern Georgian Kingdom), Alexander 1st (1412-1443); In the 15th century powerful aristocratic families such as Jakeli, rulers of Samtskhe-Javakheti, left their significant trace in the history of the monastery. Apart from existing visual materials and preserved artifacts the Synodicon of Iviron (1074) permits to retrace patrons of Iviron whose donations significantly determined the place and authority of the Monastery on the Agios Oros and beyond.

The rich donations of the Georgian rulers were used to construct and/reconstruct monastic churches and other buildings, to decorate churches and chapels of the monastery, to purchase lands, and establish new metochia. The embellishment of the miracle-working icon of the Virgin Portaitissa was also in the focus of the patrons of the monastery.

Major donations were given by noble families in order to ensure their commemoration and protect their burials in the Monastery. Together with money they donated precious textiles, icons, liturgical vessels, books and personal assets of different kind.

The written sources demonstrate that the patronage of the Georgian monastery of Athos was integrated into ideological and political agenda of Georgian rulers and influential aristocrats. The interactions between medieval Georgian social elite and Mount Athos reflect the main developments in the history of the kingdom of Georgia and the Holy Mount as well as relationship between official circles of Iberia (Georgia) and Byzantium.

Τρία έργα που θα μπορούσαν να προστεθούν στον κατάλογο των έργων του εργαστηρίου του Διονυσίου εκ Φουρνά. Μια εικόνα του Προφήτη Ηλία

Κατά την έρευνα που πραγματοποιήσαμε πάνω σε μια ενδιαφέρουσα εικόνα του Προφήτη Ηλία από μια ιδιωτική συλλογή της Βαρκελώνης, προβλήθηκε η υπόθεση ότι θα μπορούσε να είναι μια άγνωστη εικόνα του διάσημου αγιορείτη ζωγράφου Διονυσίου εκ Φουρνά (περί 1670 – μετά το 1744), ο οποίος είναι επίσης γνωστός για τη συγγραφή της φημισμένης «Ερμηνείας της Ζωγραφικής Τέχνης». Ο ρόλος που έπαιξε ως εικονογράφος και ως καλλιτέχνης που προωθούσε την τήρηση των εικονογραφικών μοτίβων σύμφωνα με την παράδοση τον ανέδειξε δικαιολογημένα σε κορυφαίο εκπρόσωπο της βυζαντινής εικονογραφικής παράδοσης. Η σημασία του γίνεται ακόμα πιο μεγάλη όταν τη βλέπει κανείς μέσα από το ιστορικο-γεωγραφικό πλαίσιο του Αγίου Όρους, της αέναης πηγής γνώσεων για όλη την Ορθόδοξη οικουμένη.

Σ' αυτήν την παρουσίαση θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια πολύ λεπτομερή περιγραφή της εικόνας της βιβλικής μορφής, η οποία διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Ορισμένες λεπτομέρειες μας οδηγούν στο αναμφίβολο συμπέρασμα ότι ο εικονογράφος που «έγραψε» την εικόνα διέθετε μια εξαιρετική δεξιότητα στη χρήση των τεχνικών που μας αφορούν.

Κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μας να θέσουμε αυτήν την εικόνα στο σωστό ιστορικό και εικονογραφικό πλαίσιο, διαπιστώσαμε την ύπαρξη δυο ακόμα έργων – μια εικόνα του Αγίου Αθανασίου και μια του Αγίου Δημητρίου – τα οποία θα μας οδηγήσουν στην υπόθεση ότι εδώ έχουμε ένα σύνολο τριών εικόνων που, χωρίς καμία αμφιβολία, παρουσιάζουν την ίδια πατρότητα και παραπέμπουν στο ίδιο γεωγραφικό και χρονικό πλαίσιο.

Στη συνέχεια θα συγκρίνουμε τις εικόνες με γνωστά έργα του Διονυσίου εκ Φουρνά που φυλάσσονται στη μονή Καρακάλλου. Στο τέλος, θα προβάλουμε την πρόταση ότι, παρόλο που η απόδοση των εικόνων αυτών στον Διονύσιο εκ Φουρνά εγείρει κάποιες αντιρρήσεις, είναι πολύ πιθανό ότι προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο. Αυτή η πρόταση θα οδηγήσει σε μια συζήτηση για τα διαφορετικά στυλ και μοτίβα που χρησιμοποιήθηκαν από τον ίδιο ζωγράφο για διαφορετικά μέσα (τοιχογραφίες και εικόνες).

Με όλα αυτά ελπίζουμε ότι η έρευνά μας θα παρέχει πληροφορίες οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση για την μελλοντική συμπλήρωση του ευρύ προφίλ μιάς μορφής που έχει μείζονα σημασία για την αγιογράφιση των εικόνων και, επί πλέον, στο να ενθαρρύνει με νέες εμπνευσμένες γνώσεις τους νέους ζωγράφους με σκοπό να κρατήσουν ζωντανή την παράδοση.

Some additions to the catalogue of the workshop of Dionysius of Fournà

An icon of the Prophet Elijah opens fire

In studying an interesting icon of Prophet Elijah from a private collection in Barcelona, we were suggested that it could be a new one to be attributed to the famous Atonite painter Dionysius of Fournà (c.1670 - after 1744). Also known for having written the famous Mount Athos Painter's Guide. Both sides, that of the icon painter and that of the promotion of iconographic patterns in accordance with Tradition, grant Dionysius a leading role in its own right. This prominence increases in the historical - geographical context of Mount Athos from which Knowledge is spread to the whole Orthodox world. Past and future.

We will try to describe with the greatest detail the icon of the biblical character that, on the other hand, remains in a perfect state of preservation. Some details lead us to state, without a doubt, that the iconographer who "wrote" it enjoyed an extraordinary skill on the techniques that concerns us.

In the course of the research to put this icon in context we have been able to get to know the existence of two more pieces, a Saint Athanasius and a Saint Demetrius, that will take us to propose a compact set of three boards that undoubtedly shows the very same authorship, in the very same geographical context, and in a very same temporal context.

We will continue comparing, this time, with well-known works of Dionysus that are kept in the Karakallou Monastery. To conclude proposing that, although the attribution to the Master of Fournà poses some objections, it seems perfectly possible that they are of his atelier. Issuing a controversy about the different patterns/styles of the same author for different media (frescoes and icons).

With all that we hope to provide information that will serve as a basis in the future to complete the very broad profile of a character of great relevance in the painting of icons and, what is more, in inspiring insight for new painters to keep the Tradition alive.

Ο Αγιορείτικος τρόπος διαχείρισης δικαστικών υποθέσεων:

οι μοναχοί ενώπιον δικαστικών ηττών

Τα αθωνικά μοναστήρια κατέχουν σημαντική θέση στις βυζαντινές ιστορικές σπουδές χάρη στις πολλαπλές έρευνες που πραγματοποιούνται στα αθωνικά αρχεία στους τομείς της αγροτικής και της οικονομικής ιστορίας. Κάποιες έρευνες έχουν εστιάσει στη σχέση ανάμεσα στην κοινότητα του Αγίου Όρους και τις αυτοκρατορικές και πατριαρχικές αρχές, καθώς και στη μελέτη της βυζαντινής διπλωματίας και την παραγωγή διοικητικών εγγράφων. Όμως δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς οι πρακτικές ενέργειες των μοναστηριών ως νομικών προσώπων και των μοναχών ως αυτόνομων προσώπων στον τομέα της απόδοσης της δικαιοσύνης. Παρόλα αυτά, οι δικαστικές αποφάσεις αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των εγγράφων στα αθωνικά αρχεία. Αυτά τα έγγραφα αφορούν κυρίως νομικές υποθέσεις ανάμεσα στα μοναστήρια του Αγίου Όρους και μερικές φορές ανάμεσα στα μοναστήρια και διάφορους επισκόπους της περιοχής.

Αυτή η πρόταση στοχεύει στη μελέτη ενός μέρους των εγγράφων που τονίζουν το ρόλο των ίδιων των μοναχών και τον τρόπο που συμπεριφέρονται κατά τη διεξαγωγή δικαστικών υποθέσεων. Πιο συγκεκριμένα, στοχεύει στην ανάλυση της συμπεριφοράς τους και της πολλαπλής απρεπούς στάσης τους ενώπιον των βυζαντινών δικαστηρίων κατά την περίοδο από τον 10^ο αιώνα έως και τον 15^ο αιώνα. Όλα τα μοναστηριακά αρχεία περιέχουν κυρίως νομικές πράξεις τις οποίες οι μονές μπορούσαν να προσκομίσουν στις βυζαντινές διοικητικές αρχές ως αποδείξεις των νομικών δικαιωμάτων τους, ειδικά όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μοναστηριακών κτημάτων. Συνεπώς η πλειοψηφία των αθωνικών δικαστικών εγγράφων που σώζονται σήμερα αφορούν δικαστικές υποθέσεις στις οποίες διάφορες μονές απέκτησαν την ιδιοκτησία ή τη χρήση κάποιου αμφισβητούμενου κτήματος. Στην περίπτωση των εγγράφων που αφορούν υποθέσεις ανάμεσα στα ίδια τα αθωνικά μοναστήρια, τα έγγραφα αυτά μας παρέχουν πληροφορίες για το άλλο μοναστήρι που εμπλέκεται στην υπόθεση, για τον ενάγοντα που έχει απορριφθεί από το δικαστήριο και για τη συμπεριφορά των μοναχών του μοναστηρίου που έχει χάσει την υπόθεση.

Αυτά τα έγγραφα αποτελούν τα μοναδικά τεκμήρια που μας δίνουν μια ιδέα των δικαστικών τακτικών που χρησιμοποιήθηκαν από τα αθωνικά μοναστήρια που έχασαν τις υποθέσεις τους.

Παρόλο που στη μεγάλη πλειοψηφία των σωζόμενων υποθέσεων όλα τα μέρη έχουν αποδεχθεί την απόφαση του δικαστηρίου, σε ορισμένες περιπτώσεις το μοναστήρι που έχει απορριφθεί προσπαθεί να αποφύγει την καταδίκη με παρελκυστικές ενέργειες, ακόμα και ενέργειες που οδηγούν σε μια λανθασμένη δικαστική απόφαση με τη χρήση πλαστών εγγράφων ή μαρτυριών ή ακόμα και βίας. Είναι αυτές ακριβώς οι συμπεριφορές που θέλουμε να μελετήσουμε συγκρίνοντάς τις με υποθέσεις στις οποίες δεν εμπλέκονται μοναχοί ως διάδικοι, όπως αυτές στην «Πείρα» ή των ηπειρωτών επισκόπων Χωματιανού και Απόκαυκου. Αυτές οι συγκρίσεις μαζί με τη μελέτη του βυζαντινών νόμων θα μας αποκαλύψουν αν τέτοιες συμπεριφορές αντανakλούν κάποιες συνηθισμένες πρακτικές κατά τη διεξαγωγή δικαστικών υποθέσεων στο Βυζάντιο ή αν η στάση των αγιορειτών μοναχών δεν αντιπροσωπεύει αυτήν των υπόλοιπων βυζαντινών. Επί πλέον, ο στόχος της πρότασης αυτής είναι να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο οι βυζαντινές δικαστικές αρχές αντέδρασαν σ' αυτές τις απρεπείς συμπεριφορές. Πράγματι, η κάθε πράξη βίας καταστέλλόταν από τους

βυζαντινούς νόμους. Κάθε απόπειρα πλαστογράφησης διοικητικών εγγράφων ή προφορικών μαρτυριών θεωρείτο θανάσιμο αδίκημα. Η σύγκριση της συμπεριφοράς των δικαστικών αρχών ανάλογα με την προσωπική κατάσταση των διαδίκων θα μας επιτρέψει να καταλάβουμε καλύτερα αν οι αγιορείτες μοναχοί εμφανίζονταν συχνά ενώπιον των βυζαντινών δικαστηρίων ή αν επωφελούνταν κάποιων μορφών δικαστικών απαλλαγών ή ειδικής μεταχείρισης, όπως οι πολλαπλές φορολογικές ελαφρύνσεις.

The Athonite Way of justice : Monks Facing Judicial Defeat

Athonites monasteries have an important place in the Byzantine historical studies thanks to the many research conducted on the Athonites archive in the agricultural and economics historical fields. The research focused also on the relationship between the community of the Holy Mountain and the Imperial and patriarchal authorities, and on the study of Byzantine Diplomatic and the production of administrative documents. Nevertheless, the practical actions in justice of the monasteries as legal entities and the monks as individuals have not been sufficiently studied. However an important portion of the Athonites documents are judicial rulings.

They concern mostly litigation between monasteries of the Holy Mountain and sometimes between monasteries and bishops of the region.

With this proposal we aim to study a part of the documentation that emphasise the role of the monks themselves and the way they act in justice. More specifically, their behavior and sometimes improper attitude, in front of Byzantines courts of justice between the 10th and 15th centuries. The archives of all the monasteries of the Mount Athos contains mostly acts which can be showned to the byzantine administration to prove their rights and especially the ownership of some estates. Thus most of the Athonites judicial documents preserved are about litigation in which the monastery obtained the ownership or the use of a contested estate. But in case of litigation between monasteries of the Holy Mountains, these documents also give us informations about the other monastery, the dismissed plaintiff, and the behavior of its monks.

These documents are the only one which give us an idea of the judicial tactics of the Athonites monasteries losing their cases.

If, in the vast majority of litigation preserved, all the parties accept the decision of the court, sometimes the dismissed monastery tries to avoid a condemnation with dilatory actions, even actions conducting to a wrong judgement by using forged documents or testimonies or even violence. This is the kind of behavior that I want to study by comparing them with case not involving monks as litigants like those in the Peira, or the epirote bishops Chomatianos and Apokaukos. These comparison, and a confrontation with the Byzantine Law, will tell us if these kind of behavior are part of the conventional Byzantine judicial practice or if the attitude of the Athonites monks in justice is discordant with that of the rest of the Byzantines. Furthermore, the aim of this proposal is to study how the judicial Byzantines authorities react to these improper behaviors. Indeed every act of violence are highly repressed by the Byzantine law. The attempt to forge administrative documents and oral testimony is considered a capital offense. In those cases, to compare the behavior of the judicial administration depending on the personal statut of the litigant will allow to better understand if Athonites monks are regular subject of the Byzantine law or if they benefit from judicial exemption or special treatments before the courts, such as their numerous fiscal exemptions.

Ιερομόναχος Δωρόθεος – Ηγούμενος της Μονής Χιλανδαρίου (1355–1360) και Πρώτος του Αγίου Όρους (1356-1366)

Ο Ιερομόναχος Δωρόθεος, Ηγούμενος της Μονής Χιλανδαρίου, κατείχε σημαντική θέση ανάμεσα στους Πρώτους του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα. Στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστεί η δράση του ως Ηγουμένου, όσο και ως Πρώτου του Αγίου Όρους.

Ο Ιερομόναχος Δωρόθεος, Ηγούμενος της Μονής Χιλανδαρίου. – Η πρώτη πληροφορία για τον Ηγούμενο Δωρόθεο είναι η παρουσία του, μαζί με τους εκπροσώπους της Μονής Χιλανδαρίου, στη σύνοδο στα Krupišta τον Μάιο του 1355. Στη σύνοδο αυτή οι Χιλανδαρινοί μοναχοί κατάφεραν, πρωτίστως χάρη στο αίτημα του Ηγουμένου Δωροθέου, να τους επιστραφούν τα καταπατημένα κτήματα, καθώς και άλλα δικαιώματα σε πολλά κτήματα στη Σερβία. Πέραν τούτου, τον Ιούνιο του 1355, και πάλι κατόπιν αιτήματος του Ηγουμένου Δωροθέου, στο χωριό Karbinci καθορίστηκαν τα όρια της μοναστηριακής γης, η οποία διαχωρίστηκε από τη γη, όπου ο βασιλιάς εγκατέστησε τους φρουρούς του. Το μοναδικό έγγραφο του Ηγουμένου Δωροθέου αποτελεί το έγγραφο της συνέλευσης της αδελφότητας της Μονής Χιλανδαρίου του έτους 1359/1360 περί παραχώρησης του κελιού του Αγίου Σάββα στις Καρυές στη βασίλισσα Γιέλενα, τότε μοναχή Ελισάβετ. Σημειώσεις στα χειρόγραφα βιβλία μαρτυρούν ότι ο Ηγούμενος Δωρόθεος ήταν υπεύθυνος για τη μοναστηριακή βιβλιοθήκη.

Ο Ηγούμενος Δωρόθεος ως Πρώτος του Αγίου Όρους – Η εκλογή του Ιερομονάχου Δωροθέου ως Πρώτου του Αγίου Όρους λίγο πριν το Δεκέμβριο του 1356 συνδέεται αναμφίβολα με το γεγονός ότι το Άγιο Όρος κατά τη συγκεκριμένη εποχή ήταν υπό τη σερβική κυριαρχία (1345-1371). Τα δύο πρώτα έγγραφα (Δεκέμβριος 1356) ο Πρώτος Δωρόθεος υπέγραψε στα ελληνικά. Στη συνέχεια όμως όλα τα έγγραφα του Πρωτάτου υπέγραφε στα σερβικά. Αυτό προκάλεσε απορία εάν πρόκειται για Πρώτο Έλληνα, τον οποίο αντικατέστησε ο ομώνυμος Πρώτος Σέρβος. Χάρη στις πληροφορίες που ανακαλύφθηκαν στα πρόσφατα δημοσιευμένα και μέχρι τότε άγνωστα έγγραφα αρχείων αγιορειτικών μονών επιβεβαιώθηκε ότι υπήρχε μόνο ένας Πρώτος Σέρβος. Ωστόσο, με αυτό τον τρόπο δεν λύθηκε το ερώτημα εάν ο Ιερομόναχος Δωρόθεος, Ηγούμενος της Μονής Χιλανδαρίου, μπορούσε ταυτοχρόνως να είναι και Πρώτος του Αγίου Όρους. Το γεγονός ότι ο Πρώτος Δωρόθεος, όπως και όλοι άλλοι Πρώτοι, σε κανένα έγγραφο του Πρωτάτου δεν υπεγράφη ως «Ηγούμενος της μονής και Πρώτος του Αγίου Όρους», οδήγησε τους δικούς μας επιστήμονες που ασχολήθηκαν με την ιστορία του Αγίου Όρους υπό τη σερβική κυριαρχία (1335-1371), στο συμπέρασμα ότι ο Ιερομόναχος δεν μπορούσε ταυτοχρόνως να είναι Ηγούμενος της Μονής Χιλανδαρίου και Πρώτος του Αγίου Όρους. Αυτοί υποθέτουν ότι ο Ιερομόναχος Δωρόθεος έπρεπε να εγκαταλείψει τη θέση Ηγουμένου όταν εξελέγη Πρώτος, και μετά τη θέση Πρώτου αντικατέστησε με θέση Ηγουμένου, κ.λπ. Η Διονυσία Παπαχρυσάνθου, ειδήμων στο θέμα των αγιορειτικών Πρώτων, έχει επισημάνει, χωρίς να δίνει περισσότερα στοιχεία, ότι οι τρεις Πρώτοι, στους οποίους προστίθεται και ένας άλλος, ήταν ταυτοχρόνως Ηγούμενοι των μονών τους και Πρώτοι του Αγίου Όρους. Με αυτό το τρόπο απέδειξε ότι δεν υπήρχε ασυμβίβαστο από την κατοχή και των δύο θέσεων. Τα έγγραφα που περιέχουν πληροφορίες γι' αυτό είναι ιδιωτικό-νομικού χαρακτήρα: μια συμφωνία, δύο διαθήκες και ένα έγγραφο

περί ανταλλαγής αγαθών. Όσων αφορά τον Ιερομόναχο Δωρόθεο, δε διαθέτουμε τέτοια έγγραφα.

Ο Πρώτος Δωρόθεος τα παραχωρούσε πρωτίστως στα σλαβικά μοναστήρια Μικρές Μονές και κελιά κατεστραμμένα και ερημωμένα λόγω συχνών επιθέσεων των Τούρκων, – το Χιλανδάρι και τον Άγιο Παντελεήμονα, καθώς και στο φιλικό Βατοπέδι. Στους αδελφούς μεγάλο πριμικήριο Αλέξιο και πρωτοσεβαστό Ιωάννη παραχώρησε το ερημωμένο κελί Ραβδούχου στα θεμέλια του οποίου ίδρυσαν τη Μονή Παντοκράτορος. Ο Πρώτος Δωρόθεος παραχώρησε στο μοναχό Διονύσιο χώρο στο οποίο αυτός ίδρυσε την ομώνυμη μονή. Όσο ήταν Πρώτος, ο Δωρόθεος επέλυσε πολλές αντιδικίες ιδιοκτησιακού χαρακτήρα μεταξύ μοναχών των αθωνικών μονών.

Ας προστεθεί επίσης ότι ο Πρώτος Δωρόθεος στις εργασίες του Πρωτάτου καλούσε τακτικά τους εκπροσώπους της Μονής Χιλανδαρίου.

Hieromonachos Dorotheos - hegoumenos of the Hilandar Monastery (1355-1360) and protos of the Holy Mountain (1356-1366)

XXXX Hieromonachos Dorotheos - hegoumenos of the Hilandar Monastery also assumed an important place among the protoi of Mount Athos in the second half of the fourteenth century. The duties he performed while holding these offices are the subject of this paper.

Hieromonachos Dorotheos - hegoumenos of Hilandar. - The earliest information we have of hegoumenos Dorotheos is a record of his presence, with representatives of the Hilandar Monastery, at the synod in Krupišta in May 1355. On that occasion the monks of Hilandar succeeded, principally at the petition of hegoumenos Dorotheos, in regaining usurped land rights and other claims over numerous monastic holdings in Serbia. In addition, in June of 1355, again at the request of hegoumenos Dorotheos, the boundary was established between the monastic lands and the lands on which the Emperor had settled his guards in the village of Karbinci. The only document of hegoumenos Dorotheos is an act of the fraternal synod of Hilandar from 1359/60 on the surrender of the kellion of St Sava at Karyes to the control of the Empress Jelena, at that time the nun Elisabeth. The notes on the manuscript margins testify to the fact that the hegoumenos paid close attention to the monastic library.

Hieromonachos hegoumenos Dorotheos, protos of the Holy Mountain - the election of Hieromonachos Dorotheos as protos of the Holy Mountain, not much earlier than December 1356, is without doubt connected to the fact that Athos was under Serbian control at that time (1345-1371). The first two acts (December 1356) protos Dorotheos signed in Greek and all the subsequent documents in Serbian. This has led to the suspicion that a Greek protos may have been followed by a Serbian protos of the same name. Thanks to recently published data from previously unknown documents from the Archives of the Athos Monasteries, it has been confirmed that there was only one protos of Serbian origin. However, it remains unclear whether Hieromonachos Dorotheos, the hegoumenos of Hilandar, was able to perform both duties at the same time. The fact that Protos Dorotheos, like all other protoi of Mount Athos, did not sign a single act of the Mount Athos Protaton as "hegoumenos of the Hilandar monastery and protos of the Holy Mountain" has led Serbian scholars who have researched the history of Mount Athos under Serbian control (1335-1371) to conclude that Hieromonachos Dorotheos could not have been both hegoumenos of the Hilandar Monastery and protos of the Holy Mountain at the same time. They assumed that Hieromonachos Dorotheos had to leave his office as hegoumenos when he was elected protos and then exchanged the position of protos again for that of hegoumenos etc.

Investigating protos Dorotheos, Dionysia Papachrysanthou, the greatest expert on the protoi of the Holy Mountain and their officials indicated, without explanation, that three protoi, to whom we have added a fourth one, held the position of hegoumenoi of their monasteries as well as protoi of Athos simultaneously. She, thus, affirms that it was not contradictory to occupy the office of protos concurrently with that of hegoumenos. The documents containing this information are of a private-legal nature – one agreement, two wills, and the fourth document deals with an exchange of goods. No such documents have survived concerning Hieromonachos Dorotheos.

When it comes to the allotment of small monasteries and kellia, damaged and abandoned because of increasingly frequent Turkish attacks, protos Dorotheos most often allocated them to the Slavic monasteries – Hilandar and St Panteleimon and also the friendly monastery of Vatopedi. He assigned the abandoned kellion of Rabdouhou to the brothers Megas Primikerios Alexios and Protosebastos Joannes on the foundations of which they built the Monastery of Pantokrator. Dorotheos also allocated a site to the monk Dionysios where he erected the monastery that now bears his name. Under protos Dorotheos the Protaton resolved many land disputes between the monks of the monasteries of the Holy Mountain.

In addition to the above we note that Dorotheos involved representatives of the monastery of Hilandar in the work of the Protaton.

Όψεις Αναγεννησιακής Αισθητικής στο Άγιο Όρος: Αμφια και Εκκλησιαστικά Υφάσματα, 15ος-17ος αιώνας.

Η παρούσα εισήγηση προτείνει την εξερεύνηση όψεων αναγεννησιακής αισθητικής στο Άγιο Όρος, τόσο μέσω των σωζόμενων αμφίων και εκκλησιαστικών υφασμάτων (π.χ. σταχώσεων χειρογράφων), όσο και απεικονίσεων ενδυμάτων. Στόχος είναι να φωτιστεί η συμβολή της Ευρωπαϊκής, και ιδιαίτερα Ιταλικής Αναγέννησης σε μια λιγότερο γνωστή πτυχή του υλικού πολιτισμού, καθώς και η Ελληνική πρόσληψη ενός στοιχείου της Μεσογειακής 'κοινής' των αντικειμένων.

Η σχετική βιβλιογραφία έχει επικεντρωθεί ως τώρα στις Φραγκοκρατούμενες περιοχές, όπου, όπως είναι αναμενόμενο, η ενδυμασία ανέπτυξε ένα ιδίωμα που συνδύαζε τις τοπικές με τις Λατινικές παραδόσεις. Από την άλλη πλευρά, τα σημαντικά κατάλοιπα αναγεννησιακών υφασμάτων στο Άγιο Όρος έρχονται να συμπληρώσουν τη γνώση μας ως προς την ενδυμασία κατά την Υστεροβυζαντινή και Οθωμανική εποχή. Η τροφοδότηση της αισθητικής των Ελλήνων με αναγεννησιακά δάνεια είχε αξιοσημείωτη διάρκεια, με μία δυναμική σχέση που ξεκίνησε τις τελευταίες δεκαετίες του Βυζαντίου, και συνεχίστηκε απρόσκοπτα έως και τον 17ο αιώνα. Η δημοφιλία των συγκεκριμένων μεταξωτών και βελούδων πρώτα στη Βυζαντινή αυλή, και ύστερα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, μπορεί εύκολα να αποδοθεί στο εξαιρετικά ενεργό δίκτυο των Λατίνων εμπόρων, καθώς και στην τεχνική υπεροχή της Ιταλικής υφαντικής. Η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος υποδεικνύει την κατανάλωση αυτών των υφασμάτων ως μια ανάγκη οικειοποίησης των αναγνωρίσιμων συμβόλων αίγλης και κύρους. Εξάλλου, τα Ιταλικά εργαστήρια προμήθευσαν για αρκετούς αιώνες τα αυτοκρατορικά βεστιάρια τόσο της Ρωσίας όσο και των Οθωμανών, συμβάλλοντας ενεργά στη διαμόρφωση των ενδυματολογικών προτιμήσεων της διεθνούς ελίτ.

Συνοψίζοντας, η σημαντική παρουσία των υφασμάτων αναγεννησιακής αισθητικής στο Άγιο Όρος, η σημειολογία τους μέσα στο Υστεροβυζαντινό και Οθωμανικό περιβάλλον, και τα επώνυμα αντικείμενα από τέτοιες στόφες προσφέρουν ένα εξαιρετικά πλούσιο πεδίο ανάλυσης. Μέσα στο παραπάνω αναλυθέν πλαίσιο, η εισήγηση μου θα υποστηρίξει ότι αυτά τα κατάλοιπα ισορροπούσαν κάπου μεταξύ ετερότητας και σταδιακής ενσωμάτωσης, ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι του ντόπιου υλικού πολιτισμού.

**Aspects of Renaissance aesthetic in Mount Athos:
Vestments and ecclesiastical fabrics, 15th-17th century.**

This paper will examine aspects of Renaissance aesthetic in Mount Athos, by focusing on extant vestments, ecclesiastical fabrics (ex. manuscript textile bindings) and representations of costume. My aim is to illuminate the Italian Renaissance's contribution to a lesser known facet of material culture; and discuss its Greek reception as an element of the Mediterranean artistic 'koine'.

Scholarship has focused so far on the Latin-dominated Greek lands, where, as expected, costume developed somewhere between local and Latin traditions. On the other hand the significant remnants of Renaissance textiles in Mount Athos can complement our knowledge on costume in late Byzantine and Ottoman societies. Interestingly, the fertilization of Greek aesthetic with Italian imports was continuous throughout the whole period in discussion. Their popularity first in late Byzantium, and then in the Danube Principalities, can be easily attributed to Latin trade and the excellent craftsmanship of Italian weaving. An alternative angle proposes that their consumption expressed the need for widely recognizable symbols of prestige. After all, the Italian workshops provided with woven luxuries many aristocratic and imperial vestries, including those of Russia and Ottoman Constantinople, essentially shaping the sartorial preferences of the international elite.

Concluding, the significant vestiges the Renaissance left in Mount Athos and the esteem they carried offer ample purchase for analysis. Within this frame I will argue that their status moved from mild otherness to gradual 'naturalization', as an integrant part of local material culture.

Αρχιμανδρίτης Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμένιτης

Αρχιμανδρίτης Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεολόγος, Master Βυζ. Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Αδημοσίευτη Παλαιολόγια εικόνα στη Μονή Εσφιγμένου. Η εντυπωσιακή πορεία ενός εργαστηρίου.

Στο Αντιπροσωπείο της Μονής Εσφιγμένου στις Καρυές φυλάσσεται μια άγνωστη εικόνα μικρών διαστάσεων των στρατιωτικών αγίων Γεωργίου και Δημητρίου. Οι άγιοι παρουσιάζονται μετωπικοί, φορούν πλούσια στρατιωτικά και πολιτικά ενδύματα δουλεμένα με εξαιρετικό μικρογραφικό τρόπο και με πολλές χρυσογραφίες. Διακρίνονται όλα τα στοιχεία της τέχνης των Παλαιολόγων, ενός πολύ καλού συνεργείου μιας κεντρικής πόλης της αυτοκρατορίας, ίσως της ίδιας της Πρωτεύουσας. Η εικόνα αυτή φαίνεται ότι αποτελεί έναν κρίκο μιας αλυσίδας έργων τέχνης που ενώνει τα άκρα του γνωστού τότε κόσμου.

Η εισήγηση έχει ως στόχο να συνδέσει την αδημοσίευτη εικόνα με ένα σημαντικό εργαστήριο, το οποίο έχει εκτελέσει παρόμοια έργα κατόπιν παραγγελίας υψηλών αξιωματούχων της Αυτοκρατορίας, διασπαρμένα σήμερα σε Μουσεία και συλλογές στην Ανατολή, τη Δύση και τον Βορρά. Τέτοια εξέχοντα πρόσωπα της βυζαντινής κοινωνίας είναι οι Σερβοελληνικής καταγωγής Δεσπότες της Ηπείρου, οι οποίοι αναγνώριζαν την σπουδαιότητα της ζωγραφικής τέχνης και χρησιμοποίησαν την επιρροή της για την υστεροφημία τους.

Συγκρίνοντας σημαντικές τεχνοτροπικές και χρωματικές λεπτομέρειες της εικόνας της Εσφιγμένου με παρόμοιες εικόνες της εποχής της, διακρίνεται το ιδιαίτερο καλλιτεχνικό ύφος ενός συνεργείου, ίσως και το ίδιο χέρι που φιλοτέχνησε τα έργα. Η υψηλή ποιότητα, τα εξαιρετικά ακριβά υλικά της ζωγραφικής και των μεταλλικών επενδύσεων με τους άφθονους πολύτιμους λίθους, αλλά και η θαυμαστή επιρροή που άσκησε εκτός συνόρων ο ζωγραφικός τρόπος του συνεργείου προδίδουν την έδρα του στην πόλη του Κωνσταντίνου.

Η τέχνη της Βασιλεύουσας επηρέαζε πάντοτε κάθε γωνιά της Αυτοκρατορίας και δημιουργούσε ανάλογο ρεύμα, δίνοντας ώθηση, όπως στην υπό εξέταση περίπτωση, σε ένα κύμα καλλιτεχνικής έκφρασης και επιρροής, που αγκάλιασε τη Μεσόγειο, έφτασε μέχρι τις παγωμένες στέπες της Ρωσίας, ενώ στον Ελλαδικό χώρο αποτέλεσε την βάση για μια νέα καλλιτεχνική έκρηξη στους επόμενους αιώνες στα εναπομείναντα ελεύθερα από τον οθωμανικό ζυγό μέρη, όπως ήταν η Κρήτη.

An unpublished Palaeologian icon of Esphigmenou Monastery; the global impact of the art of a workshop.

At the Representative House of Esphigmenou Monastery in Karyes is kept an unknown small image of the military saints, George and Demetrius. The saints appear frontal, wear rich military and civilian garments worked in fine miniature style with many goldsmiths. One can see all the elements of the art of the Paleologian Dynasty, of a very good workshop of a central city of the Empire, perhaps the Capital itself. This image appears to be a link to a chain of works of art that unites the whole known world of the period.

The presentation aims to connect the unpublished icon to an important laboratory that has performed similar works on the orders of high Empire Officials, that can be found today in museums and collections in the East, West and North. Such prominent persons of Byzantine society are the Despots of Epirus, of Serbian-Greek origin, who recognized the importance of painting art and used its influence for their posthumous reputation.

Comparing important styling and color details of Esphigmenou's icon with similar icones of its time, one can notice the particular artistic style of a workshop, perhaps the same hand that completed the works. The high quality, the extremely expensive materials of the painting and the metal cladding with the abundance of gemstones, as well as the wonderful influence exerted by the painting style of the workshop, give its headquarters to the city of Constantine.

The art of the Capital has always influenced every corner of the Empire and created a wave of artistic expression that influenced that embraced the Mediterranean, as in the present case, reaching as far as to the frozen steppes of Russia, and became the basis of a new artistic explosion in the following centuries in the remaining Ottoman-free parts, such as Crete.

Οι Μύκητες της χερσονήσου του Αγίου Όρους

Οι λίγες σχετικά καταγραφές μυκήτων που μέχρι τώρα υπάρχουν στα δασικά οικοσυστήματα της Χερσονήσου του Αγίου Όρους δείχνουν ότι και το Βασίλειο αυτό οργανισμών παρουσιάζει πλούσια ποικιλότητα και εξαιρετικό ενδιαφέρον. Πεντακόσια περίπου είδη Μακρομυκήτων έχουν ανφερθεί μέχρι σήμερα (Διαμαντής & Περγλέρου 1997). Αν και ο αριθμός φαίνεται αρκετά εντυπωσιακός χάνει την αξία του εάν αναφερθεί ότι ο αναμενόμενος αριθμός ειδών Μακρομυκήτων, με βάση τον αριθμό των φυτικών ειδών που σχηματίζουν τα δασικά οικοσυστήματα του Αγίου Όρους, πρέπει να υπερβαίνει τα 2.000 είδη.

Νέες καταγραφές μυκήτων έγιναν το 2017 και 2018 με σημαντικότερα είδη τα *Amanita phalloides*, *Amanita fulva*, *Amanita porphyria*, *Ceriporia reticulata*, *Elaphomyces muricatus*, *Entoloma ortonii* (syn. *E. farinolens*), *Hypholoma capnoides*, *Peniophora cinerea*, *Phanerochaete rubiginosa*, *Phanerochaete sordida*, *Phellinus torulosus*, *Steccherinum ochraceum*, *Tremella foliacea* and *Xerasmatella vaga*. Η σημασία των μυκήτων στη διατήρηση της ισορροπίας των δασικών οικοσυστημάτων είναι τόσο σημαντική όσο και σιωπηλή και άγνωστη στο ευρύ κοινό. Διασπούν την οργανική ουσία (καρπούς, φύλλα, φλοιό, ξύλο κ.α.) που συσσωρεύεται στο έδαφος και έτσι συντελούν στην ενσωμάτωσή της στο έδαφος, ανακυκλώνουν τα θρεπτικά στοιχεία και τα επαναφέρουν στη διάθεση των δένδρων (αυτολίπανση του δάσους), ενώ οι καρποφορίες τους αποτελούν σημαντικό κρίκο στην τροφική αλυσίδα μέσα στο δασικό οικοσύστημα. Οι μυκορριζικοί μύκητες δημιουργούν μυκορριζική συμβίωση με τις ρίζες των δένδρων και συντελούν στην ανάπτυξη αλλά αυξάνουν και την ανθεκτικότητά τους σε βιοτικούς και αβιοτικούς παράγοντες.

Καταγραφές μυκήτων γίνονται διαχρονικά όμως με αργούς ρυθμούς. Είναι ανάγκη να υλοποιηθεί πρόγραμμα για συστηματική και εντατική έρευνα ώστε να προταθούν μέτρα προστασίας των μυκήτων της Χερσονήσου του Αγίου Όρους το οποίο ως γνωστόν αποτελεί περιοχή ενταγμένη στο Δίκτυο Natura 2000 (GR1270003) με ειδικό καθεστώς διατήρησης και προστασίας της βιοποικιλότητας.

Fungi of the peninsula of Mount Athos

The relatively small number of fungi (Macromycetes) recorded up to now in the forest ecosystems of the Peninsula of Mount Athos indicates that this kingdom too is extremely rich in its diversity and of particular interest. Approximately 500 species of Macromycetes have previously been recorded (Diamandis & Perlerou 1997). Although this number sounds impressive, it loses its value considering that the expected number of fungal species, based on the number of plant taxa making up the forest ecosystem of Mount Athos, should exceed 2,000.

New fungal recordings were made in 2017 and 2018 with some of the most important being *Amanita phalloides*, *Amanita fulva*, *Amanita porphyria*, *Ceriporia reticulata*, *Elaphomyces muricatus*, *Entoloma ortonii* (syn. *E. farinolens*), *Hypholoma capnoides*, *Peniophora cinerea*, *Phanerochaete rubiginosa*, *Phanerochaete sordida*, *Phellinus torulosus*, *Steccherinum ochraceum*, *Tremella foliacea* and *Xerasmatella vaga*. The importance of fungi in maintaining the balance of the forest ecosystems is very significance but, unfortunately, it is unknown to the general public. Fungi break down the organic matter (fruit, leaves, bark, wood etc.) which accumulates on the forest floor and return it to the soil, recycling the nutrients so that they may again be used by the trees (self-fertilization of the forest). The fungal carpophores constitute an important element of the food chain within the forest ecosystem whereas the mycorrhizal fungi create a symbiosis with roots of trees and promote their growth as well as increasing their resistance to biotic and abiotic factors.

Immediate and intensive study is needed in recording and protecting the fungi of Mount Athos, a region already part of the Natura 2000 network (GR1270003) where special emphasis is given to the conservation and protection of biodiversity.

Σχέσεις Αγίου Όρους και Αθήνας στα νεότερα χρόνια: η περίπτωση της Σιμωνόπετρας κατά τον 19ο και 20ό αιώνα.

Η σχέση της Αθήνας και ευρύτερα της Αττικής με τον Άθω ως μοναχικού κέντρου εκκινά ήδη από τον 9ο αιώνα. Κατά την πρώιμη αυτή περίοδο κύριοι φορείς των σχέσεων αποτελούν οι μορφές των Αγιορειτών που κατάγονταν από την Αττική καθώς και των Αγιορειτών που έδρασαν σε αυτήν. Τις εγκαινιάζει ο αγιορείτης εξ Αθηνών και αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης άγιος Βασίλειος (9ος αι.), βιογράφος του αγίου Ευθυμίου του νέου και κτήτορας του μονυδρίου του Αγίου Βασιλείου στην περιοχή του Χιλανδαρίου.

Στούς επόμενους αιώνες, ιδίως κατά τους μεταβυζαντινούς και νεώτερους χρόνους, η επικοινωνία εμπλουτίζεται με την ίδρυση ευάριθμων μετοχίων αγιορειτικών μονών.

Ιδιαίτερα σημαντική και καλά μαρτυρημένη είναι η σχέση που αναπτύσσεται από τα τέλη του 19ου, όλο τον 20όν αιώνα και ως τις ημέρες μας με την μονή Σιμωνόπετρας. Η σχέση αυτή οριοθετείται με την παρουσία στην Αθήνα του γέροντος Ιερωνύμου († 1957), ηγουμένου της μονής Σιμωνόπετρας. Για τρεις δεκαετίες κατέστη πνευματικός φάρος και σημείο αναφοράς για την πρωτεύουσα, καθώς και ανανεωτής του γυναικείου μοναχισμού.

Κέντρο της διακονίας του υπήρξε το μετόχι της Αναλήψεως στις υπώρειες του Υμηττού, ο οποίος είναι γνωστός για τα πολυάριθμα μοναστικά του ιδρύματα. Το μετόχι αφιερώθηκε στη μονή το 1908 και μέχρι τις μέρες μας αποτελεί ζωντανή μαρτυρία του Αγίου Όρους στην Αθήνα. Το πλούσιο αρχείο του και οι μαρτυρίες των ανθρώπων που το διακόνησαν παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες τόσο για την ιστορία της περιοχής, ως δήμου πλέον Βύρωνα, στην οποία αναπτύχθηκε, όσο και για τις γενικότερες σχέσεις της Αθήνας με το Άγιον Όρος.

The relationship between Holy Mountain and Athens in recent ages; the case of Simonopetra during 19th and 20th century.

The relationship between Athens and Mount Athos is well known since antiquity. More specifically, the connection of Holy Mount, as a monastic centre, with the region of Attika is already active during the 9th century and this is an interesting subject without a lot of references that we would like to study further.

Monks of Athos with origin or born in Attika and monks of Athos who lived there are the key point. First of all, Saint Vasilios (9th century), the Athonite and Archbishop of Thessaloniki, biographer of Saint Euthymius of Neos (Youth) and founder of the monastery of Saint Vasilios at Hilandar area. Last but not least to mention in our days, we mention Saint Hieronymus(† 1957), Abbot of Simonopetra Monastery. His presence in Athens for three decades developed his charisma while he revived the female monasticism.

The ministration of his action and spirit took place at Metochi of Analipsis under the mount Ymittos which is famous place for plenty of monasteries. The Metochi belonged to Simonopetra Monastery since 1908 and until now it is the genuine presence of Mount Athos in Athens. Its reach archives and the oral evidence of people who served there provide us important information regarding the history of the region (now it is called Municipality of Vyronas) and also regarding the general relationship between Athens and Holy Mountain.

Χειρόγραφες Αγιορειτικές Αγιολογικές Συλλογές

της Παλαιολόγειας περιόδου: Συντάκτες – Περιεχόμενα – Στοχοθεσία

Σημαντική έκφανση της πνευματικής αναγέννησης που συντελείται στον Άθωνα κατά την Παλαιολόγεια περίοδο αποτελεί, μεταξύ άλλων, και η αναβάθμιση της λειτουργίας των μοναστηριακών Βιβλιοθηκών αλλά και των αντιγραφικών εργαστηρίων που οργανώνονται συστηματικά, συμβάλλοντας στον εμπλουτισμό και την ανανέωση του περιεχομένου των Βιβλιοθηκών. Ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της πνευματικής ακμής που παρατηρείται στο Άγιον Όρος κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο συνιστά η τάση κωδικοποίησης της εκκλησιαστικής γραμματείας, όπως πιστοποιείται μέσα από τη συγκρότηση θεολογικών συλλογών με αγιορειτική ταυτότητα, τάση η οποία αναμφίβολα σχετίζεται με την εμφάνιση του πνευματικού κινήματος του Ησυχασμού και την παρουσία στον Άθωνα λογίων που διεδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στις πνευματικές και θεολογικές ζυμώσεις του 14ου και των αρχών του 15ου αιώνα.

Μάρτυρες του αγιορειτικού εγκυκλοπαιδισμού και ευρύτερα της πνευματικής αναγέννησης των παλαιολόγειων χρόνων αποτελούν και οι αγιολογικές συλλογές που καταρτίζονται στον Άθωνα, οι οποίες, αν και ακολουθούν πιστά ως προς τη μορφολογία τους πρότυπα παλαιότερων συλλογών (Πανηγυρικά, Μηνολόγια, Ομιλιάρια), διακρίνονται, ωστόσο, για την αγιορειτική τους ταυτότητα (χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις Πανηγυρικών Μονής Φιλοθέου και Μονής Βατοπεδίου), όπως επιβεβαιώνεται τόσο από τη συμπερίληψη κειμένων που προέρχονται από τη γραφίδα λογίων και εκκλησιαστικών ανδρών που εγκαταβίωσαν για κάποιο χρονικό διάστημα του βίου τους σε αγιορειτικές μονές (Γρηγόριος Παλαμάς, Φιλόθεος Κόκκινος, Μακάριος Μακρής) όσο και από το γεγονός της εισαγωγής αγιολογικών κειμένων για νέους αγιορείτες αγίους, τα οποία στην πλειονότητά τους συντάχθηκαν από αγιορείτες συγγραφείς.

Στην εισήγησή μας θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα μιας ευρύτερης έρευνάς μας, η οποία επεκτείνεται και σε ακατάγραφες έως σήμερα αγιορειτικές αγιολογικές συλλογές, εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας σε θέματα που αφορούν στους συντάκτες, τους εντολοδότες και τα περιστατικά συγκρότησης αυτών των συλλογών, στα κριτήρια επιλογής των συμπεριληφθέντων σε αυτές κειμένων, στη στοχοθεσία τους και ευρύτερα στην ένταξή τους στα ιστορικά, πνευματικά και θεολογικά συμφραζόμενα της εποχής τους και στη λειτουργία τους ως μέσων διάχυσης της Ησυχαστικής Θεολογίας, ενώ θα κατατεθούν νέα δεδομένα για ελάχιστα έως σήμερα γνωστούς βιβλιογράφους, για τις μετακινήσεις στο Άγιον Όρος βιβλίων από άλλα μεγάλα πνευματικά κέντρα της παλαιολόγειας εποχής, όπως είναι Κωνσταντινούπολη και η Θεσσαλονίκη, για την προώθηση διά των συλλογών αυτών της λειτουργικής μνήμης νέων αγιορειτών αγίων, αλλά και για τη συμβολή των αγιορειτικών αντιγραφικών εργαστηρίων στην περαιτέρω διάδοση αγιολογικών κειμένων που συντάσσονται στον Άθωνα κατά την εν λόγω περίοδο.

**Manuscript Athonite Collections
of the Palaeologan Period: Composers – Contents – Objectives**

An important manifestation of the spiritual renaissance taking place on Athos during the Palaeologan period is, among other things, the overhaul of the operation of the monastic Libraries and the scriptoria that are systematically organised, contributing to the enrichment and renewal of the content of the Libraries. A particularly important aspect of the spiritual peak observed in the Holy Mountain during the late Byzantine period is the tendency to codify the ecclesiastical literature, as testified through the comprising of theological collections with athonite identity, a tendency which is undoubtedly related to the emergence of the spiritual movement of Hesychasm and the presence of learned men on Athos, who played a primary role in the spiritual and theological developments of the 14th and the beginning of the 15th century.

Witnesses to the athonite encyclopaedism and, more broadly, the spiritual renaissance of the Paleologan times are also the hagiographical collections compiled on Athos, which albeit following closely the archetypes of older collections in their morphology (Panegerics, Menologia, Homiliaria), yet they are distinguished because of their athonite identity (typical examples are the Panegerics of the Monastery of Philotheou and the Monastery of Vatopedi), as confirmed by the inclusion of texts coming from the pen of learned and ecclesiastical men who stayed for some period in their life in athonite monasteries (Gregory Palamas, Philotheus Kokkinos, Makarios Makres) and also by the introduction of hagiographical texts for new athonite saints, which were composed by athonite writers in their majority.

In this presentation, we shall present the results of a broader research, extended to as yet unrecorded athonite hagiographical collections, and we will be focusing our attention on topics relating to the composers, the persons who assign the work and the circumstances of the compilation of those collections, with regard to the criteria for the selection of the included texts, their aim and, more broadly, their inclusion in the historical, spiritual and theological context of their era and their function as means of dissemination of the Hesychastic Theology. Furthermore, new data for as yet lesser-known bibliographers, the transferring of books from great spiritual centres of the Palaeologan period, like Constantinople and Thessaloniki, to the Holy Mountain for the promotion of the liturgical memory of athonite saints through the collections and the contribution of the athonite scriptoria in the further dissemination of hagiographical texts composed on Athos during the period in question will be introduced.

Οι ξυλόγλυπτοι σταυροί των αθωνικών σκευοφυλακίων και τα επίπεδα «ανάγνωσής» τους

Ξυλόγλυπτοι σταυροί με ή χωρίς μεταλλική επένδυση απαντούν σε όλα τα αθωνικά σκευοφυλάκια, καθώς επίσης σε καθολικά και παρεκκλήσια. Από τα εκατοντάδες σωζόμενα έργα σε όλες τις μονές, που χρονολογούνται από τα τέλη του 15ου αι. και έπειτα, ένας μικρός συγκριτικά αριθμός είναι δημοσιευμένος, ενώ ορισμένα είναι εν μέρει γνωστά από φωτογραφικές απεικονίσεις σε προσκυνηματικούς οδηγούς και άλλες εκδόσεις.

Οι άξονες γύρω από τους οποίους θα κινηθεί η εισήγησή μου, για τις ανάγκες της οποίας επανεξετάστηκαν ορισμένα γνωστά έργα και μελετήθηκε ικανός αριθμός αδημοσίευτων σταυρών, είναι οι εξής:

1. Η τεκμηρίωση των υφολογικών ιδιωμάτων που χαρακτηρίζουν τόσο τους ξυλόγλυπτους πυρήνες, όσο και τον διάκοσμο των μεταλλικών επενδύσεων και κατ' επέκταση η εν γένει εξέλιξη και διάδοσή τους από τον 15ο αι. και μετά.
2. Η αναζήτηση των τεχνιτών που σκάλισαν τους ξύλινους πυρήνες και φιλοτέχνησαν τις μεταλλικές επενδύσεις και η ανίχνευση, όσο αυτό είναι εφικτό, των όρων συνεργασίας τους. Επιπλέον, θα καταβληθεί προσπάθεια να διερευνηθεί ένα πολύ ενδιαφέρον ζήτημα: η έκταση της δραστηριότητας των μοναχών ξυλογλυπτών, που στις πηγές μαρτυρείται από τον 17ο αι. και μετά.
3. Η αξιολόγηση των δεδομένων που προσφέρουν οι κτητορικές επιγραφές (όπου υπάρχουν) αναφορικά με την αναζήτηση των παραγγελιοδοτών τους, αλλά και τον τρόπο κτήσης ορισμένων έργων από τις μονές, όπου σήμερα απόκεινται.

The wood-carved crosses of the Athonite sacristies and the levels of their interpretation

The Athonite monasteries keep a large number of wood-carved crosses with or without metallic revetment dated from the late 15th until to the late 19th c., precious offerings of several persons (foreign rulers, dignitaries, patriarchs, archbishops etc.).The surviving material is extent, yet only a restrict number is published. Some other crosses are partially known by illustrations in pilgrim guides and other publications.

In this paper, apart from reevaluating some already published crosses and presenting unpublished material, I will focus on three main points:

- I. The documentation of the stylistic features of both wood-carved cores and the metallic revetments.
- II. The understanding of the terms of the cooperation between wood sculptors and metalworkers, and
- III. The information given by the surviving inscriptions.

Θωμάς Μαφρέδας

Θεολόγος (MTh), Συντηρητής έργων Τέχνης (MSc), Υπ. Δρ. Πα.Δ.Α., τμ. Συντήρησης
Αρχαιοτήτων & Έργων Τέχνης

Ελένη Κουλουμπή

Συντηρήτρια Έργων Τέχνης (PhD), Εθνική Πινακοθήκη, Εργαστήριο Φυσικοχημικών Ερευνών

Σταμάτιος Μπογιατζής

Αναπληρωτής Καθηγητής Πα.Δ.Α. τμ. Συντήρησης Αρχαιοτήτων & έργων Τέχνης

Διονύσιος ιερομόναχος, ο εκ Φουρνά (1670-1744). Μελετώντας την τεχνική και τα υλικά σε ενυπόγραφες εικόνες του Διονυσίου. Πρώτα αποτελέσματα.

Το 1845 ο Γάλλος αρχαιολόγος Adolph-Napoleon Didron, δημοσίευσε στα γαλλικά το κείμενο του ιερομονάχου Διονυσίου: «Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης» (Dionysios, 1855), το οποίο χρονολογείται μεταξύ των ετών 1729-1732 (Kakavas, 2008).

Η δημοσίευση αυτή απέκτησε ευρεία απήχηση στον ιστορικό και καλλιτεχνικό κόσμο της περιόδου εκείνης διότι συγκέντρωνε τις μέχρι τότε διάσπαρτες συμβουλές και πληροφορίες για τα στάδια κατασκευής των φορητών εικόνων (Dionysius, 1909). Επιπλέον η «Ερμηνεία της Ζωγραφικής τέχνης» με τη πάροδο των χρόνων έγινε σημείο αναφοράς τόσο για τη συγγραφή διάφορων «Ερμηνειών» ζωγραφικής τέχνης στον ευρύτερο ελλαδικό και βαλκανικό χώρο (Moutafon, 2001), όσο και για τη διερεύνηση της τεχνολογίας κατασκευής και τη μελέτη των εικονογραφικών τύπων της μεταβυζαντινής ορθόδοξης ζωγραφικής.

Η Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης είναι ίσως το πλέον διαδεδομένο χειρόγραφο αυτού του τύπου στα Βαλκάνια (Vryonis, 2008, p. 58; Moutafon, 2006) γεγονός που φαίνεται από το μεγάλο αριθμό των αντιγραφών του και από τις μεταφράσεις του στα Βουλγαρικά και στα Σέρβικα (Moutafon, 2006).

Η Ερμηνεία κάλυψε το κενό που υπήρχε τη περίοδο του 18ου αι. και αφορούσε την εικονογραφική και τεχνολογική διαδικασία της κατασκευής των φορητών εικόνων. Χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο τον συγγραφέα ως μία προσπάθεια επαναφοράς στα πρότυπα της βυζαντινής αγιογραφίας, όπως αυτά παραδόθηκαν από τον Μανουήλ Πανσέληνο (Vassilaki, 2012, p. 382).

Η βιογραφία και η εργογραφία του Διονυσίου είναι γνωστή, καθώς πλήθος μελετητών ασχολήθηκαν μαζί του (Hetherington, 1973; Hetherington, 1974; Kakavas, 2008; Μπονονας, 2009; Tsigaridas, 2009; Vassilaki, 2012; Ferens, 2015; Markozanis, 2017). Καταγόμενος από τον Φουρνά των Αγράφων έζησε για αρκετά χρόνια στο κελί του Τιμίου Προδρόμου στη πρωτεύουσα του Αγίου Όρους στις Καρυές, όπου και έγραψε την Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης και απεβίωσε σε μεγάλη ηλικία στην γενέτειρά του.

Μέχρι σήμερα η αναγνώριση των τεχνικών χαρακτηριστικών του συγκεκριμένου καλλιτέχνη δεν είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητικών προσπαθειών. Δεν έχει γίνει καμία συστηματική καταγραφή της τεχνικής, των υλικών και του ζωγραφικού τρόπου στο σύνολο των φορητών έργων του καθώς και η συγκριτική τους μελέτη. Αν και η φυσικοχημική έρευνα των φορητών εικόνων έχει αναπτυχθεί αρκετά τα τελευταία χρόνια, παραμένει ωστόσο terra incognita η ταυτοποίηση και η αναγνώριση των υλικών σε εικόνες προερχόμενες από τον συγκεκριμένο ζωγράφο.

Στη παρούσα εργασία παρουσιάζονται τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας σε τέσσερις ενυπόγραφες εικόνες του Διονυσίου που φυλάσσονται στο σκευοφυλάκιο του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στον Φουρνά Ευρυτανίας. Εφαρμόστηκε ένα πρόγραμμα διαγνωστικών ελέγχων που αποσκοπούσαν αφενός στο χαρακτηρισμό των υλικών και της τεχνολογίας κατασκευής των εικόνων και αφετέρου στη σύγκρισή των αποτελεσμάτων με όσα αναφέρει στο έργο του: «Ερμηνεία της ζωγραφικής Τέχνης», ώστε να εκτιμηθεί ο βαθμός ομοιότητας μεταξύ θεωρίας και πράξης.

Η ανακοίνωση αυτή, αποτελεί μία πρώτη καταγραφή των αποτελεσμάτων που ελήφθησαν κατά τη διάρκεια των φυσικοχημικών ελέγχων και αποτελεί τμήμα δημοσίευσης μιας ευρύτερης έρευνας που πραγματοποιείται στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής σχετικά με την τεχνική κατασκευής και την ταυτοποίηση υλικών στο σύνολο των φορητών εικόνων του Διονυσίου. Τα πρώτα αποτελέσματα που ελήφθησαν συντελούν στο να μελετηθεί η τεχνική και τα υλικά που χρησιμοποίησε ο συγκεκριμένος αγιογράφος στον οποίο πιστώνεται η αναμόρφωση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής από τον 18ο αιώνα και μετά.

Βιβλιογραφία

- Dionysios, H., 1855. Manuel d' iconographie Chretienne Grecque et Latine. A επιμ. Paris: Imprimerie Royale.
- Dionysius, o. F., 1909. Interpretation of the painting art (Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης). St. Petersburg: Papadopoulos-Kerameus A.
- Ferens, ., M. J., 2015. Dionysius of Fourn: Artistic Identity Through Visual Rhetoric. California: University Of California, Riverside.
- Hetherington, P., 1973. "The Poets" in the 'Ερμηνεία of Dionysius of Fourn. Dumbarton Oaks Papers, Τόμος 27 , pp. 317-322.
- Hetherington, P., 1974. The Painters Manual of Dionysius of Fourn. An English translation with Commentary of cod. gr. 708 in the Saltykov-Shchedrin State Public Library, Leningrad. A. Reprint in 1978 επιμ. London: The Sagittarius Press.
- Kakavas, G., 2008. Dionysios Of Fourn (c. 1670-c. 1745). Artistic Creation and Literary Description. 1st επιμ. Leiden, Netherlands: Alexandros Press.
- Markozanis, N. J., 2017. The "Hermeneia of Art Painting" by Dionysios of Fourn and the Western Technological Tradition of the Middle Ages. A επιμ. Athens: Armos.
- Moutafov, E., 2001. Europeanisation on Paper". Treatises on Painting in Greek during the First Half of the 18th century. 1 επιμ. Sofia: s.n.
- Moutafov, E., 2006. Post-Byzantine Hermeneia zographikes in the eighteenth century and their dissemination in the Balkans during the nineteenth century. Byzantine and Modern Greek Studies, 30(1), pp. 69-79.
- Mponovas, N., 2009. Late post-Byzantine painting on Mount Athos. The workshop of the painters from Karpenissi (1773-1890). Thessaloniki: Aristotle Univeristy of Thessaloniki.
- Tsigaridas, E. N., 2009. Portable icons by Dionysius of Fourn of Agra and his workshop in Serres. Macedonian, Τόμος 38, pp. 97-131.
- Vassilaki, M., 2012. Following the steps of Dionysius of Fourn. Bulletin of Christian Archaeological Society, Τόμος 33, pp. 379-386.
- Vryonis, S., 2008. Η Βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των βαλκανικών λαών. Στο: J. Yiannias, επιμ. Η Βυζαντινή παράδοση μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, pp. 35-68.

Thomas Mafredas

PhD Cand., MSc Conservator, MTh Greek-Orthodox Theology, University of West Attica, Athens, Depart. of Conservation of Antiquities and Works of Art

Eleni Kouloumpi

PhD, Conservator of works of art, National Gallery-Alexandros Soutzos Museum, Athens, Conservation Department, Physicochemical laboratory

Stamatios Boyatzis

Associated Professor, Corresponding author

Dionysius Hieromonk from Fournas (1670-1744). Studying his painting technique and materials from signed panel paintings. First results.

In 1845, Adolph-Napoleon Didron, a French archaeologist, published in French (Dionysios, 1855), Dionysius' of Fournas treatise, entitled "Hermeneia of Painting Art" which dated among 1729-1732 (Kakavas, 2008).

Didron's publication gained a wider audience among the historical and the artistic world of that period as it gathered all the previously scattered advices, information and guidelines about the construction of portable panel paintings (Dionysius, 1909). Furthermore, over the years, his essay has become a reference point, both for the writing of various "Hermeneiai" of painting art in the wider Greek and Balkan regions (Moutafov 2001), as well as for the exploration of construction technology of panel paintings, and the study of the iconographic types of post- Byzantine Orthodox painting (Dionysius 1909).

The "Hermeneia of Painting Art" was the basis for many artistic manuals in the wider Balkan area (Vryonis, 2008, p. 58; Moutafov, 2006), as it can be proved from its large number of copies and translations into Bulgarian and Serbian (Moutafov, 2006)

The Hermeneias text filled the gap existed during the 18th century, related to the pictorial and technological process of constructing panel paintings. Dionysius of Fournas described his treatise as an attempt to restore the Byzantine iconographical patterns as they delivered by Manuel Panselinos (Vassilaki, 2012, p. 382).

Dionysius' biography and work, is well known, as many scholars have dealt with him (Hetherington, 1973; Hetherington, 1974; Kakavas, 2008; Mponovas, 2009; Tsigaridas, 2009; Vassilaki, 2012; Ferens, 2015; Markozanis, 2017). He borned in a small village called Fournas in the district of Agrafa and he lived for several years in the cell of the Holy Prophet in the capital of Mount Athos in Karyes, where he wrote the Hermeneia of Painting Art and died in his birthplace.

Until nowadays the identification of different technical characteristics from Dionysius' panel paintings had not stimulated the interest of research efforts. There has been no systematic recording of the technology, the materials, and the painting technique, in all of his panel paintings as well as a comparative study. Although the physicochemical research for materials and other characteristics of panel paintings has been well developed in recent years the identification for panel paintings constructed by this painter, remains "terra incognita".

This publication presents the first results from a research program in four panel painting signed by Dionysius, which are kept in the vestibule of the Transfiguration Church in his

native village, in Fourni. A research protocol of imaging techniques and physicochemical analyses was carried out, aiming to characterize the materials and the construction technology applied by Dionysius concerning the construction of the four panel paintings and compare the results with all the relative references mentioned in his work "Hermeneia of Art Painting" in order to ascertain whether all that he mentions in his manuscript, are being applied in practice.

This announcement is a first record of the results obtained during the physicochemical examinations and is part of a wider doctoral research concerning the characterization of technology and identification of materials of Dionysius' panel paintings. The first results obtained help to study the technique and materials used by this particular painter in which is credits the reformation of the post-Byzantine painting during the 18th century and beyond.

Bibliography

Dionysios, H., 1855. Manuel d' iconographie Chretienne Grecque et Latine. A επιμ. Paris: Imprimerie Royale.

Dionysius, o. F., 1909. Interpretation of the painting art (Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης). St. Petersburg: Papadopoulos-Kerameus A.

Ferens, J. M. J., 2015. Dionysius of Fourni: Artistic Identity Through Visual Rhetoric. California: University Of California, Riverside.

Hetherington, P., 1973. "The Poets" in the 'Epmhneia of Dionysius of Fourni. Dumbarton Oaks Papers, Τόμος 27 , pp. 317-322.

Hetherington, P., 1974. The Painters Manual of Dionysius of Fourni. An English translation with Commentary of cod. gr. 708 in the Saltykov-Shchedrin State Public Library, Leningrad. A. Reprint in 1978 επιμ. London: The Sagittarius Press.

Kakavas, G., 2008. Dionysios Of Fourni (c. 1670-c. 1745). Artistic Creation and Literary Description. 1st επιμ. Leiden, Netherlands: Alexandros Press.

Markozanis, N. J., 2017. The "Hermeneia of Art Painting" by Dionysios of Fourni and the Western Technological Tradition of the Middle Ages. A επιμ. Athens: Armos.

Moutafov, E., 2001. Europeanisation on Paper". Treatises on Painting in Greek during the First Half of the 18th century. 1 επιμ. Sofia: s.n.

Moutafov, E., 2006. Post-Byzantine Hermeneia zographikes in the eighteenth century and their dissemination in the Balkans during the nineteenth century. Byzantine and Modern Greek Studies, 30(1), pp. 69-79.

Mponovas, N., 2009. Late post-Byzantine painting on Mount Athos. The workshop of the painters from Karpenissi (1773-1890). Thessaloniki: Aristotle Univeristy of Thessaloniki.

Tsigaridas, E. N., 2009. Portable icons by Dionysius of Fourni of Agrafa and his workshop in Serres. Macedonian, Τόμος 38, pp. 97-131.

Vassilaki, M., 2012. Following the steps of Dionysius of Fourni. Bulletin of Christian Archaeological Society, Τόμος 33, pp. 379-386.

Vryonis, S., 2008. Η Βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των βαλκανικών λαών. Στο: J. Yiannias, επιμ. Η Βυζαντινή παράδοση μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, pp. 35-68.

Το άγραφο εθιμικό δίκαιο του Αγίου Όρους στη μετάβαση από την Βυζαντινή στην Οθωμανική δικαιοταξία

Δεν είναι σπάνιες οι αναφορές αρχειακών εγγράφων στο εθιμικό δίκαιο του Αγ. Όρους. Τα αθωνικά αρχεία περιέχουν ικανά ντοκουμέντα, που δείχνουν ρύθμιση κρίσιμων ζητημάτων ή αναγνώριση θεσμών, κυρίως καταστατικού και δημοσιονομικού χαρακτήρος, με βάση το εθιμικό δίκαιο. Τα ντοκουμέντα εξετάζονται κατά τις εξής φάσεις:

1. Πρώτη Οθωμανοκρατία και ως τις συνθήκες του 1403.

1.1. Απόφαση του πατριαρχικού δικαστηρίου του Απριλίου 1389.

Επιλύει μακροχρόνια αντιδικία των μονών Βατοπεδίου και Καρακάλλου, σχετικά με τα μετόχια Ζαβερνίκειας & Δεκάλιστας της υπό των Οθωμανών κατεκτημένης περιοχής του Στρυμώνα. Από τα σκεπτικά και το διατακτικό της αποφάσεως τεκμηριώνονται τα εξής:

1.1.1. Εφαρμογή του ιδίου δικαίου, τόσο του αγράφου εθιμικού ("ὡς ἔθος ἐστὶν ἀπαρχῆς ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς ὑποθέσεσι"), όσο και του επισήμου αυτοκρατορικού ("ἕως ἂν ταῦτα γένωνται κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους") και όχι του δικαίου του κατακτητή.

1.1.2. Αρχή του φυσικού δικαστή ("ἐτέραν δὲ κρίσιν γενέσθαι καὶ τοπικὴν ἐξέτασιν παρὰ τοῦ ὀσιωτάτου πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τινων ἄλλων καθηγουμένων", "τῆς ἀγιορειτικῆς κρίσεως γενομένης καὶ τῆς ἀληθείας ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως εὐρεθείσης", "κατὰ τὴν γενομένην ὕστερον ἐξέτασιν παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν").

1.1.3. Λειτουργία ανεξάρτητης και ανεπιρρέαστης δικαιοσύνης, άσκηση ενδίκων μέσων και κατοχύρωση απρόσκοπτης πρόσβασης στις δικαστικές δικαιοδοσίες κλπ.

1.2. Ορισμός μπεηλέρμπεη Ρούμελης του Φεβρουαρίου 1401.

Παρέχει εξαίρεση (κάτι ανάλογο προς την βυζαντινή εξκουσσεία) των φορολογικών εσόδων της μονής Βατοπεδίου για το μετόχι του Προσφορίου, από την κρατική φορολόγηση.

2. Πρόσκαιρη επαναφορά βυζαντινής διοίκησης (1403 - 1423).

2.1. Πρόσταγμα Ιωάννου Ζ΄ του Αυγούστου 1404.

Αναγνωρίζει στις αγιορειτικές μονές ένα σύστημα φορολόγησης της οικονομίας των μετοχίων τους, διαμορφωθέν κατά το εθιμικό δίκαιο, και ρυθμίζει σύμφωνα με αυτό τις δημοσιονομικές σχέσεις με το κράτος.

2.2. Πρόσταγμα του Μανουήλ Β΄ της 29 Σεπτ. 1404.

Στο πλαίσιο της ρύθμισης των εκκρεμοτήτων κατά την πρόσκαιρη μετάβαση από την πρώτη Οθωμανοκρατία εκ νέου στην βυζαντινή διοίκηση, επιβεβαιώνει δύο κρίσιμα ζητήματα του Αγ. Όρους με βάση το εθιμικό δίκαιο: α) την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας και β) τις δημοσιονομικές σχέσεις του με τους επικυριάρχους.

2.3. Πρόσταγμα του Μανουήλ Β΄ της 12 Δεκ. 1408.

Στο πλαίσιο κάποιων αντισταθμιστικών μέτρων έναντι της αρχικώς επιβληθείσης από τον Μανουήλ Παλαιολόγο, προνοιακής επιβαρύνσεως των μοναστηριακών μετοχίων, αναγνώρισε φορολογικές ατέλειες σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο.

2.4. Ορισμός δεσπότη Ανδρονίκου Παλαιολόγου του Μαρτίου 1417.

Σύστησε δωρεά του παλαιοχωρίου Μαρίσκιν στη μ. Διονυσίου, με αναγνώριση των ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου δικαιωμάτων αυτής κατά το εθιμικό δίκαιο.

3. Πρώιμη φάση δεύτερης Τουρκοκρατίας (1423 - τέλος 15ου αι.).

3.1. Δύο ορισμοί του σουλτάνου Μουράτ Β' (1421 - 1451), παραδιδόμενοι σε περίπου σύγχρονή τους ελληνική μετάφραση, από το αρχείο της μ. Βατοπεδίου, αναγνώρισαν υπό τους όρους του εθιμικού δικαίου φορολογικές ατέλειες και ανενοχλησία των Αγιορειτών από μέρους των οθωμανών φοροεισπρακτόρων.

3.2. Ορισμός του Μουράτ Β' της 5 Απρ. 1430.

Επικύρωσε τις πράξεις των προκατόχων του σουλτάνων Μωάμεθ Α' και Βαγιαζίτ Α' σχετικά με το καθεστώς του Αγ. Όρους και θέσπισε πλήρη κατοχύρωση της αγιορειτικής μοναστηριακής περιουσίας με βάση το εθιμικό δίκαιο.

3.3. Πράξη του αναπληρωτή καδή Θεσσαλονίκης του Μαΐου 1489.

Αποφαίνεται, κατόπιν σουλτανικής παραγγελίας, περί του ιδιοκτησιακού και φορολογικού καθεστώτος του βατοπεδινού μετοχίου Αμουλιανής και μάλιστα θετικώς δυνάμει του εθιμικού δικαίου.

3.4. Έγγραφο του Πρώτου και της Συνάξεως των ετών 1494 - 1496.

Επ' αφορμή εμπλοκής της οθωμανικής αρχής της Θεσσαλονίκης, αποδίδεται λογοδοσία, επιβεβαιώνεται όμως παράλληλα η αυτοτέλεια και η θεσμική λειτουργία των οργάνων του Αγ. Όρους με αναφορά στο εθιμικό του δίκαιο.

The unwritten customary law of Mount Athos upon transition from Byzantine to Ottoman law order

References of archives documents to the customary law of Mount Athos are not uncommon. The athonian archives contain several documents showing critical issues or recognition of institutions, mainly of statutory and financial nature, based on customary law .

Documents are examined in the following stages:

1. Early Ottoman conquest until the treaties of 1403.

1.1. A decision of Patriarchal court of April 1389.

It resolves a long-standing dispute between monasteries of Vatopedi and Karakallou regarding the dependances of Zavernikeia & Dekalista, into the territory of Strymon river occupied by the Ottomans. The ruling of the judgment states the following:

1.1.1. Enforcement of the intimate proper law, both unwritten customary ("ὥς ἔθος ἐστὶν ἀπαρχῆς ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς ὑποθέσεσι") and official byzantine ("ἕως ἂν ταῦτα γένωνται κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους") and not of the conqueror's law.

1.1.2. The right to be heard by proper lawful judge ("ἐτέραν δὲ κρίσιν γενέσθαι καὶ τοπικὴν ἐξέτασιν παρὰ τε τοῦ ὀσιωτάτου πρώτου τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τινων ἄλλων καθηγουμένων", "τῆς ἀγιορειτικῆς κρίσεως γενομένης καὶ τῆς ἀληθείας ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως εὐρεθείσης", "κατὰ τὴν γενομένην ὕστερον ἐξέτασιν παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν").

1.1.3. State of an independent and unaffected justice, access to judicial remedies, unhindered access to jurisdiction etc.

1.2. An order of the beglerbegi of Rumeli of February 1401.

It grants to the monastery of Vatopedi an exemption of tax revenues from shareholder of Prosphori concerning the state taxation (the ruling presents an analogy convincing to the byzantine institution of excusseia)

2. Temporary restoration of Byzantine administration (1403 - ca 1423).

2.1. Decree of John VII's of August 1404.

It recognizes in the monasteries a system of taxation of their shareholders' economy , which was established by customary law and regulates accordingly the fiscal relations with the state.

2.2. Decree of Manuel II's of the 29 September 1404.

In the context of the pending settlement of the transitional period from the first Ottoman rule to the Byzantine administration, it reaffirms two crucial issues of Mount Athos, based on customary law: (a) the exercise of proper jurisdiction and (b) the fiscal relations with the Overlord.

2.3. Decree of Manuel II's of the 12 December 1408.

Within the framework for some compensatory measures imposed upon a time on the monastery shareholders for the benefit of the pronovia, it recognized tax exemptions under customary law.

2.4. An order of the Despot Andronic Palaiologus of March 1417.

It founded an endowment of the old village of Mariskin to the convent of Dionysiou, by recognize its private and public rights according to the customary law.

3. Early phase of the second Turkish rule (1423 - end of 15th century).

3.1. Two orders of sultan Mourad II, given in their contemporary Greek translation, from the archive of monastery Vatopedi, recognized under customary law tax exemptions and harassment for the Athonites on the part of the Ottoman tax collectors.

3.2. The order of sultan Mourad of 5 April 1430.

It ratified the acts of his predecessors sultans Mohamed I and Bayezid I concerning the status of Mount Athos and established a complete protection of Mount Athos monastic property on the basis of customary law.

3.3. Act of the deputy kadis of Salonica of May 1489.

Following a Sultan's order, he decides on the ownership and tax status of shareholder of Amouliane dependance of Vatopedi, by applying of customary law.

3.4. Paper of Protos and the Council dating about 1494 - 1496.

On account of the involvement of the Ottoman authority of Thessalonica in a dispute of two athonite monasteries, an apology is given to it by the leaders of athonite monastic community, but the same time the autonomy and institutional operation of Mount Athos' institutions are confirmed by reference to its customary law.

No woman's land. Η άγνωστη αποστολή στο Άγιον Όρος και τα Μετέωρα το 1929, από μικρή ομάδα Αμερικανών καλλιτεχνών – περιηγητών.

Το 1929, τριμελής ομάδα προερχόμενη από την Αμερική, καταφθάνει στην Ελλάδα με σκοπό την περιήγηση και καταγραφή (φωτογραφική και κινηματογραφική) των δύο μεγαλύτερων μοναστικών κέντρων της χώρας: του Αγίου Όρους και των Μετεώρων. Η ομάδα αποτελούνταν από τον Ρώσο εμικρέ, ζωγράφο, εξερευνητή και με ιδιαίτερα επικοινωνιακά χαρίσματα, Vladimir Perfilieff, τον φωτογράφο, ταλαντούχο κινηματογραφιστή και μετέπειτα βραβευμένο με Όσκαρ, Floyd Crosby και τον αρχιτέκτονα και απόφοιτο του Πανεπιστημίου Princeton, Gordon McCormick.

Το αποτέλεσμα του περιπετειώδους ταξιδιού τους, ήταν καλά κρυμμένο για πολλά χρόνια, στα συρτάρια του Τμήματος Τέχνης και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Princeton, αλλά η πρόσφατη μετακόμιση μέρους του αρχείου, έφερε στο φως έναν σπουδαίο θησαυρό: 256 ασπρόμαυρες εκτυπωμένες φωτογραφίες, 82 φωτογραφίες σε γυάλινες πλάκες (κάποιες από τις οποίες επιχρωματισμένες) και κινηματογραφικό υλικό διάρκειας 33 λεπτών.

Το μεγαλύτερο μέρος του φωτογραφικού υλικού, είναι αφιερωμένο στο Άγιον Όρος. Υπάρχει ωστόσο και ένας μεγάλος αριθμός φωτογραφιών από τα Μετέωρα και την γύρω περιοχή, ενώ ελάχιστες είναι οι φωτογραφίες από την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη. Σε αντίθεση με το κινηματογραφικό υλικό, στο οποίο παρουσιάζονται κυρίως σκηνές από τα Μετέωρα και την ευρύτερη περιοχή. Σκοπός του ταξιδιού τους, ήταν να περιηγηθούν και να καταγράψουν μέσω της κάμερας τους την άγνωστη ζωή των δύο πολιτειών στις οποίες οι μοναδικοί κάτοικοι τους είναι άνδρες μοναχοί, έτσι ώστε να έχουν την δυνατότητα να το παρουσιάσουν αργότερα στην Αμερική, με απώτερο στόχο την δημιουργία εντυπώσεων και όχι την καταγραφή στοιχείων που αφορούν την παράδοση, την τέχνη, την αρχιτεκτονική ή την θρησκευτική ζωή. Στο πνεύμα αυτό, εντάσσεται και η σκηνοθετημένη συνάντησή τους με ερημίτη αγιορείτη αναχωρητή, ο οποίος τους υποδέχεται στην είσοδο της βραχώδους σπηλιάς που ζούσε.

No woman's land. The unknown mission to Mount Athos and the Meteora by a small group of American artists/travellers in 1929.

In 1929 a group of three men arrived in Greece from America with the aim of touring and making a photographic and cinematographic record of the two largest monastic centres in Greece: Mount Athos and the Meteora. The group consisted of the Russian émigré Vladimir Perfilieff, a painter, explorer and great communicator, the photographer and talented (and later Oscar-winning) cinematographer Floyd Crosby, and the architect and Princeton University graduate Gordon McCormick.

The results of their eventful journey remained well-hidden for many years in the drawers of the Department of Art and Archaeology of Princeton University. However, the recent transfer of part of the archive brought to light a great treasure: 256 black-and-white photographic prints, 82 photographs on glass plates (some of which are colourised) and cinematographic material of 33 min. duration.

The largest part of the photographic material is devoted to Mount Athos. However, there is also a large number of photographs of the Meteora and its environs, together with a very small number of photographs of Athens and Thessaloniki. In contrast, the cinematographic material presents mainly scenes from the Meteora and surrounding area. The aim of the men's journey was to tour and record on film the lives of the two monastic communities, which were inhabited only by male monks, so that later they could present their results in America, not so much as a record of the art, architecture, traditions and religious lives of the two communities but rather as a means of impressing audiences. It was in this vein that a photograph was taken of them meeting an Athonite hermit, who is shown greeting them at the entrance to the rocky cave in which he dwelt.

Monk Patapios Kafsokalyvitis

Librarian at the Skete of Kafsokalyvia, Dr of Theology

The Library of the Skete of Kafsokalyvia. The most recent updates of the ongoing research on the Library's Codex Scribes.

The small, yet remarkable Library of Kyriakon in the Skete of the Holy Trinity - Kafsokalyvia, although established in the early decades of the 18th century, holds a collection of manuscript codices dating back from the 11th to the 20th century. The current collection, which has been passed down to us through the constant care and laudable efforts of a succession of Library curators, comprises 279 manuscripts, most of them written on paper, along with three parchment manuscripts, and an additional number of parchment fragments. The collection includes mainly hagiological, patristic, celebratory, hymnological, musical and historical texts, whose purpose was to meet the spiritual needs of the fathers, even in the furthest, most inaccessible skete of the Holy Mountain. Time-wise, these manuscripts are representative of most periods of the byzantine, post-byzantine and modern eras. With the exception of a few parchments (one dating from the 10th century, two from the 11th, four from the 14th, five from the 15th and seven from the 17th century), the remaining manuscripts can be traced to the 18th - 19th centuries.

In the context of my efforts to reconstruct and enhance the Library since 1999, when a special compartment for the safekeeping of books was created, there has been a compilation and publication of Supplementary Catalogues of Codices (nos 87-242, Thessaloniki 2005, and nos 242-279, Thessaloniki 2016) which present a comprehensive overview of the treasure of manuscripts currently kept in the Library of the Skete.

Aside from the content of these codices (a large part of which is still unpublished), there is much information to be garnered from the elegantly penned manuscripts, regarding their scribes. Thus, we are now familiar with the names of Ionas Kafsokalyvitis, Theoklitos Karatzas the Byzantine, Raphael the Acarnanian, Dionysios Hagiartemitis, Iakovos Neasketiotis, Ignatios Lavriotis, Agapios Hagiannanitis, Procopios, Niphon Ivirosketiotis, Ionas Esfigmenitis, Ioakim Simonopetritis, David Skopelitis, Chariton Trikkaios, Auxentios Lavriotis, Methodios Helioupolitis and Antonios Neasketiotis.

We believe that the ongoing research and examination of the manuscripts in the Kafsokalyvia collection will lead to very interesting discoveries that will greatly contribute to the study of Athonite Literature and Prosopography, since a considerable number of the aforementioned works, which are unsigned by their scribes, can now safely be ascribed to prominent scholarly scribes of the Holy Mountain, such as hieromonk Ionas Kafsokalyvitis, monk Theoklitos Karatzas the Byzantine and the archimandrite Auxentios Lavriotis. Many of the manuscripts were penned to serve the needs of Athonite fathers as liturgical texts and reading material, whereas some of the Library's earliest printed documents bear supplementary hand-written text or additional annotations by the scribe, where the printed text has faded out. Thanks to our research, we are also acquiring a wealth of information on the contribution of at least the first two aforementioned scholars to the organisation of the Library during the first period of its establishment in the mid-18th century.

Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης

Βιβλιοθηκάριος Σκήτης Καυσοκαλυβίων. Δρ. Θεολογίας

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Σκήτης Καυσοκαλυβίων. Τά νεώτερα στοιχεῖα γιά τοὺς Γραφεῖς τῶν Κωδίκων τῆς ἀπὸ τῆ συνεχιζόμενη ἔρευνα.

Ἡ μικρή, πλὴν ἀξιόλογη Βιβλιοθήκη τοῦ Κυριακοῦ τῆς Σκήτης Ἀγίας Τριάδος τῶν Καυσοκαλυβίων, παρ' ὅλο πού ἡ ἴδρυσή της ἀνάγεται στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. κατέχει μία συλλογή ἀπὸ χειρόγραφους κώδικες, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 11ο ὡς καὶ τὸν 20ο αἰῶνα. Ἡ σημερινή συλλογή, πού μᾶς παραδόθηκε χάρι στήν φροντίδα καὶ τὴν ἀξίειπαινη προσπάθεια τῶν κατὰ καιροὺς βιβλιοφυλάκων τῆς Σκήτης, ἀποτελεῖται ἀπὸ 279 χειρόγραφα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων εἶναι χάρτινα, ἐνῶ τρία εἶναι περγαμηνά. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν καὶ μερικά περγαμηνά σπαράγματα. Ἡ συλλογή περιλαμβάνει κυρίως ἔργα ἀγιολογικά, πατερικά, πανηγυρικά, ὕμνολογικά, μουσικά καὶ ἱστορικά, πού προορίζονταν νὰ καλύψουν τίς πνευματικές ἀνάγκες τῶν πατέρων τῆς πλέον ἀπόμακρης καὶ δυσπρόσιτης ἀγιορειτικῆς Σκήτης. Χρονικά, τὰ χειρόγραφα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν τίς περισσότερες ἀπὸ τίς ἐποχές τῆς βυζαντινῆς, τῆς μεταβυζαντινῆς καὶ τῆς σύγχρονης περιόδου. Ἄν ἐξαιρέσουμε ἓνα περγαμηνό τοῦ 10ου, δύο περγαμηνά τοῦ 11ου, τέσσερα τοῦ 14ου, πέντε τοῦ 15ου καὶ ἑπτὰ τοῦ 17ου αἰῶνα, τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα τοποθετοῦνται ἀνάμεσα στὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα.

Στὸ πλαίσιο τῶν προσπάθειῶν τοῦ γράφοντος γιά τὴν ἀνασυγκρότηση καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Βιβλιοθήκης, ἀπὸ τὸ ἔτος 1999, ὁπότε καὶ δημιουργήθηκε ἰδιαιτέρος χώρος φύλαξης τῶν βιβλίων, καταρτίστηκαν καὶ δημοσιεύθηκαν Συμπληρωματικοὶ Κατάλογοι τῶν Κωδίκων (ἀριθ. 87 - 242, Θεσσαλονίκη 2005) καὶ (ἀριθ. 242-279, Θεσσαλονίκη 2016) μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους παρουσιάσθηκε μία πλήρης εἰκόνα τῶν χειρογράφων πού μέχρι σήμερα εἶναι θησαυρισμένα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Σκήτης.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῶν κωδίκων αὐτῶν, σημαντικό τμῆμα τοῦ ὁποίου παραμένει ἀδημοσίευτο, πολλές εἶναι οἱ πληροφορίες, πού ἀναδύονται μέσα ἀπὸ τοὺς κώδικες γιά τοὺς γραφεῖς οἱ ὁποῖοι τοὺς καλλιέγραψαν. Ἔτσι, μᾶς γίνονται γνωστοί, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, οἱ γραφεῖς: Ἰωνᾶς Καυσοκαλυβίτης, Θεόκλητος Καρατζᾶς ὁ Βυζάντιος, Ραφαήλ Ἀκαρνάν, Διονύσιος Ἀγιαρτεμίτης, Ἰάκωβος Νεασκητιώτης, Ἰγνάτιος Λαυριώτης, Ἀγάπιος Ἀγιαννανίτης, Προκόπιος, Νήφων Ἰβηροσκητιώτης, Ἰωνᾶς Ἐσφιγμενίτης, Ἰωακείμ Σιμωνοπετρίτης, Δαυὶδ Σκοπελίτης, Χαρίτων Τρικκαῖος, Αὐξέντιος Λαυριώτης, Μεθόδιος Ἡλιουπολίτης καὶ Ἀντώνιος Νεασκητιώτης.

Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν χειρογράφων τῆς καυσοκαλυβίτικης συλλογῆς θεωροῦμε ὅτι εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα γιά τὴ σπουδὴ τῆς Ἀγιορειτικῆς Γραμματείας καὶ Προσωπογραφίας καθὼς πλειάδα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα, τῶν ὁποίων οἱ γραφεῖς δὲν ἀναγράφονται σ' αὐτά, μποροῦν πλέον μὲ ἀσφάλεια νὰ ἀποδοθοῦν σὲ πολὺ σημαντικούς Ἀγιορεῖτες λογίους-κωδικογράφους, ὅπως ὁ ἱερομόναχος Ἰωνᾶς Καυσοκαλυβίτης, ὁ μοναχός Θεόκλητος Καρατζᾶς ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Αὐξέντιος Λαυριώτης. Ἀρκετὰ εἶναι τὰ χειρόγραφα πού καλλιέγραψαν γιά τίς λειτουργικὲς καὶ ἀναγνωστικὲς ἀνάγκες τῶν πατέρων, ἐνῶ σὲ ἄρκετὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἔντυπα τῆς ἴδιας Βιβλιοθήκης ἔχουν προβεῖ εἴτε σὲ χειρόγραφες συμπληρώσεις τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ ἔντυπο πού ἔχει ἐκπέσει εἴτε σὲ προσθήκες. Ἐμπλουτίζεται ἐπίσης ἡ γνώση μας γιά τὴ συμβολή, τουλάχιστον τῶν δύο πρώτων λογίων στήν ὀργάνωση τῆς Βιβλιοθήκης κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ἴδρυσής της στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα.

"Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία του Καθολικού της Ι. Μ. Δοχειαρίου του Αγίου Όρους"

Περί το 1046, ηγουμενεύοντος του Θεοδοσίου, η Ι. Μονή "της Δάφνης" (σήμερα "του Δοχειαρίου") επανιδρύεται στη σημερινή της θέση ως «Μονή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ». Το 1078 ο Πατρίκιος Νικόλαος εκάρη μοναχός ως Νεόφυτος και ηγουμένευσε. Το 1092 αναφέρει: «...οικοδομάς παμπλείστους ανήγειρα... και... τον ...Ναόν...του Αρχιστρατήγου... Μιχαήλ εκ κρηπίδων αυτών, τον πρώην διαλύσας ανήγειρα, όν ωραιότητα πολλή κατηγλάισα..». Το 1118 χαράχθηκε η ενθύμηση στον ΒΑ κίονα: «ετελειώθει η εκκλη(σια) και ηρξαμ(ε)θα ψάλλειν».

1: Η εξωτερική επιφάνεια του καθολικού έχει όλα τα δομικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά ομοιογένειας, που τεκμηριώνουν την ενιαία διαμόρφωσή της στον ίδιο χρόνο. Ωστόσο, στην ανώτερη ζώνη των προσόψεων το γείσο εμφανίζει στοιχεία φθοράς, αποδιοργάνωσης και ανάπλασης, συμβατά με αλλαγές που μπορεί να συνέβησαν από το 1554 ως το 1744. Το τόξο της ολοκλήρωσης των τυφλών αψιδωμάτων της ίδιας ζώνης περιγράφεται με δυο ζώνες πλίνθων αντί των τριών, που έχουν τα ομόλογα υποκείμενα. Επίσης, στο ΒΔ τμήμα της Βόρειας όψης εμφανίζονται -ως η ιδιαιτερότητα της κατεργασίας των ξύλινων απολήξεων- τεκμήρια στερώσης της στέγης του Προσφορείου κατά τα μέσα του 16ου αι., ενώ λίγο μεταγενέστερη (1636) είναι η προσκόλληση του παρεκκλησίου των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, επί της ήδη από τότε διαμορφωμένης σημερινής πρόσοψης

2: Όλες οι εσωτερικές επιφάνειες της Λιτής και του κυρίως Ναού καλύπτονται από τοιχογραφίες, εμφανώς όμοιας τεχνοτροπίας, που ολοκληρώθηκαν το 1568. Η τοιχογραφημένη επιφάνεια καλύπτει, σε πολλές διάσπαρτες θέσεις στην ζώνη άνωθεν του ανωφλίου του θυρώματος του κυρίως ναού, ίχνη προγενέστερων δομικών στοιχείων, προφανώς υπολείμματα κατασκευών κάλυψης των ανωδομών, που αντικαταστάθηκαν από την τελευταία διατηρούμενη κάλυψη. Το γείσο στην στάθμη της ζεύξης των κιόνων της Λιτής με τους περιμετρικούς τοίχους, αποτελείται από ένα ισχυρά προβάλλον κάτω μέρος με τη μορφή τεταρτοκυκλίου και από ένα ανώμαλο άνω μέρος ορθογωνίας διατομής σε ισχυρή υποχώρηση. Εικάζεται ότι είναι υπόλειμμα αρχής θολοδομίας, που αποτελούσε την οροφή της Λιτής σε προγενέστερη φάση.

3: Ο κυρίως ναός, εμφανώς μικρότερος της Λιτής, έχει ιδιαίτερα τονισμένη τη διάσταση του ύψους και διαθέτει μικρό Σύνθρονο στο Ιερό, στύλους μαρμάρινου τέμπλου πίσω από το μεταγενέστερο ξύλινο, πολύ υψηλούς ολόσωμους μαρμάρινους κίονες με κιονόκρανα του 11ου αι., μαρμάρινα ανάγλυφα θωράκια στην βάση των διαφραγμάτων των χορών ομοίως της ίδιας εποχής, ενώ το δάπεδο είναι όμοιο με αυτό της Λιτής και καλύπτει την σολεύα.

4: Το δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου διαπλατύνθηκε ελαφρά από κατασκευής και στο εσωτερικό της τοιχοποιίας διαμορφώθηκε κλίμακα, που, κατόπιν τροποποιήσεων, οδηγεί σε κλειστό υπέρωο, κάτω από την κάλυψη της Λιτής με ιδιότυπη θολοδομία, η οποία επεκτείνεται και πάνω από τα δυτικά διάχωρα του κυρίως ναού, έχοντας ενσωματώσει μια ένδειξη οξυκόρυφης αετωματικής απόληξης της δυτικής όψης του κυρίως ναού.

Φαίνεται, ότι το Καθολικό διέθετε εξ αρχής κατηχούμενα στη μεγάλη Λιτή, που κατά τον σεισμό του 1554 πρέπει να κατέπεσαν, οπότε τροποποιήθηκε η στέγαση της Λιτής και του Καθολικού, αλλά και η πρόσβαση στα κατηχούμενα ώστε να οδηγεί στο σημερινό κλειστό

υπερώο. Μελλοντικές εργασίες για την δομική ενίσχυση της στέγασης του Καθολικού ενδέχεται να αποκαλύψουν περισσότερα στοιχεία.

"Observations on the Structural History of the Katholikon of the Holy Monastery of Docheiariou on Mount Athos"

In approximately 1046, the Hegoumen being Theodosios, the Holy Monastery of "Dafne", (today H.M of "Docheiariou"), was re-established on its current location as The Monastery of Archangel Michael. In the year 1078, Patrician Nicolaos was tonsured as a monk, bearing the name Neofytos and later becoming the Hegoumen. In 1092 he reports: "...a great number of buildings ...and the.... Church... of the Major General... Michael... from its very foundations, having dismantled the former one, I erected and brightened with great beauty...." In 1118 a remembrance was engraved on the NE column: « the church was completed and we commenced chanting".

1: The exterior facades of the Katholikon display all the structural and morphological characteristics of homogeneity, that validate their formation during the same period of time. Nevertheless, at the upper zones of the facades, the eaves show signs of wear, disorganization and re-development, compatible to changes that may have occurred in the period from 1554 to 1744. The arcs of completion of the blind arches of the same zone are circumscribed by two zones of bricks instead of three, which have the underlying homologous. What is more, in the NW part of the North side - as the distinctive characteristic of the processing of the wooden gables - appears evidence of mounting of the roof of Prosforeion in the middle of the 16th c., while a little later (1636), the attachment of the chapel of the Church of the Holy Forty Martyrs was realized, on the-by then already formed-present-day facade.

2: All the interior surfaces of Liti and the main Temple are covered with mural paintings, of an evidently similar style, completed in 1568. The surface of the paintings covers - in many scattered places in the zone above the lintel of the doorway of the nave- traces of earlier building blocks, which are clearly remains of structures used to cover superstructures that were replaced by the latest cover. The cornice at the level of the fillet of the columns of Liti with the perimeter walls consists of a strongly projected bottom part in the form of a quadrilateral and an irregular upper part of rectangular cross section in strong recession. It is presumed to be vaulting foothold residue, which constituted the roof of Liti at an earlier stage.

3: In the nave -which is markedly smaller than the Liti- the dimension of the height is particularly highlighted. Four very high full length marble columns with capitals of the 11th c. bear the dome and smaller marble columns with 11th c. capitals similar to the ones of the four big columns- currently behind the subsequent wooden Iconostasis- constituted the "Templon" of the Sanctuary, in the east conch of which there is a small Synthronon. The choirs have biloba openings with relief marble slabs on their basis and the floor is similar to that of the Liti and covers the solea.

4: The western part of the north wall was slightly expanded during construction and a staircase was formed inside the masonry, which, following modifications, leads to a closed tribune, under the peculiar domed cover of Liti, which extends to the east over the western portions of the nave, having incorporated an old clue pointed pediment of the west façade of the nave.

It seems that, from the very beginning, provision was made to build "Catechumena", the Katholikon over the great Liti, which most probably collapsed in the earthquake of 1554. This led to the modification of the roof of the Liti and the Katholikon, as well as the modification of the access to the "Catechumena", so that it would lead to the present closed tribune. Future work on the structural strengthening of Katholikon housing may reveal more.

Αθωνιάς σχολή και Πανεπιστήμιο της Halle: Μια ανολοκλήρωτη συνεργασία

Το 1748 και το 1749 σε δύο γερμανικά επιστημονικά περιοδικά (Berlinische Bibliothek και Acta Historico-ecclesiastica) δημοσιεύθηκε η εκκλησιαστική είδηση («Kirchenneuigkeit») ότι Έλληνες μοναχοί είχαν ζητήσει από τον πρύτανη του Πανεπιστημίου της Halle καθηγητή Θεολογίας Siegmund Jakob Baumgarten (1706-1757) να προτείνει τον κατάλληλο υποψήφιο να διδάξει επί τρία έτη στη νεοσύστατη Αθωνιάδα σχολή την κατά κόσμον σοφία και την επιστημονική γνώση του Θεού («Weltweisheit und Gottesgelahrtheit»). Μάλιστα, από αυτές τις δημοσιεύσεις διαφαινόταν η εκτίμηση ότι η διαδικασία έβαινε προς την ολοκλήρωσή της με την υπόδειξη συγκεκριμένου αποφοίτου του Πανεπιστημίου της Halle. Στην είδηση περιγράφονταν οι προϋποθέσεις, τις οποίες θα έπρεπε να πληρούσε ο κατάλληλος υποψήφιος και οι παροχές προς αυτόν. Περαιτέρω, με σκοπό τη σφαιρικότερη ενημέρωση του αναγνωστικού κοινού του, το δεύτερο περιοδικό παρέθετε και βιβλιογραφική επισκόπηση περί Αγίου Όρους.

Είναι γνωστό ότι τουλάχιστον ο Βατοπαιδινός μοναχός Ιωσήφ είχε εξασφαλίσει ήδη από το 1747 μέσω κάποιων Σέρβων πρόσβαση στο Ορφανοτροφείο της Halle και στο Institutum iudaicum, προκειμένου να γίνουν και οι δέουσες διαμεσολαβήσεις προς το Πανεπιστήμιο της Halle. Άλλωστε, το Institutum iudaicum γενικά προέβαινε σε ενέργειες σχετικά με τους Ορθόδοξους Χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτό το πλαίσιο είχε συμφωνηθεί ότι το Ορφανοτροφείο της Halle θα λειτουργούσε ως το πρότυπο για την οργάνωση της εκπαίδευσης στην Αθωνιάδα σχολή, ενώ ο υποδειχθησόμενος απόφοιτος του Πανεπιστημίου έπρεπε να διέθετε καλές γνώσεις θεολογίας, ιστορίας, εβραϊκών, ελληνικών και λατινικών. Το 1749 σχεδιαζόταν διακριτικά μέσω Βενετίας η αποστολή οπωσδήποτε ενός καθηγητή (Informator), αν όχι δύο, που είχαν μαθητεύσει στον Baumgarten. Είχε, επίσης, επιχειρηθεί και η αποστολή βιβλίων στον Άθω, αλλά το όλο σχέδιο τελικά ματαιώθηκε.

Στο πλαίσιο της έρευνας σχετικά με τους λόγους της ματαίωσης εξετάζονται κάποιοι υπαιτιγμοί για παρεμβάσεις των Ελλήνων της Βενετίας, αλλά, πολύ σημαντικότερα, της προτεσταντικής αδελφότητας του Herrnhut. Αυτή η αδελφότητα, η οποία ήταν σε αντίθεση με τους ευσεβιστές της Halle, είχε καλές σχέσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1730. Συμπληρωματικά, ιδιαίτερο ρόλο πιθανολογείται ότι διαδραμάτισε η συνεργασία του Αθανάσιου Δωρόσταμου με τον Πρώσο θεολόγο Jacob Elsner (1692-1750), όπως αυτή αποτυπώνεται στη διαμόρφωση του περιεχομένου των βιβλίων του τελευταίου για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1737, 1747). Ο Δωρόσταμος ήταν αρχιμανδρίτης του Οικουμενικού Πατριαρχείου και προϊστάμενος του Αγίου Όρους και των μοναστηριών του, ο οποίος ενημερωνόταν επί όλων των σπουδαίων ζητημάτων, προκειμένου να δώσει την έγκρισή του.

Στην ανακοίνωση παρουσιάζεται αναλυτικά για πρώτη φορά το συνολικό πλαίσιο της ανολοκλήρωτης συνεργασίας μεταξύ της Αθωνιάδας σχολής και του Πανεπιστημίου της Halle, με έμφαση στο περιεχόμενο της είδησης στα επιστημονικά περιοδικά, την περιγραφή των ευρύτερων σχέσεων της αδελφότητας του Herrnhut με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τον πιθανολογούμενο ρόλο του Δωρόσταμου στο συγκεκριμένο θέμα και τη σκιαγράφηση συναφών υποθέσεων εργασίας.

The Athonite Academy and the University of Halle:

A failed attempt at collaboration

In 1748 and 1749 two German scientific journals (Berlinische Bibliothek and Acta Historico-ecclesiastica) published in the form of breaking news on churches ("Kirchenneuigkeit") the story that some Greek monks asked Siegmund Jakob Baumgarten (1706-1757), Professor of Theology and Rector of the University of Halle, to propose a proper candidate to teach the mundane wisdom and the scientific knowledge of God ("Weltweisheit und Gottesgelahrtheit") for three years at the newly founded Athonite Academy. In these articles it seemed that the successful candidate had already been chosen among the graduates of the University of Halle and there was also a description both of the necessary qualifications of this candidate and of the benefits offered to him. Furthermore, for the sake of its readers, the latter journal added a review of the bibliography about Mount Athos.

As is known, since 1747 monk Joseph of Vatopedi with the help of certain Serbs had access to the Halle Orphanage and the Institutum iudaicum and this facilitated the necessary discussions with the University of Halle. Anyway, the Institutum iudaicum was generally involved in actions concerning the Orthodox Christians in the Ottoman Empire. Within this frame, the education at the Athonite Academy would be organized similarly to that of the Halle Orphanage, and it was also agreed that the proper graduate of the University of Halle should have a good command of Theology, History, Hebrew, Greek and Latin. In 1749 at least one professor ("Informator"), formerly a student of Baumgarten's, was discreetly planned to be sent to Mount Athos via Venice. Some books were also attempted to be sent there, but the whole plan was finally cancelled.

With reference to the probable reasons of this failure, there are some hints about interventions by the Greek community in Venice, and, more importantly, by the Protestant Herrnhut Brotherhood. This brotherhood, which was opposed to Halle Pietism, was in good relations with the Ecumenical Patriarchate already since the mid-1730's. Additionally, a particular role was probably played by Athanassios Dorostamos, who contributed to the authorship of a book by the Prussian theologian Jacob Elsner (1692-1750) about the Greeks in the Ottoman Empire (1737, 1747). Being an Archimandrite of the Ecumenical Patriarchate and Superintendent of Mount Athos and its Monasteries, Dorostamos was kept informed about all important issues in order to give his permission.

This paper extensively presents for the first time the overall frame of the failed attempt at collaboration between the Athonite Academy and the University of Halle, with emphasis on the content of the articles in the German journals, the wider relations of the Herrnhut Brotherhood with the Ecumenical Patriarchate, the probable role of Dorostamos in this issue and the formulation of related working hypotheses.

Φαίδων Χατζηαντωνίου

Αρχιτέκτων - Αναστηλωτής

Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης.

Ο παλαιός κοιμητηριακός ναός της Μονής Παντοκράτορος

Η Μονή Παντοκράτορος ιδρύθηκε λίγο πριν το 1357 από τον Μέγα Στρατοπεδάρχη Αλέξιο και τον Μέγα Πριμηκήριο Ιωάννη, κατά σάρκαν αδελφούς που συνδέονταν με δεσμούς αίματος με τον βασιλικό οίκο των Παλαιολόγων. Η παλαιά αριστοκρατική οικογένεια των Κοντοστεφάνων, μέλη της οποίας πιστεύεται πως ήταν ο Αλέξιος και ο Ιωάννης, συνδεόταν με δεσμούς αίματος και με τον βασιλικό οίκο των Κομνηνών. Είναι αυτόν τον δεσμό στενής συγγένειας που θεωρούμε ότι διασώζει η τοπική παράδοση, η οποία θέλει την ίδρυση της Μονής Παντοκράτορος στην αυγή της εποχής των Κομνηνών, επί αυτοκράτορος Αλεξίου Α', ιδρυτού της δυναστείας, ο οποίος έτσι συγχέεται με τον όντως κτήτορα Αλέξιο.

Στον 11ο και 12ο αιώνα, στην κομνηνεία εποχή, χρονολογούνται και σημαντικός αριθμός τμημάτων από γλυπτά μαρμάρινα μέλη τέμπλων και θυρωμάτων, καθώς και πεσσίσκοι παραθύρων, που φυλάσσονται στον μεγάλο πύργο της Αναλήψεως, ή εντοπίζονται εντοιχισμένα ως οικοδομικά υλικά σε δεύτερη χρήση, μαρτυρώντας την λειτουργία μοναστικού ιδρύματος προγενέστερου της Μονής Παντοκράτορος στην ίδια περιοχή.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης που εκτελούνται τα τελευταία χρόνια στο καθολικό και σε άλλα κτίρια στον αρχικό πυρήνα του οικοδομικού συγκροτήματος της Μονής, έχουν έρθει στο φως υπολείμματα παλαιότερων οικοδομών, που δηλώνουν ότι οι κτήτορες του 14ου αιώνα ύψωσαν την Μονή Παντοκράτορος ακριβώς στην ίδια θέση του προϋπάρχοντος συγκροτήματος, εκμεταλλευόμενοι τις ισχυρές τοιχοποιίες του τελευταίου.

Η έκταση που καταλαμβάνει σήμερα η Μονή Παντοκράτορος έχει προκύψει από τον διπλασιασμό του αρχικού εμβαδού του 14ου αιώνα, με την επέκταση προς νότον του οικοδομικού συγκροτήματος, επέκταση που πραγματοποιήθηκε κατά τα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα με δαπάνες Ρουμάνων υψηλών αξιωματούχων.

Έξω από την νοτιοανατολική γωνία της Μονής, κτισμένο σε έναν απόκρημνο βράχο πάνω από τη θάλασσα, το παρεκκλήσι του Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη, ο εκ παραδόσεως κτητορικός κοιμητηριακός ναός της Μονής, διασώζει κι αυτός *in situ* αρχιτεκτονικά μέλη της κομνηνείας εποχής, ενώ και η αρχιτεκτονική τυπολογία του παραπέμπει στην ίδια εποχή. Ο ναός αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα, με το πάνω επίπεδο να καταλαμβάνεται από τον νάρθηκα και τον κυρίως ναό, ενώ το δίλοβο οστεοφυλάκιο στο χαμηλότερο επίπεδο καταλαμβάνει εμβαδόν ίσο με του κυρίως ναού.

Το σκαρίφημα με μολύβι ενός ιστιοφόρου του 16ου αιώνα πάνω από την κεντρική είσοδο του ναού, στο παλαιό επίχρισμα της εσωτερικής παρειάς του δυτικού τοίχου τού νάρθηκα, χρονολογεί στην ίδια εποχή το λιθόστρωτο δάπεδο του χώρου αυτού.

Μετά τις καταστροφές που προκάλεσε ο μεγάλος σεισμός του 1765 και την κατολίσθηση που παρέσυρε στη θάλασσα τους τάφους δυτικά του ναού, ο Άγιος Αθανάσιος έπαψε να χρησιμοποιείται ως κοιμητηριακός ναός, δίνοντας τη θέση του στον ναό των Αγίων Αναργύρων (1771), στα βορειοδυτικά της Μονής.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 έγιναν εργασίες συντήρησης και στερέωσης του Αγίου Αθανασίου, με νέα κονιάματα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό του κτιρίου, ενώ έγινε και αντικατάσταση της στέγης.

Με τις πρόσφατες εργασίες αποκατάστασης ήρθαν στο φως νέα στοιχεία για τις διάφορες κατασκευαστικές φάσεις του ναού, καθώς και άγνωστες αρχιτεκτονικές διακοσμητικές και χρηστικές λεπτομέρειες αλλά και οργανικά στοιχεία, που συμβάλλουν στην καλύτερη γνώση της ιστορίας του Αγίου Αθανασίου και των ταφικών εθίμων παλαιότερων εποχών στο Άγιον Όρος.

St. Athanasius the Athonite.

The old cemetery chapel of Pantokratoros Monastery.

The Monastery of Pantokrator was founded shortly before 1357 by Alexius and John, two brothers related by blood to the royal house of the Palaeologues. The old aristocratic family of Kontostephanoi, whose members are believed to have been Alexius and John, were related by blood to the royal house of the Komnenoi. It is this bond of intimacy which we consider preserves local tradition that wants the founding of Pantokrator Monastery at the dawn of the era of Komnenoi, under Emperor Alexius I, founder of the dynasty, who is thus confused with Alexius of Pantokrator. In the 11th and 12th centuries, in the Komnenian era, a significant number of parts of sculpted marble members of iconostasis, doorframes and window pillars are also dated, which are kept in the large tower of Ascension, or found built as second-hand building materials, witnessing a monastic institution that existed in the same area before the foundation of Pantokrator. During restoration work carried out in recent years on the katholikon and other buildings in the original core of Pantokrator building complex, remains of older buildings came to light, indicating that the 14th century founders erected Pantokrator at the very same location of the preexisting complex, taking advantage of the latter's strong walls. The area occupied today by Pantokrator Monastery has resulted from the doubling of the original 14th century area, with the extension to the south of the building complex, an extension carried out in the late 15th and early 16th centuries at the expense of high-ranking Romanian officials.

Outside the southeast corner of the monastery, on a steep cliff above the sea, the old cemetery chapel of the monastery dedicated to St Athanasius the Athonite is built. Architectural members of the Komnenian era are preserved in situ in it, while its architectural typology refers to the same era. The chapel stands on two levels, with the upper level occupied by the narthex and the nave, while the two-lobe ossuary in the lower level occupies an area equal to the nave. The pencil graffiti of a 16th-century sailboat above the central entrance of the chapel, on the old plaster of the inner surface of the west wall, dates the paved floor of the narthex to the same time.

After damages caused by the great earthquake of 1765 and the landslide that swept overboard the graves west of the church, St. Athanasius was no longer used as a cemetery church, giving this function to the new cemetery chapel of Sts. Anargyroi (1771), built in the northwest of the monastery.

In the mid-1970s reparation and consolidation work was carried out at the Chapel of St. Athanasius, with new mortar both inside and outside the building, including the replacing of the roof.

Recent restoration work has revealed new details about the various construction phases of the temple, as well as unknown architectural ornamental details and organic elements, contributing to a better knowledge of the history of the Chapel and the burial customs on Mount Athos.

Νικόλαος Τζάννης-Γκίννερουπ

Αρχιτέκτων

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΣΚΗΤΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΑΣ

Η Σκήτη της Αγίας Άννης είναι ένας μοναστηριακός οικισμός, ο οποίος βρίσκεται σε απόκρημνη περιοχή της νοτιοδυτικής ακτής της Αθωνικής Χερσονήσου.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέχρι και σήμερα έχουν υλοποιηθεί εργασίες αποκατάστασης σε πολλά κτίρια, τόσο στις χαρακτηριστικές Καλύβες και στο οικοδομικό συγκρότημα του Κυριακού, διοικητικού κέντρου της Σκήτης, όσο και στον Υδρόμυλο και στο Μπαστήρι.

Στο συνέδριο θα παρουσιαστούν μερικά χαρακτηριστικά ανομοιογενή παραδείγματα, όπως:

1. Συντήρηση-επισκευή κτιρίων που ήταν σε σχετικά καλή κατάσταση.
2. Ανακατασκευές κτιρίων που βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση.
3. Αρχιτεκτονικές επεμβάσεις αφαίρεσης πρόσφατων κακότεχνων κατασκευών, κυρίως από οπλισμένο σκυρόδεμα, έτσι ώστε τα κτίρια να ξανακερδίσουν την πρότερη αρχιτεκτονική τους ταυτότητα.

Poster

Nikolaos Tzannis-Ginnerup

architect

RESTORATIONS IN THE SKETE OF HAGIA ANNA

The Skete of Agia Anna is a monastery community, located in a steep area on the southwestern coast of the peninsula of Mount Athos.

Since the beginning of the 2000s several restoration projects have been carried out. Most of them involved dwelling buildings, the characteristic "Kalives", part of the central administrative complex the, "Kyriakon", as well as a watermill and another water powered mill for felt fabric monk cap production.

At the conference, some characteristic heterogeneous restoration cases will be presented, such as:

1. Maintenance - repair of buildings that were in relatively good condition.
2. Reconstruction of buildings that were in ruins.
3. Architectural correcting interventions in order to remove recent additions, mainly from reinforced concrete and other non consistent materials , so that the buildings could regain their former architectural identity.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΗΜΕΡΙΔΑΣ «Ο
ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ ΑΓΙΟΣ ΣΑΒΒΑΣ Ο ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΝΟΣ. 800
έτη από την χειροτονία του ως πρώτου
Αρχιεπισκόπου της εκκλησίας της Σερβίας»

Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης Μεθόδιος

Καθηγούμενος Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου

Εναρκτήρια ομιλία

Παρακολουθούμε τρεις περιόδους του βίου του αγίου Σάββα:

- α) αναχώρηση εκ του οίκου του πατρός του, έρχομος στο Άγιον Όρος, μοναχική κουρά του και τα πρώτα χρόνια της μοναχικής ζωής του μέχρι τον έρχομο του πατρός του, του όσιου Συμεών, στο Άγιον Όρος,
- β) κοινές ασκήσεις του με τον όσιο Συμεών στο Βατοπαίδι, ανακαίνιση της Μονής Χιλανδαρίου και ή κοίμηση του όσιου Συμεών,
- γ) ήσυχαστική ζωή στο κελλι στις Καρυές, (όπως τὸ περιγράφει ὁ βιογράφος του: Ἀλλ' ἀφοῦ, με τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, τακτοποίησε τὴν Μονὴ καὶ ὥρισε Ἡγούμενο ποὺ θὰ φρόντιζε γιὰ τὴν σωτηρία τῶν ἀδελφῶν καὶ ἀφοῦ προέπεμψε στὸν Θεὸ τὸν πατέρα του, στολισμένο με τὶς εὐαγγελικὲς ἀρετὲς, ὁ ἅγιος Σάββας, μπορούσε πλέον νὰ μεριμνήσῃ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ παλίου του πόθου. Γι' αὐτὸ πῆγε στὶς Καρυὲς ὅπου βρῆκε ἕναν ἐξαιρετικὸ τόπο, πλούσιο σὲ πηγὲς καὶ καρποφόρα δένδρα, τὸν ἀγόρασε ἀπὸ τὸν Πρῶτο καὶ ἔκτισε τὸ ήσυχαστήριό του μαζί με μία ἐκκλησίαν στὸ ὄνομα τοῦ Ἀγίου Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου), ή ιερωσύνη του καὶ συνέχιση τῶν ἀσκητικῶν ἀγώνων του μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Σερβία μεχρι τὴν ἀρχιερατεία του.

Συγκρίνουμε αὐτὲς τὶς τρεῖς περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ αγίου Σάββα με τρεῖς βαθμοὺς πνευματικοῦ προόδου διὰ μέσῳ "τῶν τριῶν ἀποταγῶν (ἀπαρνήσεων) τοῦ ματαίου βίου" περὶ αὐτῶν διδάσκουν οἱ ὅσιοι πατέρες, διδάσκαλοι τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, ἔχοντας ὡς βάση ἐντολὴ τὴν ὁποία ὁ Ἀβραάμ ἤκουσε ἀπὸ τὸν Θεό: "Ἐξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου (Γεν. ιβ' 1), (βλέπε: Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, ΚΛΙΜΑΞ, Λόγος Γ', Περὶ ξενιτείας).

The Very Reverend Archimandrite Methodius

Abbot of Chilandar Monastery

Opening speech

We can trace three periods in the life of St. Savvas:

- a) his departure from his family home, his arrival on Mount Athos, his tonsuring as a monk and the first few years of his monastic life until the arrival of his father, St. Symeon, on Mount Athos.
- b) a common ascetic life with St. Symeon at Vatopedi Monastery, the renovation of Chilandar Monastery and the death of St. Symeon.
- c) a hesychastic life at the cell in Karyes (according to his biographer's account: 'Having, with God's help, settled affairs at the monastery and appointed an abbot to provide for the brothers' salvation, and having previously despatched his father to God arrayed in the virtues of the Gospels, St. Savvas was now able to fulfil his old desire. So it was that he went to Karyes, where he found a splendid location with abundant springs and fruit trees and bought it from the Protos. There he built his hermitage together with a church dedicated to St. Savvas the Sanctified'). This was followed by his priestly ministry and the continuation of his spiritual struggle after his return to Serbia, until his consecration as archbishop.

These three periods in the life of St. Savvas can be compared with three degrees of spiritual progress through the 'three denials of the vain life' taught by the Holy Fathers, teachers of the ascetic life, who based their teaching on the command Abraham heard from God: 'Get thee out of thy country, and from thy kindred, and from thy father's house, unto a land that I will shew thee.' (Genesis 12: 1) (see St. John Climacus, *The Ladder of Divine Ascent*, Step 3 'On exile').

Αγγελική Δεληκάρη

Επικ. Καθηγήτρια της Μεσαιωνικής Ιστορίας των Σλαβικών Λαών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Άγιος Σάββας και η εποχή του

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μία σύντομη επισκόπηση των σημαντικότερων ιστορικών συμβάντων, των πολιτικών αλλά και εκκλησιαστικών συσχετισμών κατά το τέλος του 12ου και το α' μισό του 13ου αιώνα που σχετίζονται είτε άμεσα είτε έμμεσα με τη ζωή και τη δράση του αγίου Σάββα. Μαζί με τον πατέρα του Στέφανο Νεμάνια και τον αδελφό του Στέφανο Πρωτόστεπτο συνέβαλαν αποφασιστικά στην εκκλησιαστική οργάνωση του σερβικού κράτους, αναπτύσσοντας στενούς δεσμούς με την Αγιορειτική κοινότητα (ίδρυση της μονής Χιλανδαρίου, δωρεές σε πολλές μονές κτλ.) αλλά και τον Βυζαντινό αυτοκράτορα και τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Η ίδρυση της αυτοκέφαλης Σερβικής αρχιεπισκοπής το 1219 με πρώτο αρχιεπίσκοπο τον άγιο Σάββα καθόρισε τον εκκλησιαστικό προσανατολισμό της Σερβίας στην Ορθοδοξία και αποτελεί σίγουρα τη σημαντικότερη προσφορά του αγίου Σάββα στον σερβικό λαό.

Angeliki Delikari

*Assist. Professor of Medieval History of the Slavic People School of History and Archaeology
Aristotle University of Thessaloniki*

Saint Savva and his era

This article attempts to give an overview of the most important political and ecclesiastical events at the end of 12th and the first half of the 13th century, connected with the life and activity of St Savva of Serbia. Together with his father, Stefan Nemanja and his brother, Stefan the First-Crowned, he worked for the church organization of the Serbian state, developing close ties with Mount Athos (foundation of monastery of Chilandar, donations etc.) as well as with the Byzantine emperor and the Patriarch of Constantinople. The foundation of the autocephalous Serbian archbishopric in 1219 with Savva as the first archbishop determined Serbia's orientation in Orthodoxy and is certainly his most important contribution to the Serbian people.

Ο Άγιος Σάββας και η Θεσσαλονίκη

Με αφορμή τις αναφορές των δύο βιογράφων του αγίου Σάββα στη Θεσσαλονίκη το άρθρο πραγματεύεται την εν λόγω σχέση του Αγίου με την πόλη. Στο γραπτό κείμενο για πρώτη φορά παρατίθεται η μετάφραση στα ελληνικά όλων των χωρίων, τόσο του Δομεντιανού, όσο και του Θεοδωσίου, όπου γίνεται η αναφορά στην πόλη του Αγίου Δημητρίου. Εξετάζεται η αξιοπιστία των περιγραφών και αναφορών σε τοπωνύμια και πρόσωπα και γίνεται προσπάθεια να ερμηνευτούν σημεία, τα οποία στην έως τώρα έρευνα προξένησαν αμφιβολίες για την αξιοπιστία των πηγών. Ιδιαίτερη προσοχή δίδεται στη σχέση του αγίου Σάββα με τον τότε μητροπολίτη Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη, ένα πρόσωπο το οποίο, όπως φαίνεται έπαιξε καθοριστικό ρόλο, όχι μόνο στην πραγματοποίηση των εκκλησιαστικών υποθέσεων της Σερβίας, αλλά και ως ευεργέτης και σύμβουλος του πρώτου αρχιεπισκόπου των Σέρβων.

St. Sava and Thessaloniki

On account of the references that are made by St. Sava's two biographers to Thessaloniki, this article deals with the saint's relationship with that city. For the first time in a written text all the passages in the work of both Domentijan (Domentianos) and Teodosije (Theodosius) which refer to the city of St. Demetrius are accompanied by a Greek translation. The descriptions of, and references to, place-names and historical figures are examined for their reliability, and an attempt is made to throw light on those points which have up until now raised doubts in the minds of researchers with regard to the reliability of the sources. Special attention is paid to St. Sava's relationship with the then Metropolitan Constantine Mesopotamites, a figure who appears not only to have played a decisive role in the execution of Serbian ecclesiastical affairs but also to have been a benefactor and adviser to the first archbishop of the Serbs.

Το κτητορικό έργο του Αγίου Σάββα

Οι συγγραφείς της βιογραφίας του Αγίου Σάββα – ο ιερομόναχος Δομεντιανός και ο μοναχός Θεοδόσιος της μονής Χιλανδαρίου – κατέγραψαν με μεγάλη λεπτομέρεια το κτητορικό έργο και γενικότερα τη ζωή του Αγίου Σάββα. Επί πλέον, έχουμε και πληροφορίες από τα κτητορικά τυπικά του αγίου για τη μονή Χιλανδαρίου και το κελλίον του Αγίου Σάββα του Αγιασμένου στις Καρυές. Τελικά, υπάρχουν και τρία ελληνικά έγγραφα για την ίδρυση της σερβικής μονής Χιλανδαρίου – η επιστολή των Αγιορειτών προς τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ' Άγγελο και τα χρυσόβουλα του αυτοκράτορα (του Ιουνίου του 1198 και του Ιουνίου του 1199).

Κατά τη διαμονή του στη μονή Βατοπαιδίου, ο μοναχός Σάββας έχτισε τρία παρεκκλήσια και ανακατασκεύασε τη σκεπή του καθολικού της μονής. Γι' αυτή την πράξη, έγινε γνωστός ως «δεύτερος κτήτωρ» της μονής. Ο Σάββας επίσης ανέλαβε κάποιες οικοδομικές εργασίες στη μονή το 1197 μαζί με τον πατέρα του, ο οποίος ήρθε στη μονή κατόπιν πρόσκλησης του Σάββα.

Χάρη στις γενναιόδωρες δωρεές που είχαν κάνει στις εκκλησίες του Πρωτάτου, της μονής Ιβήρων και της μονής Μεγίστης Λαύρας, τα ονόματα των μοναχών Σάββα και Συμεών καταχωρίστηκαν στα δίπτυχα των μονών αυτών ως «δεύτεροι κήτορες».

Η ίδρυση της σερβικής μονής Χιλανδαρίου είναι χωρίς αμφιβολία η πιο σημαντική από τις κτητορικές δραστηριότητες του Σάββα στο Άγιον Όρος. Αφού έλαβε την έγκριση του αυτοκράτορα Αλεξίου Γ' Αγγέλου και του Πρωτάτου του Αγίου Όρους, και σημαντική οικονομική βοήθεια από τον Μεγάλο Ζουπάνο Στέφανο Νεμάνια, ο Σάββας ανοικοδόμησε την παλαιά εγκαταλελειμμένη μονή Χιλανδαρίου και οργάνωσε το μοναστικό βίο της.

Μετά τον θάνατο του πατέρα του το Φεβρουάριο του 1199, ο μοναχός Σάββας αγόρασε μια τοποθεσία στις Καρυές από το Πρωτάτο και έχτισε ένα κελλίον, το οποίο το αφιέρωσε στον Άγιον Σάββα τον Αγιασμένο. Το κελλίον λειτούργησε ως κατοικία πρώτα για τον ίδιο τον Σάββα και έπειτα για όσους μοναχούς επιθυμούσαν να εγκαταβιώσουν εκεί ως ησυχαστές.

Τέλος, κατά το έτος 1199, ο Σάββας ανοικοδόμησε και βοήθησε τις μονές Καρακάλλου, Ξηροποτάμου και Φιλοθέου, οι οποίες – όπως και άλλα μοναστήρια του Αγίου Όρους – ήταν εκτεθειμένες σε πειρατικές επιδρομές κατά το δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα. Γι' αυτή την πράξη, οι μοναχοί αυτών των μονών του απένειμαν τον τιμητικό τίτλο του «δεύτερου κτήτορα».

Το όλο κτητορικό έργο του Αγίου Σάββα, πρωτίστως στο Άγιον Όρος, καταδεικνύει ότι ο Ράστικο Νεμάνια, ο μετέπειτα μοναχός Σάββας, ιερομόναχος και αρχιμανδρίτης και τελικά πρώτος αρχιεπίσκοπος της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, υπήρξε μια εξέχουσα προσωπικότητα όσον αφορά τις ιδέες του και τα επιτεύγματά του.

Ktetor activities of Saint Sava

The authors of the biography of St. Sava – hieromonachos Domentian and the monk Theodosius of Hilandar, reported in great detail about the ktetorial activities of St. Sava and his life in general. In addition, there is information from Sava's ktetorial Typika for the monastery of Hilandar and the kellion of St. Sabbas the Sanctified in Karyes. Finally, there are three Greek documents about the founding of the Serbian monastery of Hilandar – the letter of the Hagiorites to Emperor Andronikos III Angelos and the emperor's chrysoboulloi (June 1198 and June 1199).

While staying in the monastery of Vatopediou, the monk Sava built three parekklesia and reconstructed the roof of the katholikos of the Vatopedi monastery. For this, he was named the 'second ktetor' of the monastery. Sava also undertook some construction work in the monastery in 1197, with his father, who came to the monastery at Sava's invitation.

Thanks to the lavish donations which they made to the churches of the main monasteries in the Protaton, the Iveron and the Grand Laura, the monks Sava and Simeon were entered in the diptycha of these monasteries as 'second ktetors'.

The founding of the Serbian monastery of Hilandar is certainly the most important of Sava's building activities on Mount Athos. After obtaining the approval of Emperor Alexios III Angelos, the Protaton of Mount Athos and large financial support from Grand Zhupan Stefan Nemanjić, Sava reconstructed the old, abandoned monastery of Hilandar and organised monastic life there.

Following his father's death in February 1199, the monk Sava purchased a location in Karyes from the Protaton and built a kellion, which he dedicated to St. Sabbas the Sanctified. The kellion was a dwelling place, first for Sava and, after him, for those monks who wished to dwell there as hesychastoi.

Finally, during 1199, Sava reconstructed and helped the monasteries of Karakallou, Xeropotamou and Filotheou, which were exposed, like other monasteries of Mount Athos, to pirate raids during the second half of the 12th century. For this, the monks of these monasteries gave him the honorary title 'second ktetor'.

The entire ktetorial activity of St. Sava, primarily on Mount Athos, shows that Rastko Nemanjić, then monk Sava, hieromonachos and archimandrites, and finally the first archiepiskopos of the Serbian Orthodox Church, was an exceptional personality, both with his ideas and with his accomplished feats.

Τα τυπικά του Αγίου Σάββα

Αφού ίδρυσε τη μονή Χιλανδαρίου και το ησυχαστικό κελλίον του Αγίου Σάββα του Αγιασμένου στις Καρυές, σε δυο διαφορετικά τυπικά ο Άγιος Σάββας της Σερβίας καθιέρωσε σε γραπτή μορφή τους κανόνες για τους δυο τύπους μοναχισμού – του κοινοβιακού και του ερημητικού – με σκοπό να οργανώσει, να εδραιώσει και να εφαρμόσει με συνέπεια το μοναστικό βίο στις σερβικές μοναστικές κοινότητες του Αγίου Όρους. Ο Άγιος Σάββας συνέταξε το τυπικό του ησυχαστικού κελλίου του Αγίου Σάββα του Αγιασμένου στις Καρυές (το «Τυπικό των Καρυών») το 1199. Ως πρότυπο, φαίνεται να χρησιμοποίησε κάποια ερημητικά τυπικά γραμμένα στην ελληνική γλώσσα. Ανεξάρτητα από το ποιο έγγραφο χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο, τα αρχικά και τα τελικά τμήματα του Τυπικού των Καρυών – τα οποία αναφέρονται στο νομικό καθεστώς του ησυχαστηρίου και τον διορισμό του ηγουμένου του – γράφτηκαν από τον ίδιο τον Άγιο Σάββα. Το πρωτότυπο του τυπικού, ή του αυτόγραφου του αγίου, δεν διασώθηκε και το παλαιότερο από τα λίγα αντίγραφα που σώζονται χρονολογείται από το πρώτο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα. Αντιγράφηκε από έναν γραφέα ονόματι Budilo σε περγαμινό ειλητάριο με κέρινη σφραγίδα. Φυλάσσεται στο θησαυροφυλάκιο της μονής Χιλανδαρίου.

Πιθανώς λίγο μετά τη σύνταξη του Τυπικού των Καρυών, ίσως ακόμα και το ίδιο έτος (1199), ο Άγιος Σάββας οργάνωσε τη συγγραφή ενός τυπικού για κοινοβιακά μοναστήρια, χρησιμοποιώντας ως πρότυπο τον πρόλογο του Τυπικού της μονής της Θεοτόκου Ευεργέτιδος, ένα μοναστήρι στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν τα τυπικά των μονών Χιλανδαρίου και Στουντένιτσας, τα οποία είναι σχεδόν πανομοιότυπα και διαφέρουν μόνο στα σημεία που αφορούν τα χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων τοποθεσιών των δυο μονών. Τα τυπικά των μονών Χιλανδαρίου και Στουντένιτσας περιέχουν κανόνες που ρυθμίζουν την τάξη των καθημερινών ακολουθιών, την εξομολόγηση, τη διατροφή και τη νηστεία, το νομικό καθεστώς της μονής, τον διορισμό του ηγουμένου και άλλους μοναστικούς τίτλους, τις σχέσεις ανάμεσα στους μοναχούς, τον τρόπο ένδυσης, την πειθαρχία, τους δόκιμους μοναχούς, τις δωρεές σε φιλανθρωπικούς σκοπούς, τους αρρώστους, καθώς και άλλους κανόνες που ρυθμίζουν την καθημερινή ζωή του κοινοβιακού μοναστηρίου. Το παλαιότερο αντίγραφο του Τυπικού της μονής Χιλανδαρίου (αρχές 13^{ου} αιώνα) φυλάσσεται στην ίδια τη μονή, ενώ το Τυπικό της Στουντένιτσας σώζεται μόνο σε ένα αντίγραφο, το οποίο χρονολογείται από το 1619 και φυλάσσεται στο Εθνικό Μουσείο της Πράγας. Ένα άλλο κείμενο που αποδίδεται στον Άγιο Σάββα αποτελεί αυτό που φέρει τίτλο «Οι κανόνες για τη χρήση του Ψαλτηρίου» (Sr. Ustav za držanje psaltira), το οποίο απευθύνεται σε ερημίτες που έχουν αποτραβηχτεί στα δικά τους κελλιά, είτε κατά μόνας είτε με συνασκητή, για να αφιερωθούν σε μια ζωή άσκησης στην οποία οι περισσότερες ώρες της ημέρας και της νύχτας αναλίσκονται στην ανάγνωση του Ψαλτηρίου, στην προσευχή και στη μετάνοια. Τα επιχειρήματα υπέρ της πατρότητας του Αγίου Σάββα αντισταθμίζονται από το γεγονός ότι δεν σώζεται κανένα αντίγραφο αυτού του κειμένου που να χρονολογείται πριν από τον 16^ο αιώνα.

Όπως τα μοναστικά καθιδρύματα για τα οποία είχαν συνταχθεί, τα Τυπικά των Καρυών και των ιερών μονών Χιλανδαρίου και Στουντένιτσας αντέχουν ακόμη και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται και σήμερα. Παρόλο που οι πολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες έχουν αλλάξει ριζικά και παρότι έχουν προσαρμοστεί στη σύγχρονη εποχή και στη σύγχρονη νομοθεσία, τα Τυπικά του Αγίου Σάββα αποτελούν όχι μόνο ιστορικο-νομικά και ιστορικο-

λειτουργικά μνημεία αλλά και θετικά νομικά κείμενα των οποίων οι όροι εξακολουθούν να έχουν νόημα.

The typika of ST. Saba

Having founded the Hilandar Monastery and the hermitage of St. Sabbas the Sanctified in Karyes, in two separate typika St. Sava of Serbia established the written rules for both types of monasticism – cenobitic and eremitic – to organize, consolidate and consistently implement monastic life in Serbian monastic communities on Mount Athos. St. Sava composed the typikon for the Hermitage of St. Sabbas in Karyes or the Karyes Typikon in 1199. As his model he seems to have used several Greek eremitic typika. Regardless of the model he might have used, the opening and concluding sections of the Karyes Typikon – discussing the legal status of the hermitage and the appointment of its elder – were authored personally by Sava. The original typikon or Sava's autograph has not survived and the oldest out of several extant copies dates from the first quarter of the 13th century. It was copied by a scribe named Budilo on a parchment scroll with a wax seal. It is kept in the Hilandar treasury.

Probably shortly after having compiled the Karyes Typikon, perhaps even in the same year (1199), Sava organized the writing of a typikon for a cenobitic monastery, using the prologue of the Typikon of Theotokos Evergetis, a monastery on the outskirts of Constantinople, as his model. The results were the typika for the monasteries of Hilandar and Studenica, which are almost fully consistent with each other, differing only in the details reflecting the specifics of the two monasteries' respective positions. The typika of Hilandar and Studenica contain rules about the order of daily services, confession, meals and fasting, the legal status of the monastery, the appointment of its hegoumenos and other monastic titles, interactions between monks, dressing, discipline, novice monks, charity donations, the sick, and other precepts regulating everyday life at a cenobium. The oldest copy of the Hilandar Typikon (early 13th century) is kept at Hilandar, while the Studenica Typikon has survived only in a single copy, dating from 1619 and kept in the National Museum in Prague. Another text attributed to Sava is the Rules for the Use of the Psalter [Sr. Ustav za držanje psaltira], intended for eremites who retired to their own cells, in solitude or in pairs, to live a life of askesis in which the reading of the Psalter, prayer and metania take up most of the day and night. Arguments in favor of Sava's authorship are countered with the fact there are no extant copies older than the 16th century.

Like the monastic institutions for which they were intended, the typika of Karyes, Hilandar and Studenica still endure and remain in use. Although in markedly changed civilizational and political circumstances and adapted to modern times and legislation, the typika of St. Sava are not only historical-legal and historical-liturgical monuments but also positive legal texts whose stipulations have not lost their relevance.

**Ο Άγιος Σάββας και η ίδρυση της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου
Αρχιεπισκοπής της Σερβίας (1219)**

Η ίδρυση της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Αρχιεπισκοπής της Σερβίας (του «Αρχιεπισκόπου πασών των Σερβικών και Παραθαλασσίων Γαιών») – η οποία συνήθως χρονολογείται στη βιβλιογραφία στο έτος 1219 – καθώς και ο ρόλος που έπαιξε ο Άγιος Σάββας στη διαδικασία αυτή, εξετάζονται στο ευρύτερο πλαίσιο της κρίσης που επικρατούσε στο βυζαντινό κόσμο και της αυξανόμενης επίδρασης του πάπα της Ρώμης στη νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο πριν και μετά το κομβικό έτος 1204, ειδικά όσον αναφορά την κρίση που επικρατούσε στους θεσμούς του αυτοκράτορα και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τις σχέσεις του τελευταίου με την Αρχιεπισκοπή της Βουλγαρίας (Αχρίδας), καθώς και την αυξανόμενη δύναμη της τοπικής δυναστείας στα σερβικά εδάφη και την εμφάνιση του Σερβικού Βασιλείου το 1217, λαμβάνοντας υπόψιν ότι όλοι οι παράγοντες αυτοί έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία της Αρχιεπισκοπής της Σερβίας.

Η Αρχιεπισκοπή της Σερβίας ιδρύθηκε βάσει δυο διαδοχικών πράξεων του βυζαντινού αυτοκράτορα Θεοδώρου Λάσκαρη και του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μανουήλ και της Ενδημούσας Συνόδου του στη Νίκαια το 1219. Ο πρώτος που ενθρονίστηκε ως Αρχιεπίσκοπος ήταν ο Αγιορείτης – και μέχρι τότε αρχιμανδρίτης – Άγιος Σάββας ο Χιλανδαρινός, ο οποίος ορίστηκε από τον αυτοκράτορα ως επιστημονάρχης της Εκκλησίας, δηλ. ως ηγέτης με το χάρισμα να αποκαλύπτει το θέλημα του Θεού σε διάφορες υποθέσεις όπως ο διορισμός των ιεραρχών της Εκκλησίας. Η στάση του αυτοκράτορα για το θέμα της δικαιοδοσίας του Πατριάρχη επί εκείνων των επαρχιών της Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας που βρίσκονταν εντός του κράτους που κυβερνιόταν από τη δυναστεία των Νεμάνια ήταν συνέπεια ενός ντε φάκτο εκκλησιαστικού σχίσματος ανάμεσα στη Νίκαια και την Αχρίδα. Η ίδρυση μιας καινούργιας περιφερειακής αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Εκκλησίας αποτέλεσε σημαντική επιβεβαίωση της αυτοκρατορικής και της πατριαρχικής εξουσίας υπό τις συνθήκες κρίσης που δημιουργήθηκαν από την ακούσια εξορία τους στη Νίκαια από την Κωνσταντινούπολη. Οι αποφάσεις του αυτοκράτορα και του Πατριάρχη σύντομα είχαν οδηγήσει στη δημιουργία ενός δικτύου Ορθοδόξων επισκοπικών εδρών σε μια νέα περιφερειακή Εκκλησία η οποία βρισκόταν σε εκκλησιαστική κοινωνία με το Πατριαρχείο στη Νίκαια και αποτελούσε αντίβαρο στις εκκλησιαστικές αντιλήψεις και πολιτικές του αντίπαλου κλάδου της οικογένειας των Κομνηνών στην Ήπειρο, καθώς και του πάπα και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Σε αυτό, ο Αρχιεπίσκοπος Σάββας έλαβε τη στήριξη της τοπικής μοναρχικής αρχής στο πρόσωπο του αδελφού του Στεφάνου, τον οποίο ενθρόνισε – πιθανώς το 1221 – σε τελετή στέψης στη μονή της Ζίτσας, την έδρα της νέας Αρχιεπισκοπής και το ναό όπου θα στέφονταν οι μελλοντικοί ηγεμόνες της Σερβίας.

**Saint Sava and the foundation of the Autocephalous Orthodox Archbishopric of
Serbia (1219)**

The foundation of the Autocephalous Orthodox Archbishopric of Serbia – of “all the Serbian and Maritime Lands” – usually dated in the literature to 1219 – and the role of Saint Sava in that process are examined in the wider context of the crisis of the Byzantine world and the growing influence of the Roman Pope in Southeastern Europe and the Eastern Mediterranean before and after the pivotal year of 1204, especially with regard to the crisis of the institutions of emperor and Ecumenical patriarchate, its relations with the Archbishopric of Bulgaria (Ohrid), as well as to the rising power of the local dynasty in the Serbian lands and emergence of the Serbian Kingdom in 1217, as all these factors had a decisive impact on its creation.

The Archbishopric of Serbia was founded by two consecutive acts of the Byzantine Emperor Theodore Laskaris and the Ecumenical Patriarch of Constantinople Manuel and his Permanent Synod in Nicaea in 1219. The first consecrated Archbishop was Hagiorites Sava of Chilandar, until then an Archimandrite, appointed by the Emperor who acted as the epistemonarches of the Church, i.e. a ruler granted with the charismatic ability to reveal the will of God in matters such as the appointing the highest clergy. The Emperor's attitude considering the Patriarch's jurisdiction over those eparchies of Archbishopric of Ohrid that were positioned within the state of Nemanjić dynasty was a consequence of a de facto church schism between Nicaea and Ohrid. The foundation of a new regional autocephalous Orthodox Church was an important confirmation of the imperial and patriarchal authority under the conditions of crisis created by their involuntary exile from Constantinople to Nicaea. Their decisions had very soon resulted in the creation of a network of Orthodox bishoprics in a new regional Church which was in ecclesiastical communion with the Patriarchate in Nicaea and which established a counterpoint in relation to the ecclesiastical conceptions and policy of the rival branch of the Komnenoi family in Epirus, as well as of the Pope and Roman Catholic Church. In this, Archbishop Sava had the support of the local monarchical authority personalized in his brother Stefan, whom he consecrated King in the coronation ritual at the monastery of Ziča, presumably in 1221, the seat of the new Archbishopric and the coronation church of the future rulers as well.

Ο σλαβικός Νομοκανόνας με σχόλια:

Ο Νομοκανόνας του Αγίου Σάββα της Σερβίας

Η τρίτη αναθεώρηση του Νομοκανόνα με σχόλια, μεταφρασμένου στην παλαιά εκκλησιαστική σλαβονική γλώσσα, δηλ. ο «σερβικός Νομοκανόνας με σχόλια», ήταν έργο του Αγίου Σάββα και είχε σκοπό να στηρίξει τη διαδικασία θεσμοθέτησης της αυτοκέφαλης Σερβικής Εκκλησίας – της Αρχιεπισκοπής της Ζίτσας – και την πολιτική στερήωση του Βασιλείου της Σερβίας. Οι εργασίες για την αναθεώρηση αυτή πιθανώς διεκπεραιώθηκαν στο Άγιον Όρος (ενδεχομένως κατά την περίοδο 1215-1217). Κατά την τελική επιμέλεια του έργου, το κείμενο επεκτάθηκε και τροποποιήθηκε στη Σερβία (κατά το δεύτερο μισό του 1219 μέχρι τους πρώτους μήνες του 1220), αφού ο Σάββας είχε επιστρέψει στην πατρίδα του από τη Νίκαια. Όπως επιβεβαιώνεται από τις πηγές, την ώθηση και την καθοδήγηση για την διεκπεραίωση αυτού του πολυσύνθετου έργου τις έδωσε ο Άγιος Σάββας. Μαζί με τις διαβουλεύσεις που είχε με τον Οικουμενικό Πατριάρχη και τον βυζαντινό αυτοκράτορα στη Νίκαια, ο Σάββας συμβουλευτήκε και τον αδελφό του, τον βασιλιά Στέφανο τον Πρωτόστεπτο, για το βασίλειο του οποίου αυτός ο κώδικας είχε τόση σημασία όση και για την εκκλησία. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο νέος Νομοκανόνας βασιζόταν σε ορισμένες υπάρχουσες μεταφράσεις, πράγμα που δεν έχει τόση μεγάλη σημασία καθώς η τελική έκδοση του έργου είχε εντελώς πρωτότυπο χαρακτήρα. Τουλάχιστον δυο ελληνικές συλλογές ιερών κανόνων χρησιμοποιήθηκαν για τη σύνταξη του Νομοκανόνα – εκείνη με τα σχόλια του Αριστηνού (η εικαζόμενη δομή της μαρτυρείται πρωτίστως σε μια ελληνική συλλογή από τη Βιβλιοθήκη του Βατικανού, το Vat. gr 1167) και η άλλη με τα σχόλια του Ζωναρά. Η ομάδα μεταφραστών που προσέλαβε ο Σάββας ίσως να συμπεριλάμβανε ρώσους, έλληνες και άλλους μορφωμένους συνεργάτες που τον βοηθούσαν να διεκπεραιώσει αυτό το εγχείρημα. Σύμφωνα με τις τελευταίες γνώσεις που έχουμε για τη χειρόγραφη παράδοση, αυτός ο νομοκανόνας είναι μοναδικός στο είδος του. Η σύνθεσή του μαζί με τις συγκεκριμένες λύσεις που επιλέχτηκαν αντανakλούν την ξεχωριστή κοσμοθεωρία του ανθρώπου που έπαιξε το μεγαλύτερο ρόλο στη σύνταξή του – ο Άγιος Σάββας. Το έργο διακρινόταν από την ιδέα μιας αρμονίας ανάμεσα στην Εκκλησία και το κράτος η οποία παρέκκλινε από τις τάσεις που επικρατούσαν στο χώρο του κανονικού δικαίου κατά τον 12^ο και τον 13^ο αιώνα, μια ιδέα που επαναβεβαίωνε την αντίληψη μιας συμφωνίας ανάμεσα στους δυο θεσμούς, η οποία ήταν ενσαρκωμένη στα αξιώματα του ηγεμόνα και του αρχιεπισκόπου, καθώς και ένα έντονο μέλημα για τη σωτηρία του ατόμου μέσα από την αδιάλλακτη συμμετοχή της Εκκλησίας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Ο Νομοκανόνας του Αγίου Σάββα ποτέ δεν έχασε τη σημασία του στο σερβικό κόσμο, όχι μόνο χάρη στο κύρος που ασκούσε ο δημιουργός του, ο οποίος ήταν και ο ιδρυτής της τοπικής εκκλησίας, αλλά χάρη και στην ευτυχή σύμπτωση ότι η έντυπη έκδοση του Νομοκανόνα στη ρωσική-σλαβονική γλώσσα βασιζόταν σε αυτήν την έκδοση, η οποία έτυχε ευρείας αποδοχής από τους Σέρβους εξαιτίας του ότι κάλυπτε ένα μεγάλο εύρος θεμάτων του κανονικού δικαίου.

Λέξεις-κλειδιά: Νομοκανόνας με σχόλια, Άγιος Σάββας της Σερβίας, σερβική Αρχιεπισκοπή.

Tamara Matovic

research associate, Institute for Byzantine studies SASA

Viktor Savic

*Institute for the Serbian Language SASA: senior research associate / Faculty of Philology,
University of Belgrade: Assistant Professor.*

Slavic Nomocanon with Comments: Nomocanon of Saint Sava of Serbia"

The third recension of the Nomocanon with comments translated into the Old Church Slavonic language, i.e. the Serbian Nomocanon with comments, was the work of Saint Sava and was intended to support the process of the institutionalization of the autocephalous Serbian Church – the Archdiocese of Žiča, and the political solidification of the Serbian Kingdom. The work on this recension was possibly undertaken on Mount Athos (probably in 1215–1217). In the process of final editing, it was extended and modified in Serbia (the latter half of 1219 – the early months of 1220), upon Sava's return from Nicaea to his homeland. As confirmed by the sources, the incentive and guidance in performing this complex task was provided by Sava. Along with consultations with the Ecumenical Patriarch and the Byzantine emperor in Nicaea, Sava also consulted with his brother, King Stefan Prvovenčani, for whose realm this code was as relevant as it was important for the church. It may be assumed that the new Nomocanon relied on some existing translations, which is not of great importance, since the final composition was entirely original. At least two Greek miscellanies were used in compiling the Nomocanon – the one with Aristines's comments (its presumed structure is largely evidenced in a Greek miscellany from the Vatican Library, Vat. gr. 1167) and the other with Zonaras's comments. The team of translators engaged by Sava could have included Russians, Greeks and other educated associates who helped him carry out this undertaking. According to the current knowledge of manuscript tradition, this is a one-of-the-kind nomocanon. Its composition and specific solutions reflect a distinct worldview of the person who was the most responsible for its compiling – Saint Sava. It was marked by the idea of a harmony between the church and the state – shifted away from the prevailing canonical trends of the 12th and 13th centuries – which reaffirmed the idea of a symphony of the two bodies, embodied in the positions of the ruler and the archbishop, as well as a strong concern for individual salvation through the church's uncompromising involvement in daily life. The Nomocanon of Saint Sava never completely lost its relevance in the Serbian environment, not only because of the authority of its creator, who was also the founder of the local church, but also due to the fortunate coincidence that the Russian-Slavonic printed edition of the Nomocanon relied on this version, widely accepted among the Serbs thanks to the scope of canon law issues it covered.

Keywords: Nomocanon with comments, Saint Sava of Serbia, Serbian Archbishopric

Ελληνικά αγιολογικά και υμνολογικά κείμενα για τον άγιο Σάββα

Όπως όλοι οι κτίτορες κοινοβιακών μονών στο Βυζάντιο, και στο Άγιο Όρος ειδικότερα, ή μνήμη του κτίτορος της μονής Χιλανδαρίου αγίου Σάββα τιμήθηκε νωρίς, ήδη από τον 13ο αιώνα, με τη συγγραφή αγιολογικών κειμένων από Σερβικής καταγωγής εκκλησιαστικούς λογίους, τον διάδοχό του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο Άρσένιο και τους Χιλανδαρινούς μοναχούς Δομεντιανό και Θεοδόσιο.

Όστόσο, σε αντίθεση με τους πρώτους Σερβικούς Βίους και την σχετική ύμνογραφία προς τιμή του Αγίου Σάββα, ή ελληνική αγιολογική και ύμνογραφική παράδοση για το πρόσωπό του καταγράφεται αρκετά όψιμα, μόλις κατά τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, και αναπτύσσεται ιδίως κατά τον 18ο αιώνα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Στη Bibliotheca Hagiographica Graeca οι Βολλανδιστές καταγράφουν τρία ελληνικά αγιολογικά κείμενα για τους αγίους Συμεών και Σάββα:

α) Ως ο πρώτος γνωστός Βίος του όσιου Σάββα και του πατέρα του όσιου Συμεών σημειώνεται εκείνος που περιλήφθηκε από τους Αγίους Μακάριο Νοταρά και Νικόδημο Αγιορείτη στο *Νέον Έκλόγιον* το 1803 (BHG 1693),

β) Η μετάφραση του Βίου που συνέταξε ο Δομεντιανός, από τον γνωστό αντικολλυβά Γεννάδιο Χαλεπίου (BHG 1693a), έργο που διαπιστώνεται ότι απέτέλεσε πηγή του *Νέου Έκλογίου*, και

γ) Ένα Έγκώμιο από τον Ίγνάτιο διάκονο Μονεμβασίας (BHG 1693b), που παραδίδεται, όπως και το προηγούμενο έργο στον κώδ. Βατοπεδίου 794, του 18ου αϊ. Ο συντάκτης του υπήρξε Έλληνας μοναχός της μονής Χιλανδαρίου κατά τα μέσα του 18ου αιώνα και μερίμνησε ιδιαίτερα για την διάδοση της μνήμης των αγίων Σάββα και Συμεών στον ελληνόφωνο χώρο.

Κάποια ακόμη αγιολογικά κείμενα (Βίοι και συναξάρια), που παραδίδονται σε αγιορειτικά κυρίως χειρόγραφα, μελετήθηκαν και εκδόθηκαν στην ειδική μελέτη του καθηγητή Ί. Ταρνανίδη, ενώ ένας Βίος του Αγίου Σάββα και του πατέρα του όσιου Συμεών του Μυροβλύτη παραδίδεται και στον κώδ. 169 του Κυριακού της Σκήτης των Καυσοκαλυβίων και αποτελεί έργο του γνωστού Καυσοκαλυβίτη λογίου παπα-Ίωνά, υποτακτικού του όσιου Ακακίου και συντάκτη και άλλων σημαντικών αγιολογικών και ύμνογραφικών έργων.

Ιδιαίτερα πλούσια εμφανίζεται και η χειρόγραφη παράδοση των συνήθως κοινών Ακολουθιών των αγίων Σάββα και Συμεών, κυρίως από τον 18ο αιώνα και έντεϋθεν, στο Άγιο Όρος και αλλού, ενώ έντυπες Ακολουθίες των κτιτόρων της μονής Χιλανδαρίου εμφανίζονται πολύ όψιμα, κατά τον είκοστό αιώνα και εμπλουτίζονται από τα σχετικά ύμνογραφήματα του μακαριστού π. Γερασίμου Μικραγιαννίτου.

**Greek hagiographic and hymnographic texts in honor of St. Sabas the founder of
Chilandar Monastery**

As for all the founders of coenobitic monasteries in Byzantium and in Mount Athos in particular, the memory of the founder of Chilandar monastery St. Sabas was honored already from the 13th century, through the writing of hagiographic texts from Serbian clerics and monks such as his successor the archbishop Arsenios and the Chilandar monks Domentian and Theodosius.

However, in contrast to the early Serbian Lives and hymnographic texts composed in honor of Saint Sabas, the Greek hagiographic and hymnographic tradition for him is dated later, during the period of Ottoman occupation and was developed especially from the 18th century onwards. In *Bibliotheca Hagiographica Graeca* only three Greek hagiographic texts for Saints Symeon and Sabas are listed:

- (a) The Life of Saint Sabas and his father Symeon which was included by St Macarius Notaras and Nicodemus Hagiorites in their hagiographic collection *Neon Eklogion* in 1803 (BHG 1693),
- (b) The translation of the Life written by the Serbian monk Domentian, prepared by the metropolitan Gennadius of Aleppo (BHG 1693a), a work which had been the source of the Life of Neon Eklogion, and
- (c) An Enkomion written by the Ignatius the deacon from Monemvasia (BHG 1693b), preserved, as the previous Life, in codex Vatopedinus gr. 794, dated in the 18th c. Ignatius was a Greek monk from Chilandar monastery in the mid-18th century and cared about the spread of the memory of Saints Sabas and Symeon to the Greek-speaking world.

Some other hagiographic texts (Lives and Synaxaria), preserved mainly in athonite manuscripts, have been edited by John Tarnanidis. Moreover a Life of Saints Sabas and Symeon is also found in the ms. no 169 of the Library of Kapsokalyvia and was written by the prolific athonite hieromonk Jonas Kapsokalyvites.

Very rich is also the manuscript tradition of the mainly athonite common offices (Akolouthiae) of saints Sabas and Symeon, which are dated mainly from the 18th century onwards. Much later, from the mid-20th c., their offices were printed and enriched from some new hymnographic texts composed by the late father Gerasimos Mikragiannanites.XXX

Ο Άγιος Σάββας στα σερβικά υμνογραφικά και αγιολογικά κείμενα.

Για τη σερβική μεσαιωνική γραμματεία ο Άγιος Σάββας υπήρξε η πιο σημαντική προσωπικότητα για δύο λόγους, αφενός γιατί ήταν μεταφραστής σπουδαίων βυζαντινών κειμένων (όπως π.χ. είναι ο Νομοκανόνας) και ο πρώτος συγγραφέας που συνέθεσε ένα πρωτότυπο λογοτεχνικό έργο (το Βίο του Αγίου Συμεών του Μυροβλήτη), αφετέρου γιατί μετά την κοίμησή του ο ίδιος έγινε το σπουδαιότερο θέμα της σερβικής λογοτεχνίας. Τούτο ιδιαίτερα ισχύει για τα πρώτα εκατό χρόνια μετά την κοίμησή του, αλλά και μετέπειτα, όταν στον Άγιο Σάββα αφιερώθηκαν κάμποσα υμνογραφικά και αγιολογικά έργα, με μερικά από τα οποία η σερβική γραμματεία φθάνει στο αποκορύφωμά της.

Έως σήμερα σώζονται έξι ακολουθίες για τον Άγιο Σάββα, οι πέντε από τις οποίες είναι αφιερωμένες στην Κοίμηση του Αγίου (14η/27η Ιανουαρίου) και μία στη Μετακομιδή των Λειψάνων του (6η/19η Μαΐου). Επίσης, σώζονται και μερικά άλλα σημαντικά υμνογραφικά έργα, με τα οποία όμως στην εισήγηση αυτή δεν θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα.

Το ζήτημα της χρονολόγησης των ακολουθιών αποδείχτηκε αρκετά περίπλοκο, και στο θέμα αυτό θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά στην ανακοίνωση. Η διαίρεση σε έξι ακολουθίες δεν πρέπει να θεωρείται απόλυτη, επειδή όλες τους περιέχουν, σε λιγότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ορισμένα κοινά στοιχεία, όπως στιχηρά, κανόνες, έναν αριθμό κοινών τροπαρίων, κ.λπ. Επιπλέον, οι κανόνες που περιλαμβάνονται στις ακολουθίες δεν είναι πρωτότυποι, αλλά αποτελούνται από τροπάρια δανεισμένα από ήδη μεταφρασμένους στα Σλαβονικά κανόνες ενός αρκετά μεγάλου αριθμού ακολουθιών σε διάφορους Αγίους, συμπεριλαμβανομένων Οσίων και Ιεραρχών, αλλά και των Δικαίων της Παλαιάς Διαθήκης. Στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε ιδιαίτερη προσοχή στον, τρόπον τινά, πατριωτικό χαρακτήρα των ακολουθιών αυτών.

Λίγα χρόνια μετά την κοίμησή του ο Άγιος Σάββας έγινε το πιο σημαντικό θέμα της σερβικής αγιολογίας. Οι ερευνητές συνήθως δέχονται την άποψη του Βλάντιμιρ Τσόροβιτς (από το 1938) ότι υπάρχουν τρεις παραλλαγές του συναξαριού του Αγίου Σάββα. Σύμφωνα όμως με τη Ράντμιλα Κοβάτσεβιτς διακρίνονται τουλάχιστον έξι παραλλαγές που γράφτηκαν κατά τον ιγ' και στις αρχές του ιδ' αιώνα. Οι παραλλαγές αυτές εν πολλοίς συγκλίνουν μεταξύ τους, από την άλλη όμως διαφέρουν σε ορισμένες αξιοπρόσεκτες λεπτομέρειες, όπως λ.χ. είναι η εξής: ως τόπος της απόκαρσης του Αγίου μια αναφέρεται η Ι. Μ. Βατοπαιδίου, μια η παλαιά ρωσική μονή (το «ρωσικό»). Στην παρούσα εισήγηση θα προσεγγίσουμε ξανά τις διαφορές αυτές και θα προσπαθήσουμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα.

Ο πρώτος εκτενής βίος του Αγίου συντάχθηκε μόνο επτά ή οκτώ χρόνια μετά την κοίμησή του από το χιλανδαρινό ιερομόναχο Δομεντιανό (το 1242 / 1243), και ο δεύτερος μερικές δεκαετίες αργότερα από το Θεοδόσιο Χιλανδαρινό (το έργο είναι αχρονολόγητο). Οι δύο συγγραφείς αφηγούνται ως επί το πλείστον τα ίδια γεγονότα, αλλά αρκετά διαφέρουν ως προς το ύφος και τις αφηγηματικές τεχνικές τους.

Saint Sabbas of Serbia in Serbian Hymnographic and Hagiographical Texts.

For the Serbian medieval literature, Saint Sabbas (Sava in Serbian) was the most prominent figure for two reasons: first, he was the translator of important Byzantine texts (such as Nomokanon) and the first author to compose an original literary work (Life of St Simeon the Myrrh-streamer). Second, after his death, he himself became the most important subject of Serbian literature. This holds especially true for the first hundred years after his death, but also afterwards, when a number of hymnographic and hagiographical works were dedicated to Saint Sabbas.

In total, six *akolouthiae* for Saint Sabbas have been preserved. Five of them are dedicated to the commemoration-celebration of his death (14th/27th January) and one to the Translation of his Relics (6th/19th May). In addition, several other important hymnographic works, composed in a later period, have also been preserved, but they will not be a subject of a detailed analysis here.

The issue of dating these *akolouthiae* has proved to be quite complex, and will be addressed in the present study. Furthermore, the division into six *akolouthiae* should not be considered definite, since they all contain, to a greater or lesser degree, certain common elements, such as stichera, kanons, a number of common troparia, etc. The kanons contained in the *akolouthiae* are not original poetic compositions. Instead, their troparia are borrowed from kanons translated into Slavonic of a fairly large number of *akolouthiae* to various Saints, including the Hierarchs and the Old Testament's figures. In the present study, we will focus on a feature of these *akolouthiae* that can be regarded as "patriotic".

A few years after his death, Saint Sabbas became the most important subject of Serbian hagiography. Scholars usually accept the opinion expressed by Vladimir Ćorović in 1938 that there are three versions of Saint Sabba's synaxarion. However, according to Radmila Kovačević, at least six versions were written during the 13th and the beginning of the 14th centuries. These versions largely converge, but differ in some notable details. For example, they do not agree whether Sabbas was tonsured a monk in the Vatopedi monastery or in the Russian monastery of St Panteleimon (Rusik). In this essay we will address these differences, too.

The first extensive life of Saint Sabbas was written in 1242/1243, i.e. only seven or eight years after his death. Its author was the Chilandarian monk Domentian. Several decades later, another Chilandarian monk, Theodosius, penned a second life of Saint Sabbas. The two biographers relate largely to the same events, but differ greatly in their style and narrative techniques.X

Η πρόσληψη του Αγίου Σάββα από τους βιογράφους του: Δομεντιανό και Θεοδόσιο

Τους δύο επίσημους βίους του αγίου Σάββα που συνέγραψαν οι αγιορείτες μοναχοί Δομεντιανός και Θεοδόσιος, παρά την προφανή ομοιότητα στη σύνθεση, σε βαθύτερο επίπεδο, διαχωρίζουν οι γνωστές διαφορές που χαρακτηρίζουν το λογοτεχνικό έργο των δύο συγγραφέων. Από αυτή την άποψη, οι εν λόγω διαφορές αρχικά εστιάζουν στην επιλογή του τρόπου με τον οποίο ο κάθε συγγραφέας απευθύνεται στον αναγνώστη και αφηγείται τη δράση των πρωταγωνιστών. Ο Δομεντιανός, εμπνευσμένος από τις αρχές της βυζαντινής αισθητικής, που είναι ριζωμένες στην παλαιότερη σερβική αγιογραφική παράδοση, ερμηνεύει τα γεγονότα, ως αποτέλεσμα της Θείας πρόνοιας και τα αφηγείται με ρητορική υψηλού ύψους. Εισάγει τον αναγνώστη στον εσωτερικό κόσμο των ηρώων του μέσω προσευχών, κηρυγμάτων, επιστολών, επαίνων, μοιρολογίων και διδαγμάτων που οι ίδιοι προφέρουν, ενώ πλάθει τους χαρακτήρες τους με τη βοήθεια συνδετικών παραδειγμάτων που παραθέτει μέσω βιβλικών παραλλήλων και επιλεγμένων χωρίων. Ο νεότερος βιογράφος Θεοδόσιος, ταλαντούχος αφηγητής με έντονη αίσθηση της σκηνικής παρουσίασης των γεγονότων, ικανός να εμψυχήσει ζωντάνια στην αφήγηση και να εξηγήσει τα αίτια των διαφόρων γεγονότων και πράξεων των χαρακτήρων που περιγράφονται μέσω δυναμικού διαλόγου και επικαλούμενος τις μαρτυρίες που του ήταν προσιτές, συνέθεσε ένα έργο που ανταποκρίνεται στο κοινό με περισσότερη αμεσότητα.

Εκτός από τις προφανείς διαφορές μεταξύ του Δομεντιανού και του Θεοδοσίου, οι οποίες σχετίζονται με την ιδιοσυγκρασία του κάθε συγγραφέα και τον τύπο της λογοτεχνικής προσέγγισης του θέματος, στον σύγχρονο ιστορικό φαίνεται από μόνο του κατανοητό ότι το σύνολο των κινήτρων που διέπουν την παραγγελία του νέου κειμένου από τον Θεοδόσιο δεν εξαντλείται σε αυτές τις διαφορές.

Πιστεύουμε ότι τα κίνητρα αυτά θα πρέπει να αναζητηθούν στο πλαίσιο της ανάλυσης των πολιτικών και θρησκευτικών συνθηκών που καθόριζαν την απόφαση για την ανάθεση συγγραφής του βίου του αγίου Σάββα στους ικανότερους συγγραφείς της εποχής.

Προσεκτική σύγκριση μεταξύ των δύο βίων δεν αφήνει αμφιβολίες για την ύπαρξη σημαντικών διαφορών στον τρόπο παρουσίασης μιας σειράς ευαίσθητων γεγονότων. Πρωτίστως, πρόκειται για την προσπάθεια του Θεοδοσίου να αποκρύψει όλα εκείνα τα σημεία όπου ο Δομεντιανός ανέφερε τους δεσμούς του Σάββα με τη Ρώμη. Από αυτά, θα πρέπει να αναφερθούν τα σημαντικότερα, όπως οι πληροφορίες σχετικές με τη ρωμαϊκή προέλευση του βασιλικού στέμματος, η χορηγία στη βασιλική των Αγίων Πέτρου και Παύλου, λεπτομέρειες σχετικές με τη χειροτονία του Σάββα, μερικά «πατριωτικά» θαύματα και πάνω απ' όλα η περιγραφή της τελετής της στέψης και της συνόδου στη Žiča. Οι προαναφερθείσες διαφορές μαρτυρούν την προσπάθεια του Θεοδοσίου να αμφισβητήσει δογματικά τη ρωμαιοκαθολική διδασκαλία ως αιρετική και να υπερασπιστεί τον αποστολικό και καθολικό χαρακτήρα της Σερβικής Εκκλησίας. Με τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να κατανοηθούν και πολλά στιγμιότυπα του βίου, που εντάσσονται στο πλαίσιο εγκαθίδρυσης της πίστης. Επίσης, σημειώνονται διαφορές και όσον αφορά στο ζήτημα του τρόπου κληρονομιάς της εξουσίας, που γίνονται αντιληπτές στη σκηνή της στέψης του Στέφανου Ράντοσλαβ, καθώς και στις πολιτικές συνέπειες της παρουσίασης του εν λόγω γεγονότος.

Η πρώτη διαφορά, την οποία θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε στην παρούσα εργασία, αφορά στην ανάλυση των αλλαγών, οι οποίες συνέβησαν κατά την περίοδο μεταξύ της

συγγραφής των δύο έργων, επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωση της στάσης της εκκλησίας και αφορούν τόσο στα πολιτικά προγράμματα, όσο και στις πραγματικές συνθήκες. Πρόκειται για διαφορές στους γενικούς πολιτικούς και ιδεολογικούς στόχους των μέσων του 13ου αιώνα (εποχή συγγραφής του Βίου του αγίου Σάββα από τον Δομεντιανό) και εκείνες της εποχής που ο Θεοδόσιος συνέθεσε τη διάσημη μετασκευή του - τον νέο βίο του πρώτου αρχιεπίσκοπου των Σέρβων και του τοπικού αγίου. Την εποχή κατά την οποία ο Θεοδόσιος γράφει το έργο του (πιθανώς μεταξύ 1284 και 1292), τις εκκλησιαστικές συνθήκες χαρακτηρίζει η ασυμφωνία, η οποία προέκυψε ως συνέπεια της Συνόδου της Λυών, κάτι που σαφέστατα δεν χαρακτήριζε την εποχή της βασιλείας του Ούρεση Α'.

Η δεύτερη διαφορά μεταξύ των δύο αφηγήσεων πηγάζει από τα περίπλοκα κίνητρα για την παραγγελία του κειμένου του Θεοδοσίου, ανταποκρινόμενου στις απαιτήσεις του ιδεολογικού προγράμματος του κράτη Μιλούτιν. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα στο οποίο, κατά πάσα πιθανότητα, ενεργό συμμετοχή θα πρέπει να είχε και η σχετική με την κορυφή της κρατικής εξουσίας αδελφότητα της Μονής Χιλανδαρίου. Προκειμένου να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στις ερωτήσεις σχετικές με την αφορμή της παραγγελίας του νέου Βίου, θεωρούμε μεθοδολογικά δικαιολογημένη την αναζήτηση των θεωρητικών αξιωμάτων που σχετίζονται με την πρακτική του επαίνου στα αγιολογικά κείμενα. Με βάση τα κύρια αίτια, είναι δυνατή η εκ νέου ανάλυση του λογοτεχνικού έργου του Θεοδοσίου, καθώς μόνο το νεότερο αυτό πόνημα κρύβει την επεξήγηση των λόγων για τους οποίους ήταν απαραίτητη η συγγραφή ενός νέου Βίου.

The perception of St. Savvas by his biographers Domentijan and Teodosije

Despite their evident similarity of composition, the two official vitae of St. Savvas that were written by the Athonite monks Domentijan and Theodosije are, at a deeper level, differentiated by the well-known differences that characterise the literary work of the two authors. These differences initially centre on the way in which each author addresses the reader and narrates the actions of the protagonists. Domentijan, influenced by the principles of Byzantine aesthetics, which are rooted in the older Serbian hagiographical tradition, interprets events as the result of divine providence and narrates them in a highly rhetorical style. He takes the reader into the heroes' inner world through prayers, sermons, letters, encomia, laments and lessons that are uttered by the heroes themselves, while he creates the heroes' characters with the aid of connecting examples presented through Biblical parallels and selected passages. The later biographer Teodosije, a talented narrator with a keen dramatic sense in his presentation of events and an ability to infuse vigour into the narrative and to explain the causes of events and the actions of the characters that are described through dynamic dialogue and by invoking the evidence that was accessible to him, composed a work that was of more direct appeal to the general public.

Apart from the obvious differences between Domentijan and Teodosije, which were to do with their individual idiosyncrasies and their literary approaches to the subject, it is clear to the modern historian that there were other reasons for the commissioning of the new text from Teodosije.

We believe that these reasons should be sought in an analysis of the political and religious conditions that determined the decision to entrust the writing of St. Savvas' vita to the most competent writers of the age.

A careful comparison of the two vitae leaves no doubt that important differences exist in the way a number of sensitive events are presented. These differences mainly relate to Theodosije's efforts to conceal all those points where Domentijan referred to the links between Savvas and Rome. Of these, mention should be made here of the most important, such as the information regarding the Roman provenance of the king's crown, the donation to the Basilica of Saints Peter and Paul, information regarding Savvas' ordination, several 'patriotic' miracles and, above all, the description of the coronation ceremony and the council at Žiča. The abovementioned differences reveal Theodosije's attempt to question the doctrinal truth of Roman Catholic teachings and to defend the apostolic and catholic character of the Serbian Church. Many episodes in his vita should be understood in the same way, i.e. as part of the process of establishing the faith. There are also differences concerning the issue of how power should be handed down, which can be seen in the scene of Stefan Radoslav's coronation and in the political consequences of the presentation of this event.

The first difference that we shall attempt to explain in the present paper concerns the analysis of the changes which took place in the period between the times when the two vitae were written and which played a decisive role in shaping the attitude of the Church – changes in terms of both political policies and the actual prevailing conditions. These changes concern differences between the general political and ideological goals that prevailed in the mid-13th century (the time at which Domentijan wrote his vita of St

Savvas) and those that prevailed at the time Theodosije composed his famous modified version – the new vita of the first archbishop of Serbia and local saint. At the time Theodosije wrote his work (probably between 1284 and 1292), the Church was divided as a result of the Council of Lyons, a situation that clearly did not exist during the reign of Uroš I.

The second difference between the two narratives stems from the complex reasons behind the commissioning of Theodosije's text, which had to satisfy the requirements of King Milutin's ideological programme. An active role in this programme was very likely played by the brotherhood at Chilandar Monastery and its relationship with the head of the state authority. In order to try and answer the questions about the reasons for the commissioning of the new vita, we believe it is methodologically justifiable to look for the theoretical axioms that relate to the practice of expressing encomia in hagiological texts. Once the main reasons are found, it will be possible to make a new analysis of Theodosije's literary work, since only this later work conceals an explanation of the reasons why it was essential for a new vita to be written.

Κτίρια και κτιριακά κατάλοιπα στο Άγιον Όρος σχετιζόμενα με την κτιτορική δραστηριότητα του αγίου Σάββα του Σέρβου

Από τις μαρτυρούμενες στους Βίους του πολλές και ποικίλλες χορηγίες του αγίου Σάββα προς τα μοναστικά ιδρύματα του Αγίου Όρους, θα ασχοληθούμε με εκείνες τις οποίες μπορούμε σήμερα να συσχετίσουμε με συγκεκριμένα κτίρια ή κτιριακά κατάλοιπα. Ιδιαίτερα θα εστιάσουμε σ' εκείνα που του αποδίδουμε εδώ για πρώτη φορά, συγκεκριμένα στις Μονές Βατοπεδίου, Ξηροποτάμου και Φιλοθέου, ενώ το Χελανδαρινό σχετικό υλικό, που είναι επαρκώς τεκμηριωμένο, θα παρουσιαστεί εν συντομία.

Στο Βατοπέδι ο άγιος εμόνασε για λίγα χρόνια πριν από την επανασύσταση το 1198 της Μονής Χελανδαρίου ως σερβικού πλέον καθίδρυματος. Ηγεσιναιοδωρία του, καθώς και του πατέρα του Συμεών (Στέφανου Νέμανια), θεωρούμε ότι συνέβαλε ουσιαστικά στην επέκταση του περιβόλου της μονής Βατοπεδίου προς νότον, η οποία τεκμηριώνεται σήμερα αρχαιολογικά. Στον μεγάλο πύργο της Μεταμορφώσεως, στο νοτιότερο και ψηλότερο σημείο του περιβόλου, διασώζεται ένα στοιχείο κυριολεκτικά μοναδικό. Πρόκειται για δύο ασκητικές εγκλείστρες, στο εσωτερικό ενός κτιστού όγκου που προβάλλει καθ' όλο το ύψος της πρώτης φάσης του πύργου, στη βόρεια όψη του. Στο νότιο τοίχο της άνω εγκλείστρας σώζεται στο αρχικό επίχρυσμα γραπτή μικρογράμματη επιγραφή των βυζαντινών χρόνων, μεγάλων διαστάσεων. Είναι γραμμένη με είδος πινέλου και κόκκινο χρώμα και το κείμενό της (με πολλές συντομογραφίες) έχει ως εξής : « +Κύριε Ιησού Χριστέ Υιέ του Θεού ελέησόν με τον αμαρτωλόν».

Στην Ξηροποτάμου και τη Φιλοθέου, θεωρούμε επίσης ότι κάποια κατάλοιπα οχυρώσεων που αποκαλύφθηκαν σε πρόσφατες ανασκαφές θα μπορούσαν να ανήκουν σε έργα που είχαν γίνει με τις χορηγίες του αγίου.

Buildings and vestiges on Athos related to St. Savvas the Serbian

In the Lives of St. Savvas several donations to the monasteries of Mount Athos are mentioned. In this presentation we discuss surviving buildings and vestiges that can be related to him. Apart from the well known Hilandarian material, our main focus is directed to the monasteries of Vatopediou, Xeropotamou and Philotheou.

In Vatopediou, where St. Savvas had lived as a monk before the restoration of Chelandariou as a Serbian monastery (1198), we assume that his generosity (together with his father's Symeon - Stefan Nemanja) much contributed to the enlargement of the monastery's enceinte southwards, a fact attested archaeologically. A unique feature surviving in the great tower of the Metamorphosis (standing at the southern corner, on the highest point), are two ascetic enkleistrai with a "monumental" byzantine graffito in one of them, reading in red minuscule : "+Κύριε Ιησού Χριστέ Υιέ του Θεού ελέησόν με τον αμαρτωλόν".

In Xeropotamou and Philotheou, some vestiges of fortification revealed by recent excavations are proposed as possibly been financed by St. Savvas.

Μπόγιαν Μίλκοβιτς

*Επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών της Σερβικής Ακαδημίας
Επιστημών και Τεχνών*

Ο άγιος Σάββας ως προστάτης των τεχνών

Ο Ράσκο, παιδιόθεν υπήρξε μάρτυρας του αξιόλογου κτιτορικού έργου του πατέρα του. Ο Στέφανος Νέμανια είτε ίδρυσε είτε ανακαίνισε πολλά μοναστήρια στις υπό την εξουσία του περιοχές, ενώ παράλληλα υπήρξε και δωρητής ορισμένων εκ των σημαντικότερων αγιασμάτων της χριστιανικής οικουμένης. Κατά το 17ο έτος της ηλικίας του, μετά από την διετή διοίκηση του Χούμ, βορειοδυτικά των σερβικών γαιών, ο νεαρός Ράσκο το 1192/3 αποσύρεται στην ησυχία του Αγίου Όρους, όπου για μικρό χρονικό διάστημα, ως ρασοφόρος δόκιμος, διέμεινε στην ρωσική Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, ενώ κατόπιν προσήλθε στο Βατοπαίδι, όπου δέχθηκε το μοναχικό σχήμα και έλαβε το όνομα Σάββας. Κατά την διάρκεια των επομένων πέντε ετών, έως το καλοκαίρι του 1198, όσο δηλαδή διάστημα παρέμεινε στο Βατοπαίδι, έφθαναν πλούσια δώρα με προέλευση την αυλή του Μεγάλου Ζουπάνου της Σερβίας, τα οποία δώρα κατέστησαν δυνατή την γενική ανακαίνιση αυτής της φημισμένης αθωνικής Μονής, η οποία είχε ιδρυθεί δύο αιώνες νωρίτερα. Αναμφισβήτητα, η επίβλεψη των εργασιών έγινε προσωπικά από τον ηγούμενο Θεοστήρικτο όμως τότε είναι και η περίοδος κατά την οποία ο νεαρός μοναχός Σάββας απέκτησε την εμπειρία, που καθίσταται αναγνωρίσιμη στο μετέπειτα κτιτορικό του έργο. Σε αυτήν την φάση της ανακαίνισης μπορούν να καταταχθούν χρονολογικά οι παλαιότερες τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Βατοπαιδίου. Οι απεικονίσεις των προφητών στον υποτρούλειο χώρο, μας οδηγούν στο αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα ότι στον ίδιο τον τρούλο του ναού την συγκεκριμένη περίοδο υπήρχε η Ανάληψη, πιθανότατα κατά το πρότυπο του εγγύτερου και εκ των αρχαιοτέρων παραδειγμάτων, του τρούλου της έδρας της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Αγίας Σοφίας. Τα αυτά πρότυπα περίπου ένα τέταρτο του αιώνα αργότερα θα ακολουθήσει και ο Σάββας όταν θα ζωγραφίσει το σημαντικότερο έργο του, αυτό της Ζίτσης. Μία ακόμη μαρτυρία αυτής της μεγαλειώδους ανακαίνισης του Βατοπαιδίου αποτελούν και τα τέσσερα τμήματα του κάποτε ακέραιου ξύλινου επιστυλίου, το οποίο τότε είχε τοποθετηθεί στην μετώπη του τέμπλου και το οποίο όσον αφορά στα στυλιστικά χαρακτηριστικά του προσομοιάζει στον τρόπο εργασίας των καλλιτεχνών, που τοιχογράφησαν τον ναό. Των εργασιών στον εσωτερικό διάκοσμο της εκκλησίας του Ευαγγελισμού, αναμφίβολα προηγήθηκαν έργα αποκατάστασης της σκεπής της. Και οι δύο βιογράφοι του Σάββα τοποθετούν σε αυτήν την ανακαίνιση περί το 1195 την αντικατάσταση των πέτρινων πλακών, που κάλυπταν ήδη δύο αιώνες την εκκλησία με νέα, μολύβδινη, επικάλυψη. Είναι γνωστό, βάσει των κειμένων και των δύο βιογράφων του Σάββα, ότι κατά την διάρκεια αυτής της ανακαίνισης κατά την τελευταία δεκαετία του 12^{ου} αι. στο Βατοπαίδι ανηγέρθησαν τρία παρεκκλήσια, της Γεννήσεως της Θεοτόκου και του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου επί των τειχών της Μονής, ανατολικά του καθολικού και το παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως στην κορυφή του υψηλότερου βατοπαιδινού Πύργου. Δεν έχει διασωθεί τίποτε ούτε από την τράπεζα, η οποία σύμφωνα με τον νεώτερο βιογράφο του Σάββα επεκτάθηκε και κοσμήθηκε με τοιχογραφίες, επειδή αυτό το δεύτερο σε σημασία κτίσμα υπέστη δυο εκ θεμελίων ανακατασκευές στους νεώτερους αιώνες. Η ανακαίνιση του λεηλατημένου από τους πειρατές μετοχίου στο Προσφόριο με την αφιερωμένη εκκλησία στον συνονόματο του μόλις αφιχθέντος πατέρα του, Αγίο Συμεών τον Θεοδόχο, μπορεί επίσης να απετέλεσε πολύτιμη εμπειρία για τον νεαρό μοναχό Σάββα.

Ως νεαρός μοναχός, στην αρχή της τρίτης δεκαετίας της ζωής του, ο Σάββας το καλοκαίρι του 1198 ήλθε αντιμέτωπος με την μεγάλη πρόκληση της ανακαίνισης του Χιλανδαρίου, το

όποιο του παραχωρήθηκε από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ' Άγγελο με σκοπό την ίδρυση σερβικής Μονής. Οι απαραίτητες οικοδομικές εργασίες, η ανακαίνιση του Καθολικού, η οικοδόμηση της τραπέζης και η ανέγερση των κελλιών των μοναχών περατώθηκαν μέσα σε διάστημα λιγότερο των έξι μηνών, πριν την αρχή του χειμώνα του 1198, επειδή ο γηραιός Συμεών μετακινείται εκεί από το Βατοπαίδι και μετά από σύντομο χρονικό διάστημα εκοιμήθη στις 13 Φεβρουαρίου του 1199 στο ανακαινισμένο Χιλανδάρι. Το μοναδικό κτίσμα στην ίδια την Μονή το οποίο υπάρχει έως και σήμερα και η ανέγερσή του τοποθετείται περί τα τέλη του 1β' αι. είναι ο πύργος, ο οποίος αναγείρεται βορειανατολικά της εκκλησίας και φέρει το όνομα του κτίτορός του - πύργος του Αγίου Σάββα. Δεν έχει διασωθεί κανένα από τα κτίσματα που ανήγειρε ο Σάββας στις Καρυές ακριβώς μετά τον θάνατο του πατέρα του - το κονάκι για την διαβίωση των εκπροσώπων της Μονής στην πρωτεύουσα του Αγίου Όρους, η εκκλησία του Αγίου Σάββα Ιεροσολύμων και το κτίριο για την διαμονή δύο ή και τριών αναχωρητών στο πλαίσιο της νεοϊδρυθέντος Ησυχαστηρίου, στο οποίο και ο ίδιος αναχώρησε ώστε να ακολουθηθεί την αυστηρή άσκηση. Στον Σάββα απευθύνθηκαν για βοήθεια και οι αγιορειτικές αδελφότητες που επλήγησαν από την μάστιγα των πειρατών με τον Σέρβο μοναχό να ανταποκρίνεται, μεγαλόψυχα, στα αιτήματά τους. Σε μία από αυτές τις πειρατικές επιδρομές στο αμέσως μετά χρονικό διάστημα από τον θάνατο του Συμεών, λεηλατήθηκαν τρία μοναστήρια πλησίον των Καρυών, η Μονή Καρακάλλου, η Μονή Ξηροποτάμου και η Μονή Φιλοθέου. Σε αντίθεση από τις αναφερόμενες αγιορειτικές μονές, τα δύο μοναστήρια στην Βασιλεύουσα και στην Θεσσαλονίκη, των οποίων ο Σάββας υπήρξε μεγάλος ευεργέτης και στα οποία διέμεινε κατά την παραμονή του σε αυτές τις πόλεις σήμερα πλέον δεν υπάρχουν. Πρόκειται για την Μονή της Παναγίας της Ευεργέτιδος και την αδελφότητα του Παντοκράτορος της Μονής Φιλοκάλλη στην Θεσσαλονίκη.

Το μεγαλύτερο σύνολο διασωθέντων τοιχογραφιών τις οποίες παρήγγειλε και επέβλεψε ο Σάββας βρίσκεται στους τοίχους του ναού της Θεοτόκου στην Στουντένιτσα, κτίσης του πατέρα του.

Ο Σάββας ανέλαβε τα καθήκοντα του ηγουμένου της αδελφότητας της Στουντένιτσα, λαμβάνοντας τον τίτλο του αρχιμανδρίτη, όχι πριν το 1210, μετά τον θάνατο του ηγουμένου Διονυσίου. Τα επόμενα πέντε χρόνια, όσο παρέμεινε επικεφαλής της Στουντένιτσα, ο Σάββας διήυθυνε την οικοδόμηση της Εκκλησίας του Σωτήρος στην Ζίτσα, ίδρυσις του αδελφού του, του Μεγάλου Ζουπάνου Στεφάνου.

Ως Αρχιεπίσκοπος Σάββας κατά το παράδειγμα του πατέρα του υπήρξε δωρητής και της Βασιλικής του Αγίου Πέτρου στην Ρώμη. Πολύ περισσότερα είναι τα δώρα που το 1229 ο Σάββας παραδίδει προσωπικά στα μεγαλύτερα αγιάσματα της Παλαιστίνης. Σε αυτό το πρώτο του προσκύνημα δώρισε μεγάλο χρηματικό ποσό στο Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων επί πατριαρχείας του Αθανασίου Β' όπως και στον ναό της του Χριστού Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα, στην βασιλική της Γεννήσεως στην Βηθλεέμ, του Αγίου Ζαχαρία στην Ορεινή, στην εκκλησία της αναστάσεως του Λαζάρου στην Βηθανία, στο Αναχωρητήριο του Κυρίου στο Σαραντάριο Όρος, στην Μονή Προδρόμου στον Ιορδάνη, στην Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Σάββα, στην Λαύρα του Αγίου Ευθυμίου, στην Μονή του Αγίου Θεοδοσίου του Κοινοβιάρχου, στον καθεδρικό του Ευαγγελισμού στην Ναζαρέτ. Όσον αφορά στο ύψος των χρηματικών δωρεών, την πιο αντιπροσωπευτική μαρτυρία μας την δίνει το γεγονός ότι η Ιβηρική αδελφότητα της Μονής του Τιμίου Σταυρού πλησίον των Ιεροσολύμων ανήγειρε με την δωρεά του Σάββα οικοδομήματα για την εγκατάβωση των μοναχών και των προσκυνητών. Παρόμοια αντικείμενα λειτουργικής χρήσης θα βρίσκαμε και στις αποσκευές, του τότε πρώην Αρχιεπισκόπου Σάββα κατά την επιστροφή του από το δεύτερο ταξίδι του στα μέρη της Ανατολής, στα οποία θα παραμείνει ενάμιση περίπου έτος (1234/5). Χρησιμοποίησε την Ιερουσαλήμ ως ορμητήριό του για τα ταξίδια του στις γύρω χώρες. Λειτουργήσε για

τελευταία του φορά στην βουλγαρική πρωτεύουσα, στο Τίρνοβο, τα Θεοφάνεια στις 6 Ιανουαρίου του 1236, μετά από λίγο αρρωσταίνει σοβαρά και πεθαίνει οκτώ ημέρες αργότερα στις 14 Ιανουαρίου. Από την κλίνη του, προβλέποντας τον θάνατό του, ο Σάββας διαμοιράζει σε τρία ίσα μέρη τα αποκτήματα του τελευταίου ταξιδιού του, το πρώτο μέρος προορίζεται για την Αρχιεπισκοπή στην Ζίτσα, το δεύτερο για την Στουντένιτσα και το τρίτο για το Πατριαρχείο του Τίρνόβου. Ως αληθινός αρχιερέας ακόμη και από την νεκρική κλίνη του μόχθησε με κάθε τρόπο να μεγαλύνει την Εκκλησία του Θεού.

Saint Savas as the patron of art

As a boy, Rastko bore witness to his father's extensive ktetor activity. Stefan Nemanja founded or restored several monasteries – in the territories under his rule, and was a benefactor of some of the greatest sanctuaries of the Christian world. Aged only seventeen, having ruled Hum in the north-west of the Serbian lands for two years, in 1192/3 Rastko withdrew to the silence of the Holy Mountain, where, as a rasophore novice, he stayed for a short time in the Russian monastery of St Panteleimon, and then moved to Vatopedi, where he was tonsured as monk Sava. Over the following five years, which he spent in Vatopedi, until the summer of 1198, rich gifts were coming from the grand župan's court in Serbia, enabling large-scale restoration of this reputable Athonite monastery founded two centuries before. Hegoumenos Theosteriktos doubtless led the works, but the experience that young monk Sava gained at the time can be recognised in his later ktetor activity. The oldest preserved frescoes of the Vatopedi katholikon of the Annunciation can be ascribed to this restoration. The images of prophets on the walls under the dome unambiguously suggest that the Ascension was painted on that occasion in the cupola of the Annunciation church, probably upon the model of the closest and one of the oldest examples – the dome of the metropolis seat of Thessalonike, Hagia Sophia. Around a quarter century later, Sava followed these models while decorating his most important work – the Žiča monastery. An additional testimony to this extensive restoration of Vatopedi are also four fragments of a once single wooden epistyle placed at the time on the architrave of the altar screen of the katholikon, which is, in terms of stylistic features, similar to the method of work of masters who decorated the church with wall paintings. The works on the inner decoration of the Annunciation church were doubtless preceded by the works of its roofing (both Sava's biographers wrote about this restoration, around 1195) and the replacement of the old stone slabs, which had covered the church for two centuries, with new lead roof. Based on the texts of both Sava's biographers, it is known that during this restoration from the last decade of the 12th century, three parekklesions were built in Vatopedi – of the Nativity of the Theotokos and of St John Chrysostom at the monastery walls east from the main church, and of the Transfiguration on the top of the highest Vatopedi pyrgos. Nothing has been preserved of the refectory which, according to the text of Sava's younger hagiographer, was extended and decorated with wall painting, because this second important monastery building underwent two major restorations in later centuries. The restoration of the devastated Vatopedi metochion in Prosphorion with the church dedeicated to the holy namesake of Sava's just arrived father, Saint Symeon the God-Receiver, could also be a precious experience for young monk Sava.

As a young monk, at the start of the third decade of his life, in the summer of 1198 Sava started complex activities on the restoration of Hilandar, which he received from autokrator Alexios III Angelos for the foundation of the Serbian monastery. Necessary construction works, restoration of the katholikon, construction of the refectory and monastic cells were completed within less than half a year, before the winter of 1198 as aged Symeon moved from Vatopedi and, after a short time, died in restored Hilandar on 13 February 1199. The only building in the monastery which exists still today and was erected in the late 12th century is the pyrgos rising north-east from the main church and carrying the name of its ktetor – the Pyrgos of Saint Sava. Nothing has been preserved of the buildings that Sava built in Karyes soon after his father's death – the residence for monastery representatives in the seat of the Holy Mountain, the church of Saint Sabbas of

Jerusalem and the residence for two or three anchorites within the newly established Hermitage, to which he withdrew, dedicating himself to strict asceticism. Athonite brotherhoods that suffered from pirates also addressed Sava for help and the Serbian monk wholeheartedly answered their pleas. In one such pirates' attack soon after Symeon's death, even three monasteries near Karyes were devastated – Karakalou, Xeropotamou and Philotheou. Unlike these monasteries, two other brotherhoods, in Constantinople and Thessalonike, whose great patron Sava was and where he stayed during his visits to these cities, exist no longer. Those were the monastery of the Theotokos Evergetis near the capital's walls and the Pantokrator monastery Philokales in Thessalonike.

The greatest ensemble of the preserved wall-paintings which making was ordered and overseen by Sava, exists in the Theotokos church in Studenica, the endowment of his father. Sava took the responsibility of heading the Studenica brotherhood with the title of the archimandrite, not before June 1210, after the death of hegoumenos Dionysios. In the following five years, which he spent at the head of Studenica, Sava managed the construction of the Saviour's church in Žiča, the endowment of his brother, grand župan Stefan.

As his father, archbishop Sava was also the benefactor of the basilica of Saint Peter in Rome. Far more numerous were the gifts which in 1229 Sava gave personally to the greatest sanctuaries of Palestine. At his first travel, he bestowed rich gifts on the Jerusalem Patriarchate headed by Athanasius II and the temple of Christ's Resurrection in Jerusalem, basilica of the Nativity of Christ in Bethlehem, church of Saint Zechariah in Ein Karem, church of Lazarus' Resurrection in Bethany, Lord's Hermitage on Mount Quarantania, Forerunner's monastery on Jordan river, Great Lavra of Saint Sabbas, lavra of Saint Euthymius, monastery of Saint Theodosius the Koinobiarches, cathedral of the Annunciation in Nazareth. The amount of Sava's contributions is perhaps best evidenced by the fact that the Georgian brotherhood of the Holy Cross monastery, outside the walls of Jerusalem, built from Sava's donations the buildings for the accommodation of monks and pilgrims. After spending around a year and a half visiting holy places of the East for the second time, in 1234/5, Sava, already a former archbishop, was carrying with himself numerous objects for church needs. Jerusalem was for Sava a starting point for his visits to the surrounding countries. Sava served his last liturgy in the Bulgarian capital of Tŭrnovo on the Epiphany of 6 January 1236. He fell ill and died eight days later, on 14 January. Sensing his impending death, at his sickbed Sava divided everything he collected during his second pilgrimage to the holy places of the East in three equal parts, of which the first was intended for the Archbishopric in Žiča, the second for the monastery Studenica, and the third for the Patriarchate in Tŭrnovo. Being a true archpriest, Sava endeavoured even at his deathbed to magnify the splendour of the Church of God.

Γέρων Συμεών Διονυσιάτης

Πρωτεπιστάτης της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους

Κωνσταντίνος Βαφειάδης

Δρ, Καθηγητής (Ε.ΔΙ.Π.) Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών

Η τιμή του αγίου Σάββα στην Μονή Χιλανδαρίου και στα Χιλανδαρινά Κελλιά των Καρυών του Αγίου Όρους. Η μαρτυρία των εικόνων.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζονται συγκεκριμένες εικόνες της μονής Χιλανδαρίου και των κελλίων της στις Καρυές, προκειμένου να τεκμηριωθεί ή σχέση τους με συγκεκριμένα εργαστήρια ζωγραφικής, αλλά και να καταγραφεί μία ακόμη πτυχή της τιμής των αγίων Σάββα Σερβίας και Συμεών Νεμανja στο Άγιον Όρος.

Έξ απόψεως τέχνης, οι εικόνες αυτές μαρτυρούν ικανή ποικιλία εικαστικών ρευμάτων, τα όποια εκφράζουν συγκεκριμένα εργαστήρια, όπως αυτό των εκ Κορυτσάς Κωνσταντίνου και Αθανασίου, των Γαλασιάνων, των Καρπενησιωτών, αλλά και σέρβων ζωγράφων, όπως του ιερέως Danilo. Η συνύπαρξη των λαμπρών αυτών εργαστηρίων και το έργο τους σηματοδοτεί γόνιμη περίοδο για την εκκλησιαστική ζωγραφική, που ακόμη και σήμερα δεν έχει εκτιμηθεί στις πραγματικές της διαστάσεις.

Όσον αφορά στην εύλαβεια προς το πρόσωπο των δύο έπιφανών Αγίων του σερβικού έθνους, είναι προφανές ότι ή τιμή τους, αρχικά τουλάχιστον, ήταν υπόθεση των Σέρβων του Αγίου Όρους. Ωστόσο, από τον 18ο αιώνα και έφεξης ή προς αυτούς εύλαβεια εξαπλώνεται στην ιερά χερσόνησο, έφόσον πρόκειται για έπιφανείς άγιορεΐτες κτίτορες. Την περίοδο αυτή οι δύο Άγιοι εικονογραφούνται συχνότατα, και μάλιστα όμοι με άλλους Αγίους, και όχι μεμονωμένα σε κάποια άναθηματική παράσταση. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι στην παράσταση της «Συνάξεως των Άγιορειτών Αγίων», ή όποια έμφανίζεται αυτήν άκριβώς την περίοδο, συμπεριλαμβάνονται πάντοτε οι άγιοι Σάββας και Συμεών, και μάλιστα ό πρώτος ως προεξάρχων του χορού των Αγίων. Αξίζει δε να έπισημανθεί ότι ή συγκεκριμένη εικονογραφία φαίνεται να δημιουργείται στις Καρυές, με πρωτοβουλία του αγίου Νικοδήμου του Άγιορείτου. Η διάδοση, λοιπόν, της τιμής των άγιορειτών Αγίων από το διοικητικό αυτό κέντρο της ιεράς χερσονήσου έμελλε να προβάλει παράλληλα την τιμή προς το πρόσωπο του αγίου Σάββα, και μάλιστα να θέσει αυτόν στην κορυφή των αγίων εκείνων άνδρών που με το έργο τους θα διαμορφώσουν την άγιορειτική πολιτεία και πνευματικότητα.

Elder Symeon of Dionysiou Monastery

Protoepistatis of the Holy Community of Mount Athos

Constantine Vapheiates

Dr. of Byzantine Archaeology, Professor, Ecclesiastical Academy of Athens

The reverence of St. Sava at Chilandar Monastery and its cells in Karyes on Mount Athos. The evidence of the icons.

The present study examines certain icons at the Monastery of Chilandar and its cells at Karyes in order to substantiate the relationships between them and certain painting workshops, while also documenting another aspect of the veneration in which Saints Savvas of Serbia and Symeon Nemanja are held on Mount Athos.

In artistic terms, these icons reveal a considerable variety of artistic currents that represent expressions of certain workshops, such as those of Constantine and Athanasios from Korça, the Galatsianoï, the Karpenisiotes, and also Serbian painters like the priest Danilo. The coexistence of these illustrious workshops and their work marks a fruitful period for ecclesiastical painting, one which has still not been fully appraised.

As regards the devotion which is shown towards these two eminent saints of the Serbian nation, it is evident that, initially at least, it was the Serbs on Mount Athos who were responsible for cultivating it. Nonetheless, from the 18th century onwards, this devotion spread over the whole of the sacred peninsula, aided by the fact that the saints in question were eminent Athonite patrons. During this period the two saints were frequently painted and, in fact, together with other saints, and not individually in some votive depiction. It is also no accident that the depiction of the 'Assembly (Synaxis) of the Athonite Saints', which first appeared precisely at this time, always includes Saints Savvas and Symeon, with the former as a leading figure in the Choir of the Saints. It is worth noting that this particular iconographic representation of the saints seems to have been created in Karyes, at the initiative of St. Nikodemos the Hagiorite. The spread of the veneration of the Athonite Saints from the administrative centre of the sacred peninsula would also assist in promoting the veneration of St. Savvas himself, and, indeed, in making him the most prominent example of all those saintly men whose work shaped the Athonite republic and its spirituality.